

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
+ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΣΤ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

17690

ΟΙΚΟΔΟΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

Αρ. Εισ. 17690

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΤ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΑΝΘΡΩΠΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ. φ.

Α΄ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Ο ΟΡΟΣ

Ξενοφάνης, απόσπασμα 18 :

Δέν φανέρωσαν από την αρχή τὰ πάντα οἱ θεοὶ στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' οἱ ἀνθρώποι μὲ πολὺχρονη ἀναζήτηση βρίσκουν τὸ καλύτερο.

Βιβλιογραφία : Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανου, Ἡ κάθαρση τῆς θεότητας στὴ Φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη, Ἀθήνα 1969, σελ. 50 ἐπ.

Πλάτων, Συμπόσιον 203 c – 204 b, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸ Σωκράτη νὰ μεταφέρει τοὺς λόγους μιᾶς μάντισσας ἀπὸ τῆ Μαντίνεια γιὰ τὸν Ἔρωτα - φιλόσοφο.

Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶναι τοῦ Πόρου καὶ τῆς Πενίας γυιὸς ὁ Ἔρως, βρίσκεται σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν κατάσταση. Καὶ πρῶτα πρῶτα εἶναι πάντα φτωχὸς καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαλὸς καὶ ὁμορφος, ὅπως νο-

μίζουν οί πολλοί, ἀλλά σκληρός και ἀκατάστατος και ἀνυπόδετος και ἄστεγος, πλαγιάζει πάντα χάμω και χωρίς στρῶμα, κοιμάται στο ὕπαιθρο, στίς θύρες και στούς δρόμους, ἔχοντας τῆς μητέρας του τῆ φύση, πάντα μέ τῆ φτώχεια σύντροφος. Και κατά τόν πατέρα του πάλι εἶναι ἐπίβουλος στούς ὄμορφους και στούς καλοῦς, ὄντας ἀνδρείος και φιλοκίνδυνος και ὀλόσφιχτος, κυνηγός δυνατός, πάντα πλέκοντας κάποια σχέδια, κι ἐπιθυμητής τῆς φρόνησης και εἶναι ἄξιος και νά τήν εὔρη, φιλοσοφῶντας σέ ὄλη του τῆ ζωή, δυνατός γοητευτής και φαρμακευτής...¹ Και πάλιν εἶναι ἀνάμεσα στή σοφία και στήν ἀμάθεια. Γιατί τὸ πρᾶγμα εἶναι τοῦτο : ἀπό τούς θεούς κανένας δέν φιλοσοφεῖ, μήτε ἔχει τόν πόθο νά γίνη σοφός, γιατί εἶναι. Μήτε κανεῖς ἄλλος, ἂν εἶναι σοφός, δέν φιλοσοφεῖ. Μήτε πάλιν οἱ ἀνόητοι φιλοσοφοῦν, μήτε θέλουν νά γενοῦν σοφοί· γιατί αὐτό δά εἶναι ἡ ἀμάθεια, μή ὄντας μήτε ὄμορφος και καλός μήτε φρόνιμος, νά νομίζης, πῶς σοῦ εἶναι αὐτό ἀρκετό. Δέν ποθεῖ λοιπόν ἐκεῖνος πού δέν πιστεύει, πῶς τοῦ λείπει τίποτε, αὐτό πού δέν θά πίστευε, πῶς τοῦ λείπει.

Ποιοί λοιπόν, εἶπα ἐγώ (δηλ. ὁ Σωκράτης), Διοτίμα, εἶναι ἐκεῖνοι πού φιλοσοφοῦν, ἀφοῦ δέν εἶναι μήτε οἱ σοφοί μήτε οἱ ἀνόητοι; Φανερό δά, εἶπε, εἶναι τοῦτο και σέ ἓνα παιδί, πῶς ἐκεῖνοι πού βρίσκονται ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς δύο, κι ἀπ' αὐτούς δά εἶναι και ὁ Ἔρως. Γιατί ἡ σοφία εἶναι ἀπό τὰ πιό ὄμορφα πράγματα, και ὁ Ἔρως εἶναι Ἔρως γιά τὸ ὄμορφο· ὥστε εἶναι ἀνάγκη ὁ Ἔρως νά εἶναι φιλόσοφος...²

1. Πρβλ. τὰ λεγόμενα στο διάλογο *Μένων* 84 b - d, ὅπου ὁ Πλάτων βάζει τὸ Σωκράτη νά δείξη στόν Μένωνα πῶς ἔφερε τόν ἀπαιδευτο σκλάβο στο σημείο, ἐνῶ πρὶν ἀπαντοῦσε σάν νά ἦταν ἄνθρωπος πού γνωρίζει, νά βεβαιωθῆ γιά τήν ἀμηχανία του, κι ἂν « δέν γνωρίζη, τουλάχιστον νά μὴ νομίζη ὅτι γνωρίζει ». Ὁ Σωκράτης ρωτᾷ: « Δέν εἶναι αὐτό καλύτερη κατάσταση τοῦ πνεύματος, ἀναφορικά μέ τὸ πρᾶγμα πού ἀγνοοῦσε ; ... κάνοντάς τον (δηλ.) νά ἀπορῆ και ναρκῶνοντάς τον ὅπως ἡ θαλασσινὴ νάρκη ; »
2. Πρβλ. τὰ χωρία :
  - α) Πλάτων, *Ἀπολογία* 38 a : « Ὁ ... ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτός ἀνθρώπων ».
  - β) Πλάτων, *Λάχης* 194 a : « Ἡμεῖς ἐπὶ τῇ ζητήσῃ ἐπιμεινωμέν τε και καρτερήσωμεν ».

Βιβλιογραφία: Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, 1970⁶, σσ. 150 - 151.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Είσαγωγή. Το ερώτημα «ποιός είμαι» είναι ο πυρήνας τῶν κειμένων πού ακολουθοῦν. Στό πρώτο ἢ ἀναζήτηση τῆς αὐτογνωσίας γίνεται σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τὴν ἀναζήτηση τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων καὶ πρὸς τὴν ἀντίκρουση τοῦ μύθου. Πρωταρχικό μέλημα τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ὁ Σωκράτης τὴν αὐτοσυνείδηση. Στό δεύτερο κείμενο σωτηριακὴ ἀπάντηση στό ερώτημα «ποιός είμαι» ἀποτελεῖ ἡ γνώση καὶ σωτηριακὴ πράξη τὸ βάπτισμα. Στό τρίτο τὸ ερώτημα, πού ἐννοεῖται, συνοδεύει ἡ ἀγῶνία τοῦ μηδενὸς καὶ ἡ βεβαιότητα τῆς τυχαιότητας.

Πλάτων, Φαῖδρος 229 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἐγὼ ὅμως . . . βρίσκω πὼς αὐτὰ τὰ πράγματα ἔχουν βέβαια τὴ χάρη τους, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ εἶναι κανεὶς πολὺ δυνατὸς σ' αὐτὰ . . . καὶ θὰ χάσῃ πολλὸν καιρὸ . . . Κι ἐμένα δὰ δὲν μοῦ μένει καθόλου καιρὸς γι' αὐτά. Καὶ ἡ αἰτία, φίλε μου, γι' αὐτὸ εἶναι τούτῃ : δὲν μπορῶ ἀκόμα, καθὼς λέει τὸ Δελφικὸ ρητό, νὰ γνωρίσω τὸν ἑαυτό μου. Μοῦ φαίνεται λοιπὸν πὼς εἶναι γελοῖο, ἐν ὅσῳ δὲν ξέρω ἀκόμα τοῦτο, νὰ νοιάζωμαι γιὰ τὰ ξένα πράγματα. Γι' αὐτὸ λοιπὸν τ' ἀφήνω αὐτὰ ὅπως εἶναι καὶ . . . νοιάζομαι . . . γιὰ τὸν ἑαυτό μου, νὰ ἰδῶ μήπως εἶμαι κανένα θηρίο πιὸ μπερδεμένο καὶ πιὸ φουσκωμένο ἀπὸ τὸν Τυφῶνα ἢ κανένα πιὸ ἡμερο καὶ πιὸ ἀπλό ζῶο, πού τοῦ ἔχει τάξει ἡ φύση νὰ ἔχη μερδικὸ ἀπὸ κάποιον θεϊκὸ καὶ ἀπλό κλῆρο.

Οὐαλεντῖνος, εἰς Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, Ἐπιτομαὶ ἐκ τῶν Θεοδότου, 78, μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ὅ,τι μᾶς ἐλευθερώνει δὲν εἶναι μόνον τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώση γιὰ τὸ ποιοὶ ἤμεθα καὶ ποιοὶ ἐγίναμε, ποῦ ἤμεθα καὶ ποῦ μέσα ἐρριχθήκαμε, πρὸς τὰ ποῦ σπεύδομε, ἀπὸ ποῦ θὰ λυτρωθοῦμε, καὶ ἡ γνώση τοῦ τί εἶναι γέννηση καὶ τί ἀναγέννηση.

Βιβλιογραφία: Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Φιλοσοφία καὶ Ὑπαρξισμός, « Φιλοσοφία » 2 (1972), σελ. 19.

Z.- Π. Σάρτρ, 'Η Ναυτία, μετάφρ. Μ. Λαέρτη, σελ. 183 :

Δέν παραξενεύτηκα, ήξερα πολύ καλά ότι αυτό ήταν ό Κόσμος, ό Κόσμος μ' όλη τή γύμνια του που άξαφνα άποκάλυπτε τόν έαυτό του, κι έγώ πνιγόμευνα από μανία γι' αυτό τό πελώριο παράλογο πλάσμα. Δέν μπορούσες μήτε καν ν' άναρωτηήθης πούθε ήρθαν όλα αυτά, ή πώς ήταν δυνατόν νά ύπάρχη ένας κόσμος παρά νά είναι άνύπαρκτος. Ήταν άκατάληπτο, ό κόσμος ήταν παρών παντού, μπροστά, πίσω. Τό τίποτα ήταν πριν άπ' αυτόν . . . Δέν ύπήρξε ούτε στιγμή που θά μπορούσε ό κόσμος νά μήν ύπάρχη . . . μέ σκοπό νά φανταστής τήν άνυπαρξία, θάπρεπε νάσαι κιόλας εκεί, μέσα στον κόσμο, μέ τά μάτια σου όρθάνοιχτα και ζωντανός· ή άνυπαρξία ήταν μόνο μιá ιδέα μέσα στο κεφάλι μου, μιá ύπαρκτή ιδέα επιπλέοντας σ' εκείνη τήν άπεραντοσύνη.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ : ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ή ΕΠΙΣΤΗΜΗ;

Είσαγωγή. Παραθέτουμε έδώ τρία κείμενα : τό πρώτο και τό τρίτο είναι ένδεικτικά για τό μη διδακτό της Φιλοσοφίας. Τό δεύτερο είναι του Χούσσερλ, που αντίθετα στην «παγκόσμια . . . φιλοσοφική γραμματεία . . . παλαιότερη και νεώτερη», θέλει τή Φιλοσοφία άυστηρή έπιστήμη.

'Ιμμ. Κάντ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, μετάφρ. Γρ. Λιόνη, Άναγνωστίδης, σσ. 613 - 614 :

'Η Φιλοσοφία δέν είναι παρά ή ιδέα μιās δυνατής έπιστήμης, που δέν πραγματοποιήθηκε πουθενά, που ζητᾶ κανείς νά πλησιάσει από διαφορετικούς δρόμους, ώσπου ν' άνακαλύψη τό μοναδικό μονοπάτι, που οί αισθήσεις κάνουν δύσβατο, κι ώσπου νά κατορθώσει, όσο είναι ανθρώπινα δυνατό, νά έξομοιώσει τό ως τώρα άποτυχημένο αντίγραφο στο πρότυπο. "Ως τότε κανείς δέν μπορεί νά μάθη Φιλοσοφία. Γιατί πού βρίσκεται ή Φιλοσοφία; ποιός τήν κατέχει κι από τί τήν άναγνωρίζει κανείς; μόνο νά φιλοσοφή μπορεί κανείς νά μάθη, ν' άσκήση δηλαδή τό χάρισμα που έχει ό λόγος¹ νά ακολουθή τις γενικές του άρχές², πάνω σε όρισμένες προσπάθειες που ύπάρχουν ήδη, πάντα όμως μέ τήν επιφύλαξη του δικαιώματος του λόγου νά έρευνᾶ τις προσπάθειες αυτές στις πηγές τους και νά τις επιβεβαιώνει ή νά τις άπορρίπτει.

1. Δηλ. ὁ νοῦς. Ἡ « Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου » εἶναι ἡ Κριτική τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς καθαροῦ γνωστικοῦ ὄργανου τοῦ κόσμου σύμφωνα μέ τίς καθολικές καί ἀναγκασίαις αἰσθητικῆς πνευματικῆς ἀρχές, ἀπόλυτα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία καί τόν αἰσθητό φυσικό κόσμο » (Κορκοφίγκας, Ἡ ἠθική Φιλοσοφία, 1937, σελ. XCIV).
2. Ἀρχές στή Φιλοσοφία εἶναι οἱ ἐνωτικές ἔννοιες, οἱ ὅροι πού διέπουν τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Βλ. καί Λεξιλόγιο.

Ἔντμ. Χοῦσσερλ, Ἡ Φιλοσοφία ὡς αὐστηρή ἐπιστήμη, μετάφρ. Ν. Σκουτερόπουλου, « Δευκαλίων » 12, σελ. 290 :

Ἄρесе στόν Κάντ νά λέη ὅτι δέν μπορεῖ νά μάθη κανεῖς Φιλοσοφία, ἀλλά μόνο τὸ φιλοσοφεῖν. Τί ἄλλο εἶναι αὐτὸ παρά μιὰ ὁμολογία γιά τόν μὴ ἐπιστημονικό χαρακτήρα τῆς Φιλοσοφίας; Μόνο ὡς ἐκεῖ πού φθάνει ἡ ἐπιστήμη, ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη, μπορεῖ κανεῖς νά διδάσκη καί νά διδάσκεται.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία καί Ζωή, 1967, σσ. 303 - 309 :

Εἶναι ἕνα κύριο χαρακτηριστικό τῆς Φιλοσοφίας ὅτι πάντοτε... ἀρχίζει τὸ ἔργο της ἀπὸ τὴν ἀρχή... Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἕνας αἰώνιος ὁδοιπόρος... Ὁ ἔρωσ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ θέλησή του νά εὕρη τὴν ἀλήθεια, δέν γνωρίζει κανένα ὄριο, συνεπῶς ὁ ἔρωσ εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ αἰτία γιά τὴν ἀτερμάτιστη πορεία τοῦ λόγου μέσα στόν ἄνθρωπο. Αὐτὰ τὰ δύο, ὁ ἔρωσ καί ὁ λόγος, χαρακτηρίζουν τόσον τὴν οὐσία τῆς Φιλοσοφίας ὅσον καί τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου... Γιά νά καταλάβωμε τί εἶναι Φιλοσοφία δέν ὑπάρχει τελικῶς ἄλλος δρόμος παρά ν' ἀρχίσωμε νά φιλοσοφοῦμε. Τοῦτο ὅμως δέν σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς μόνον νά ἐπαναλάβη μέσα στοῦ πνεῦμα του ὅ,τι ἄλλοι ἐσκέφθησαν. Ἀντιθέτως σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς νά προσπαθήσῃ νά γεννήσῃ μέσα του ἄλλη μιὰ φορὰ τὰ φιλοσοφικά νοήματα μέ τὸ νά ἐνεργήσῃ ὁ ἴδιος μέσα του φιλοσοφικῶς. Συνεπῶς ἡ Φιλοσοφία ὑπάρχει κατ' οὐσίαν πάντοτε μόνον ὡς ἐνεργὸς λόγος ἢ νοῦς... Τὰ προβλήματα... ἀποτελοῦν τὸ κύριο περιεχόμενο τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καί εἶναι κατὰ βῆθος πάντοτε τὰ ἴδια. Ὅμως σέ κάθε ἐποχὴ ἐμφανίζονται κάτω ἀπὸ δια-

φορετικούς όρους . . . 'Η Φιλοσοφία υπάρχει περισσότερο ως ένας δρόμος τής σκέψεως, τής αυτοκατανοήσεως, παρά ως αποτέλεσμα, περισσότερο ως πνεῦμα, παρά ως πόρισμα . . . "Εγκείται στη φύση τής Φιλοσοφίας και στη φύση τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἔχουν περισσότερες διαστάσεις . . . "Ολες αὐτὲς οἱ διαστάσεις τοῦ πνεύματος εὐρίσκονται σὲ ἀγῶνα ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη και μέσα σὲ αὐτὸν ἀμφισβητεῖ ἢ μία στὴν ἄλλη τὸ δικαίωμα ζωῆς. "Ἐτσι γεννιῶνται τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συσχετίσετε μὲ τὴ Φιλοσοφία, στὴν σωκρατικὴ τῆς θεώρηση, τὸν ὀρισμὸ τῆς σωφροσύνης, ὅπως τὸν δίδει ὁ Πλάτων, Χαρμίδης 172b) : «ἐπιστήμην ἐπίστασθαι και ἀνεπιστημοσύνην».
2. Εἶπαν ὅτι ἡ Φιλοσοφία, ὅπως και ἡ ζωὴ εἶναι, ἓνας σισύφειος ἀγῶνας. Συζητήσετε μὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ τὴν ἄποψη αὐτὴ (Βιβλιογρ. 'Αλμπέρ Καμύ, 'Ο μύθος τοῦ Σισύφου, Γαλαξίας, 1969).
3. Ἀναλύστε τὶς σκέψεις ποὺ περιέχονται στὸ παρακάτω κείμενο τοῦ Ἑλλιοτ : «Γιὰ νὰ φθάσης αὐτὸ ποὺ ἀγνοεῖς πρέπει νὰ περάσης ἓνα δρόμο, ποὺ εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἀγνοίας. Γιὰ νὰ φθάσης ἐκεῖ ποὺ δὲν εἶσαι, πρέπει νὰ περάσης ἓνα δρόμο, μέσα στὸν ὁποῖο ἐσύ δὲν εἶσαι, κι αὐτὸ ποὺ κατέχεις εἶναι αὐτὸ ποὺ δὲν κατέχεις . . . »
4. 'Ο θεμελιώδης ἐρωτηματικὸς χαρακτήρας τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ και ὁ φιλόσοφος, ὡς αἰώνιος ἀρχαίος (χαρακτηρισμὸς τοῦ Χούσερλ).
5. 'Ο Γιάσπερς ἔλεγε ὅτι κανένας ὀρισμὸς δὲν ἐξαντλεῖ τὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας. Συσχετίσετε τὴν ἄποψη μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὀ ρ ι σ μ ο ῦ, ὡς χωρισμοῦ τοῦ εἶδους ἀπὸ τὸ γένος και μὲ ἀναφορὰ σὲ ὅσα γνωρίζετε γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας.
6. 'Απὸ τὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἀντλοῦμε ποικίλους ὀρισμοὺς τῆς Φιλοσοφίας, ὅπως : Προσπάθεια αὐτογνωσίας (Σωκράτης), γνώση τοῦ Καθαροῦ Λόγου, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία (Κάντ). Ἀναφέρετε ἄλλους ὀρισμοὺς και συζητήσετε τὸ γεγονός τῆς ποικιλίας τῶν ἀπαντήσεων.

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Βιβλιογραφία : I.N. Θεοδωρακόπουλου, Μαθήματα Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, 1955 και τοῦ ἰδιοῦ, Προλεγόμενα στὴν ἐπανεκδοσὴ τῆς Συνόψεως τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ W. G. Tennemann, μετὰφρ. Κ. Κούμα (1818), Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας 1973, σσ. 5 - 6.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

‘Από τὸν Πίνακα τῆς Ἱστορικῆς Ἐπισκοπήσεως τῆς Φιλοσοφίας ποῖο συμπέρασμα βγάξετε γιὰ τὴν οὐσία τῆς ; Προσπαθήσετε νὰ δείξετε τὴν κινητικότητα τῶν ἰδεῶν. Χρησιμοποιήσετε κατάλληλα τὰ χωρία :

Πλάτων, Τίμαιος 22b : « Ἕλληνες αἰεὶ παῖδες ἔστε, γέροντες δὲ Ἕλληνας οὐκ ἔστιν . . . Νεοὶ ἔστε . . . τὰς ψυχὰς πάντες οὐδεμίαν ἐν αὐταῖς ἔχετε δι’ ἀρχαίαν ἀκοὴν παλαιάν δόξαν οὐδὲ μάθημα χρόνων πολλῶν οὐδέν ».

Γκ. Μαρσέλ, Μεταφυσικό Ἡμερολόγιο, σελ. X : « Δὲν ὑπάρχει τελευταία λέξη γιὰ τὰ πράγματα . . . Ἡ Φιλοσοφία δὲν ἔχει ἄλλα ὅρια ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀπουσία ἱκανοποιήσεως ».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία, μετάφρ. Κ. Κωνσταντίνου, 1971, σελ. 70 :

Στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες δὲν ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸ σύμπαν, ὡς σύνολο, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἑαυτῶν μας, ἀλλὰ κατευθύνομε τὴν προσοχή μας σ’ ἓνα μέρος τοῦ σύμπαντος καὶ τὸ κάνομε ἀντικείμενο τῶν μελετῶν μας. Στὴν ἀτομικὴ φυσικὴ τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι συνήθως ἓνα πολὺ μικρὸ ἀντικείμενο, ἀτομικὸ σωματίο ἢ ὁμάδα τέτοιων σωματίων, μερικές φορές πολὺ μεγάλη – τὸ μέγεθος δὲν ἐνδιαφέρει· εἶναι ὅμως σημαντικό τὸ ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ σύμπαντος, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἑαυτῶν μας, δὲν ἀνήκει στὸ ἀντικείμενο.

Ζ. Γκυγιωμό, Κυβερνητικὴ, μετάφρ. Κ. Φιλίνη, Ἡριδανός, σελ. 11 :

Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ παρέχη, τουλάχιστον σ’ ἓνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης, ἀποτελέσματα ἀδιαμφισβήτητα, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ ὀρισμένη περιοχὴ . . . Ἔτσι ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ πάρη ὡς ἀντικείμενο ὁλόκληρο τὸ Σύμπαν . . . οὔτε

τὸ Θεὸ οὔτε τὴν ἀνθρωπότητα κλπ. Ἡ Φιλοσοφία (μὲ τὴν πλατεία ἔννοια) βλέπει, ἀντίθετα, ἀπεριόριστο τὸ πεδίο τῆς δράσεώς της, ἀλλὰ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα της μποροῦν σὲ κάθε στιγμή νὰ ξαναμποῦν γιὰ συζήτηση. Αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη κριτικὴ εἶναι, ἄλλωστε, μιὰ ἀνάγκη πρωταρχική.

Ο ΘΑΥΜΑΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. "Ὅτι ἡ γνώση ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπορία (γνώση τῆς ἄγνοιας) δείχνεται, ὅπως εἶδαμε, στὸν Πλάτωνα μὲ τὸν συμβολισμό τοῦ Ἔρωτος. Στὸ διάλογο **Θεαίτητος** (155d), λέγει ὁ Πλάτων : «Μάλα γὰρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη καὶ ἔοικεν ὁ τὴν Ἴριον Θαύμαντος ἔκγονον φήσας οὐ κακῶς γενεαλογεῖν». Ὁ Ἀριστοτέλης θεώρησε τὸ θαυμασμὸ ὡς ἀρχὴ (ἱστορικὴ ἀφετηρία, ἀλλὰ καὶ πηγὴ) τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἀπόδειξη τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὴν ἄγνοια. Ὁ Καρτέσιος θεώρησε τὸ θαυμασμὸ συναίσθημα ποῦ προσδιορίζει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Στὸν Κάντ τὸ αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ πλησιάζει στὸ θαυμασμὸ. Ὁ Γιάσπερς, τέλος, ἐξετάζοντας ἱστορικὰ τίς πηγές τῆς Φιλοσοφίας πρόσθεσε στὸ θαυμασμὸ : τὴν μεθοδικὴ ἀμφιβολία τοῦ Καρτεσίου, τὸν ἐσωτερικὸ κλονισμό (τὴν ἐμπειρία τῆς ἀδυναμίας μας) καί, ὡς τέταρτη πηγὴ, αὐτὸ ποῦ ὁ ἴδιος ὀνόμασε συνείδηση τῶν ὀριακῶν καταστάσεων (θανάτου, πόνου, ἀγῶνα, ἐνοχῆς).

Ἀριστοτέλης, Μετὰ τὰ φυσικὰ Λ 982 b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Ἐξ αἰτίας τοῦ θαυμασμοῦ οἱ ἄνθρωποι καὶ τώρα καὶ στὴν πρώτη ἀρχὴ ἄρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν· στὴν πρώτη ἀρχὴ ἐθαύμασαν τὰ παράδοξα φαινόμενα ποῦ ἄμεσα ἐμπροστά τους εἶχαν, ἔπειτα, σιγὰ σιγὰ ἔτσι προοδεύοντας ἔπεσαν σὲ ἀπορία καὶ γιὰ τὰ μεγαλύτερα, π.χ. γιὰ τὰ παθήματα τῆς σελήνης, γιὰ τὰ ἠλιακὰ καὶ ἀστρικὰ φαινόμενα καὶ γιὰ τὴ γένεση τῶν πάντων. "Ὅποιος ὁμως ἀπορεῖ καὶ θαυμάζει ἔχει τὴν ἰδέα ὅτι εὐρίσκεται σὲ ἄγνοια... Ὄστε ἀφοῦ βέβαια ἐφιλοσόφησαν προσπαθώντας νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἄγνοια, εἶναι φανερὸ πὼς ἐφιλοσόφησαν γιὰ νὰ ἴδουν τὸ εἶδος τῶν πραγμάτων κι ὄχι γιὰ μιὰ κάποια πρακτικὴ χρησιμοποίησι.

ΤΟ ΑΝΥΠΟΘΕΤΟΝ

Πλάτων, Πολιτεία 511 a έπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Αυτό... τὸ εἶδος τὸ ἐχαρακτήριζα ὡς νοητὸ προσθέτοντας ὅτι ἡ ψυχὴ ἀναγκάζεται στὶς ἀναζητήσεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς νὰ χρησιμοποιηθῇ ὑποθέσεις καὶ δὲν προχωρεῖ πρὸς τὴν ἀρχή, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ ψηλότερα ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις... Προσπάθησε τώρα νὰ καταλάβῃς ὅτι ὡς δεύτερο τμῆμα τοῦ νοητοῦ ἐννοῶ τὸ τμῆμα ποὺ ἀγγίζει ὁ καθαρὸς λόγος στηριγμένος στὴ διαλεκτικὴ δύναμη χωρὶς νὰ μεταμορφῶνῃ τὶς ὑποθέσεις σὲ ἀρχές, ἀλλὰ χρησιμοποιώντας τὶς ὡς ἔδαφος γιὰ νὰ στηριχθῇ καὶ ὡς βαλβίδες ξεκινήματος γιὰ νὰ ὀρήσῃ ἕως τὴν ἀνυπόθετη τῶν πάντων ἀρχή, νὰ τὴν ἀγγίξῃ καὶ ἔπειτα ἐξαρτώντας τὴν πορεία του ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀπὸ ἐκείνη εἶναι ἐξαρτημένα, νὰ κατέβῃ ἀκολουθώντας αὐτὸν τὸ δρόμο ἕως τὴν τελευταία ἀκολουθία, χωρὶς νὰ βοηθηθῇ ἀπὸ κανένα ἀπολύτως αἰσθητὸ, ἀλλὰ χρησιμοποιώντας καθαρὰ εἶδη¹, τὴ συνάφειά τους καὶ τὴν κατεύθυνσή τους καὶ καταλήγοντας πάλι σὲ εἶδη.

1. Δηλ. Ἰδέες. Στὶς ἐπιστῆμες, Μαθηματικά, Γεωμετρία («τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης... δὲν εἶναι αἰσθητὸ, ἀλλ' εἶναι πέραν ἀπὸ κάθε ἐμπειρία... Τὰ αἰσθητὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ τὰ ἀριθμητικὰ ψηφία εἶναι βοηθήματα μόνο γιὰ τὴν παράστασή μας... Μὲ τὴν οὐσία του ὁμοῦς τὸ τρίγωνο ἀνήκει σ' ἕνα κόσμο ποὺ δὲν φαίνεται») (Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, σελ. 236). Ἡ Φιλοσοφία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι μιὰ συνεχῆ πορεία μέσα σὲ Ἰδέες, ποὺ κορυφώνονται στὴν Ἰδέα τοῦ Ἁγαθοῦ, τὸ Ἄνυπόθετον, τὴν πρωταρχὴ τοῦ εἶναι καὶ τῆς γνώσεως.

Ο ΜΥΘΟΣ

Εἰσαγωγή. Γιὰ τὸ μῦθο, στὸν ὁποῖο συχνὰ καταφεύγει ὁ Πλάτων, γράφει ὁ Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, σελ. 320 : «Ἔρχεται ὁ μῦθος νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἀμολόγητο καὶ νὰ μεταδώσῃ τὸ ἀμετάδοτο :... Ἄν ὡς ποίημα ὁ μῦθος εἶναι ἔμπνευτος ὀργανισμὸς μὲ αὐτάρχεια καὶ εὐδαιμονία, ὡς νόημα εἶναι κάτι τὸ παράδοξο, γιατί ἔρχεται μὲ τὸ συμβολισμό του νὰ περάσῃ πέρα ἀπὸ τὰ καλοθεμέλιωτα σύνορα τοῦ λόγου καὶ νὰ ἱστορήσῃ πιά αὐτὸς ὅ,τι ὁ λόγος δὲν μπορεῖ μὲ τὴν κρίση του νὰ συλλάβῃ».

Στὴν **Πολιτεία** ὁ Σωκράτης διηγεῖται ἕνα μῦθο γιὰ τὴν τύχη

τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ σώματος : Ὁ Ἡρῶ, ποῦ ἡ γενιά του κρατοῦσε ἀπὸ τὴν Παμφυλία, ἦταν ἕνας γενναῖος ποῦ πέθανε καὶ ξανάζησε καὶ μόλις ξανάθεε στὴ ζωὴ διηγῆθηκε ὅσα εἶδε στὸν ἄλλο κόσμο. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐκλογὴ ποῦ κάνουν οἱ ψυχὲς σχετικὰ μὲ τὸν κλῆρο τῆς ζωῆς τους, προκειμένον νὰ ξαναενσαρκωθοῦν.

Πλάτων, Πολιτεία 617 b ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

... Σὲ ἴση ἀπόσταση ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐκάθονταν, ἡ κάθε μιὰ ἐπάνω σὲ θρόνο, οἱ τρεῖς θυγατέρες τῆς Ἀνάγκης, οἱ Μοῖρες... ἡ Λάχεσις, ἡ Κλωθῶ καὶ ἡ Ἄτροπος... Αὐτοὶ λοιπόν, μόλις ἐφθασαν, εὐθύς ἔπρεπε νὰ πᾶνε ἐμπρὸς στὴ Λάχεση, καὶ κάποιος προφήτης τοὺς ἔβαλε πρῶτα σὲ τάξη τὸν καθένα, ἔπειτα πῆρε ἀπὸ τὰ γόνατα τῆς Λάχεσης καὶ κλήρους καὶ παραδείγματα βίων, ἀνέβηκεν ἐπάνω σ' ἕνα ψηλὸ βῆμα καὶ εἶπε : « Τῆς θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, τῆς παρθένας Λάχεσης εἶναι ὁ λόγος· ψυχὲς ἐφήμερες, ἀρχίνισμα ἄλλου θανατηφόρου κύκλου γιὰ τὸ θνητὸ γένος. Δὲν θὰ λαχαίνῃ ἑσᾶς ὁ δαίμων, ἀλλὰ σεῖς θὰ διαλέξετε τὸ δαίμονα. Καὶ ὅποιος λάχει πρῶτος, πρῶτος ἄς διαλέξῃ τὸ βίο του, ποῦ ἀμετάκλητα θὰ ἀκολουθήσῃ. Ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι ἀδέσποτο· κατὰ πῶς τὴν τιμᾷει ἢ τὴν περιφρονᾷει ὁ καθένας, θὰ μεταλάβῃ ἀπ' αὐτὴν πιὸ πολὺ καὶ πιὸ λίγο. Ἡ εὐθύνη εἶναι ἐκείνου ποῦ διαλέγει. Ὁ θεὸς εἶναι ἀνεύθυνος ». Αὐτὰ εἶπε καὶ ἔρριξε τοὺς κλήρους ἐπάνω σὲ ὄλους... Κι ἔβαζε ὁ προφήτης τὰ παραδείγματα τῶν βίων ἐμπρὸς τοὺς κατὰ γῆς, πολὺ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τοὺς παρόντες· καὶ ἦταν πολλῶν λογιστῶν, γιατί ἦτανε καὶ ὄλων τῶν ζώων οἱ βίοι καὶ ὄλοι βέβαια οἱ ἀνθρώπινοι. Καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦτανε καὶ οἱ τυραννίδες, ἄλλες ἰσόβιες κι ἄλλες ποῦ καταλύονται στὸ μεταξὺ καὶ καταντοῦνε σὲ φτώχειες καὶ σὲ ἐξορεῖες καὶ σὲ ἐπαιτεῖες. Μὰ ἦτανε καὶ βίοι σπουδαίων ἀνδρῶν, ἄλλοι μὲ τὴ μορφή καὶ μὲ τὰ κάλλη καὶ μὲ τὴν ρώμη... ἄλλοι... μὲ τίς ἀρετὲς τῶν προγόνων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ, ΖΩΝΤΑΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Πλάτων Ζ' Ἐπιστολή, 341 b ἐπ. Βλ. Ἀξία τῆς φιλοσοφίας, φιλόσοφοι καὶ πλῆθος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, 1967, σελ. 96, μετάφρ.

Άννας Κελεσιδου-Γαλανού (‘Η πλατωνική ψυχαγωγία στη σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σελ. 392) :

Καταλαβαίνω πολύ καλά τί θέλουν να ποῦν, όταν με ρωτοῦν γιά τίς μελέτες μου. Ὡς ἐρευνητικές προσπάθειες εἶναι πράγματι δικές μου· στό μέτρο, ἀντίθετα, πού δέχομαι ὅτι καταλήγουν, δέν μου ἀνήκουν. Δέν ὑπάρχει στόν κόσμο τίποτε πού ν’ ἀποτελεῖ λιγότερο προνόμιο κάποιου ἀπ’ ὅσο ἡ Φιλοσοφία.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1965, σελ. 99 :

Τό ἔργο τῆς Πηνελόπης συμβολίζει πολύ καλά τί γίνεται μέ τή Φιλοσοφία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ οὐσία της εἶναι ἀδογματιστή. Ὅπως ἡ Πηνελόπη ἐξύφαινε τή νύχτα ὅ,τι ὑφαίνει τήν ἡμέρα, τό ἴδιο γίνεται καί στόν ἀργαλειό τῆς Φιλοσοφίας, ὅπου ὁ ἕνας φιλόσοφος ξυφαίνει ὅ,τι ὑφανε ὁ ἄλλος. Ἀλλά καί ὁ ἀργαλειός μένει καί ὁ φιλόσοφος ζῆ, ζῆ μέσα σέ κάθε ἐποχή καί ὑφαίνει τό νόημά της. Καί γιά νά τό ὑφάνη πρέπει νά ξυφάνη τό νόημα τῆς προηγούμενης καί νά ὑφαίνη τῆς ἐποχῆς του τό νόημα ἀπ’ ἀρχῆς. Τοῦτο εἶναι τό ὑπέρτατο ἀγώνισμα τοῦ πνεύματος . . .

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ἡ φιλοσοφική « διδασκαλία » δέν ἔχει τήν « οἰκουμεινικότητα » τῶν Μαθηματικῶν ;
2. Ἡ ἔλευθερία τῆς ἐρευνητικῆς δραστηριότητος τοῦ εἰδικοῦ ἐρευνητοῦ καί ἡ ἔλευθερία τοῦ φιλοσόφου.
3. Ὁ θαυμασμός, ὡς βαθμὸς πνευματικῆς ἐλευθερίας. Σχολιάσετε τήν ἀποψη τοῦ **Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου**: « Μονάχα οἱ κουρασμένοι δέν θαυμάζουνε καί δέν ἀγαποῦν ».
4. Εἶναι δυνατό, καί γιά ποιούς λόγους, νά παρομοιάσωμε τίς ἀλήθειες τῆς ἐπιστήμης μέ μετοχές; Πῶς ἔχει, διαφορετικά ἀπό τήν ἐπιστήμη, τό πρόβλημα τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας στή Φιλοσοφία;
5. Σχολιάσετε τό παρακάτω κείμενο τοῦ **Γιάσπερς, Ὑποστασιακῆ Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 257, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου**: « Ἀλήθεια — ἡ λέξη αὐτῆ εἶναι μιὰ μαγεία, πού δέν συγκρίνεται μέ τίποτα. Μοιάζει σάν ἡ ἐπαγγελία, πού ἀναφέρεται στήν οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ προσβολή τῆς ἀλήθειας δηλητηριάζει καθετί, πού κερδίζομε μέ τήν τέτοια προσβολή. Ἡ ἀλήθεια μπορεῖ νά προκαλέσῃ πόνο· μπορεῖ νά ὀδηγήσῃ στήν ἀπελπισία. Κι ὅμως, ἀνεξάρτητα ἀπό τό περιεχόμενό της καί μόνο μέ τό ὅτι εἶναι ἡ ἀλήθεια, καταφέρνει

νά μᾶς ἰκανοποιῆ βαθιά, κάνοντάς μας νά νοιώθουμε, ὅτι ἐπιτέλους ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια».

6. Ἀναλύσετε τὴν ἀποψη τοῦ **Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου** : «Ἡ Φιλοσοφία δὲν εἶναι σχῆμα οὔτε ἔτοιμος καρπὸς ποῦ μπορεῖ νά τὸν πάρῃ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο».
7. Ἀναπτύξτε τὴν ἰδέα ποῦ περιέχεται στὸ χωρίο τοῦ Ἄριστοτέλη : «Τὴν θεωρίαν τοῦ παντός προτιμητέον πάντων τῶν δοκούντων χρησίμων εἶναι».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (πρόοδος)

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σσ. 248, 256 :

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς θεωρίας τοῦ ἐξελίσσεσθαι εἶναι ὅτι κατ' ἀνάγκην τὸ μεταγενέστερο στάδιο εἶναι καλύτερο καὶ ἠθικὰ ἀξιώτερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα... Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ συναντᾷ ἀνυπέρβλητες δυσκολίες καὶ κατ' οὐσίαν μέσα στὴν ἱστορικὴ ζωὴ ἐφαρμόζεται μόνον μονομερῶς. Παρατηροῦμε συχνὰ καὶ μάλιστα σαφέστατα ὅτι ἡ μεταγενέστερη ἐποχὴ δὲν εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν προγενέστερη. Ἄν πάρουμε ὅποιονδήποτε μεγάλο πολιτισμὸ, παρατηροῦμε, ὅτι, ὕστερα ἀπὸ ἕνα σημεῖο ἀκμῆς, ὅπου κορυφώνονται οἱ δυνάμεις του, ὑλικές, ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς, ἀκολουθεῖ κατάπτωση. Ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐξελίσσεσθαι δὲν ἰσχύει ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ, γιατί π.χ. ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς, ἂν καὶ μεταγενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, εἶναι κατώτερος κατὰ τὴν ἀξία του. Ἡ ἀπλὴ πάροδος τοῦ χρόνου εἶναι γιὰ τὴ θεωρία τοῦ ἐξελίσσεσθαι ἀρκετὴ γιὰ νά γίνῃ τὸ καλύτερο. Τοῦτο εἶναι ἡ δεισιδαιμονία τῆς προόδου... Τοῦτο (ὅμως) ἰσχύει μόνον γιὰ τὴ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴν παρακόλουθη τεχνικὴ... Καί... στὴ φυσικὴ ὅμως ἐπιστήμη (ἢ θεωρία τοῦ ἐξελίσσεσθαι) θὰ εὔρη ἕνα ἐχθρὸ ποῦ δὲν τὸν περιμένει... Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ τύχη τοῦ πλανήτη μας εἶναι προδιαγραμμένη. Κάποτε, λέγει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, δηλαδὴ σὲ ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου... ὁ πλανήτη μας θὰ παγώσῃ. Καὶ σὲ ἕνα ἄλλο πάλιν ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου, ἡ ἔλξη τῆς γῆς ἀπὸ τὸν ἥλιο, ποῦ κι αὐτὸς τότε θὰ εἶναι παγωμένος, θὰ νικήσῃ, καὶ ἡ νεκρὴ, ψυχρὴ γῆ θὰ ξαναγυρῆσῃ κατὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα στὴν πρώτη τῆς ἀφετηρία, τὸν ἥλιο¹.

1. Βλ. καὶ **N. Wiener**, Κυβερνητικὴ καὶ κοινωνία, 1970, μετάφρ. Ι. Ἰωαννίδη, σσ. 12 - 28 (Πρόοδος καὶ ἐντροπία).

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ (σχέσεις)

Εἰσαγωγή. Κορυφαῖοι τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης διαβεβαιώνουν ὅτι πολλὰς ἔννοιές τῆς φωτίζονται μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Φιλοσοφίας ἢ ὅτι ἡ Φιλοσοφία προϋδεάζεται, προλαβαίνει δηλαδὴ ὀρισμένες ἐξηγήσεις, οἱ ὁποῖες συμβάινει κατόπιν νὰ γίνουν ἐπιστημονικὰς ἀπόψεις. Ἡ Ἱστορία ἐξ ἄλλου τῆς Φιλοσοφίας ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μεγάλα ὀνόματα φιλοσόφων πρὸ ὑπῆρξαν ἐπιστήμονες (Πυθαγόρειοι καὶ Μαθηματικά, Πλάτων καὶ στερεομετρία, Ἀριστοτέλης· Καρτέσιος καὶ ἀναλυτικὴ Γεωμετρία, Λάμπινις καὶ διαφορικὸς λογισμὸς).

Σύγχρονοι μεγάλοι φιλόσοφοι συμβάλλουν στὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν (Χοῦσσερλ, Ράσελ, Βιτγκενστάιν)· παράλληλα μεγάλοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Ἀϊνστάιν καὶ ὁ Χάιζενμπεργκ δείχνουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Φιλοσοφία.

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία, σσ. 89 - 90, 91 :

Ἡ Σχολὴ τῶν Πυθαγορείων ἦταν ἓνα παρακλάδι τοῦ Ὀρφισμοῦ... Ἐδῶ θεμελιώθηκε ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὴ θρησκεία καὶ τὰ μαθηματικά πού ἀπὸ τότε ἐξάσκησε τὴν πιὸ ἰσχυρὴ ἐπιρροή στὴν ἀνθρώπινη σκέψη. Οἱ Πυθαγόρειοι φαίνεται πὼς ἦσαν οἱ πρῶτοι πού κατανόησαν τὴ δημιουργικὴ δύναμη πού εἶναι σύμφυτη στὶς μαθηματικὲς διατυπώσεις. Ἡ ἀνακάλυψή τους ὅτι δύο χορδὲς ἤχοῦν ἀρμονικά, ἂν τὰ μήκη τους βρίσκονται σὲ ἀπλὴ ἀναλογία, ἀπέδειξε πόσο πολὺ μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὰ μαθηματικά στὴν κατανόηση τῶν φυσικῶν φαινομένων... Ὁ Πλάτων ἤξερε τὴν ἀνακάλυψη τῶν Πυθαγορείων, τὰ κανονικὰ στερεά... Παρέβαλε τὰ πιὸ μικρὰ μέρη τοῦ στοιχείου¹... γῆ μὲ τὸν κύβο, τοῦ ἀέρα μὲ τὸ ὀκτάεδρο, τῆς φωτιᾶς μὲ τὸ τετράεδρο καὶ τοῦ νεροῦ μὲ τὸ εἰκοσάεδρο. Δὲν ὑπάρχει στοιχεῖο, πού νὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ δωδεκάεδρο· ἐδῶ ὁ Πλάτων λέγει μονάχα: «Υπῆρχε ἀκόμα ἓνας πέμπτος συνδυασμὸς, τὸν ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Θεὸς² στὴ σχεδίαση τοῦ σύμπαντος.

Ἐὰν τὰ κανονικὰ στερεά, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, μποροῦν νὰ παραβληθοῦν ὀλοκληρωτικὰ μὲ τὰ ἄτομα, τότε γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα πὼς δὲν εἶναι ἀδιαιρέτα. Ὁ Πλάτων κατασκευάζει τὰ κανονικὰ στερεά ἀπὸ δύο βασικά τρίγωνα, τὰ ἰσοπλευρα καὶ τὰ ἰσοσκελεῖ τρίγωνα, τὰ ὁποῖα

τοποθετούνται μαζί για να σχηματίσουν την επιφάνεια τῶν στερεῶν. Κατὰ συνέπεια τὰ στοιχεῖα μποροῦν, μερικῶς τουλάχιστον, νὰ μετασχηματίζονται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Τὰ κανονικὰ στερεὰ μποροῦν νὰ ἀναλυθοῦν στὰ τρίγωνα τους καὶ ἀπὸ αὐτὰ μποροῦν νὰ σχηματισθοῦν καινούργια κανονικὰ στερεὰ. Γιὰ παράδειγμα, ἓνα τετράεδρο καὶ δύο ὀκτάεδρα μποροῦν νὰ ἀναλυθοῦν σὲ εἴκοσι ἰσόπλευρα τρίγωνα, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ξανασυνδυαστοῦν καὶ νὰ δώσουν ἓνα εἰκοσάεδρο. Αὐτὸ σημαίνει: ἓνα ἄτομο φωτιᾶς καὶ δύο ἄτομα ἄερα μποροῦν νὰ συνδυαστοῦν καὶ νὰ δώσουν ἓνα ἄτομο νεροῦ. Τὰ βασικὰ ὅμως τρίγωνα δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν πὼς εἶναι ὕλη, γιατί δὲν ἔχουν ἔκταση στὸ χῶρο. Μόνον ὅταν τὰ τρίγωνα ἐνώνονται γιὰ νὰ σχηματίσουν ἓνα κανονικὸ στερεὸ δημιουργεῖται μιὰ μονάδα ὕλης. Τὰ πιὸ μικρὰ κομμάτια ὕλης δὲν εἶναι πιὰ τὰ θεμελιακὰ Εἶναι³, ὅπως στὴ φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ μαθηματικὲς μορφές. Ἐδῶ εἶναι πολὺ φανερὸ πὼς ἡ μορφή εἶναι πιὸ σπουδαία ἀπὸ τὴν οὐσία ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποτελεῖται ἡ μορφή.

1. Ὁ Πλάτων συνδυάζει τὰ στερεὰ μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἐμπεδοκλῆς.
2. Ὁ Χάιζενμπεργκ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ διάλογο τοῦ Πλάτωνος *Τίμαιο*, διάλογο δύσκολο, ὅπου πίσω ἀπὸ μιὰ μυθολογικὴ παρουσίαση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (ἓνα «εἰκότα μῦθος», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων) ὑπάρχει μιὰ ἐπιστημονικὴ κοσμολογία.
3. Πρόκειται γιὰ τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Δημοκρίτος.

Κ. Τσάτσος, Ἀφορισμοὶ καὶ Διαλογισμοί, 1965, σσ. 37 - 38 :

Οἱ εἰδικές ἐπιστῆμες συγκεκριμένων θεμάτων βοηθοῦν σ' ἓνα περιορισμένο τομέα, ὅταν τύχη νὰ μποροῦν νὰ βοηθήσουν· γιατί κανένα συγκεκριμένο δὲν συμπίπτει μὲ τὸ ἄλλο... Καμμιά εἰδικὴ ἐπιστῆμη δὲν ἔχει αὐτάρκεια. Κάθε εἰδικὴ ἐπιστῆμη ὀλοκληρώνεται πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς· ἐπεκτείνεται πέρα ἀπ' ὅ,τι νομίζεται πὼς εἶναι ὁ κύκλος τῆς στὸν κύκλο τῆς Φιλοσοφίας... Ἡ μετάβαση (ἀπὸ τὴν Ἐπιστῆμη στὴ Φιλοσοφία) γίνεται κατὰ ἀναβαθμούς... Μόνον ἓνα ὄριο ὑπάρχει σαφές καὶ ἡ Φιλοσοφία περιορίζεται ἐκεῖ ὅπου οἱ κρίσεις... δὲν εἶναι ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴ μεταβλητότητα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Φιλοσοφία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου τὸ ἀντικείμενο εἶναι ὄχι πράγμα ἢ γεγονός, ἀλλὰ ἰδέα.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αναπτύξτε την ιδέα, πού περιέχεται στα λόγια του **Γιάσπερς**: « Βέβαια είμαστε πολύ πέρα από τον Ίπποκράτη, τον Έλληνα γιατρό. Καθόλου όμως δεν μπορούμε να πούμε ότι είμαστε πιά πέρα από τον Πλάτωνα ».
2. Τι σημαίνουν τα λόγια του **Μαρσέλ**: « Στην πνευματική περιοχή ή αντίθεση ανάμεσα στο κοντινό και το μακρινό αλλάζει φύση και τείνει να ξεπερασθῆ »;
3. Συζητήσετε την άποψη του **Έγγελου** για τῆ Φιλοσοφία: « Η Φιλοσοφία έρχεται πολύ άργά, ώς σκέψη του κόσμου· εμφανίζεται όταν ἡ πραγματικότητα έχει συμπληρώσει τῆ διαδικασία του σχηματισμού της... Στην αρχή του λυκόφωτος ἡ γλαύκα τῆς Ἀθηνᾶς αρχίζει τὸ πέταγμα της ».
4. Αναπτύξτε τὸ θέμα τῆς σχέσεως Ἐπιστήμης και Φιλοσοφίας με ἀφορμὴ τῆ φράση του **Γιάσπερς**: « Τὸ γεγονός τῆς Ἐπιστήμης δὲν τὸ έρευνᾷ ὡς ἀντικείμενο καμμιά εἰδικὴ ἐπιστήμη ».
5. Ποιὰ ἡ σημασία τῆς γνώσεως τῶν Ἐπιστημῶν γιὰ τὸ φιλόσοφο;

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἀριστοτέλης, Μετὰ τὰ Φυσικά, 982 b 25 - 30, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη:

ἽΟλοφάνερο εἶναι ὅτι ζητοῦμε αὐτὴ ὄχι γιὰ κάποιαν ἄλλη χρησιμοποίηση ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ ὅπως λέμε ἐλεύθερον ἄνθρωπο, ὅποιος ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ ὄχι γιὰ ἕναν ἄλλο, ἔτσι καὶ αὐτὴ, γιὰτὶ μονάχα αὐτὴ ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτὸ της· γι' αὐτὸ μὲ τὸ δίκιο της ἡ ἀπόκτησή της ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ πῶς εἶναι κάτι ὑπερανθρώπινο...

ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΚΑΙ ΠΛΗΘΟΣ

Εἰσαγωγὴ. Ὁ φιλοσοφικὸς λόγος διακρίνεται ἀπὸ τὴ γνώμη, γιὰτὶ εἶναι υπεύθυνος καὶ ἐπώνυμος, ἐνῶ γνώμη εἶναι ἡ ἀβασάνιστη ἀντίληψη τῶν πολλῶν. Ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν εἶναι ταξικὴ, ἀλλ' ἀξιοκρατικὴ. Ὁ Πλάτων διέκρινε τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τοὺς λίγους ἀριστοὺς τοῦ πνεύματος (π.χ. Πολιτεία 596a - b, Φαῖδρος 253 e). Οἱ ὑπαρξιακοὶ φιλόσοφοι διακρί-

νον τον « κάποιον » από την ύπαρξη, από τον άνθρωπο δηλαδή που υπάρχει με τη γνώση των δυνατοτήτων του.

Πλάτων, Φαίδων 69 c - d, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Καί φαίνεται πώς εκείνοι που μᾶς ὤρισαν τις τελετουργίες, δέν ἦταν ἀσήμαντοι ἄνθρωποι, καί στ' ἀλήθεια ἤθελαν ἀπό παλιά νά μᾶς ὑποδηλώσουν, ὅτι ὅποιος πάει στόν Ἄδη ἀμύητος¹ καί ἀπαράσκευος θά κοίτεται μέσα στό βόρβορο, ἐνῶ ὅποιος πάει μνημένος καί παρασκευασμένος, θά κατοικήσῃ μαζί μέ τούς θεούς. Γιατί, ὅπως λένε αὐτοί που καταγίνονται μέ τις τελετουργίες, πολλοί βέβαια εἶναι ναρθηκοφόροι, βάκχοι ὅμως εἶναι λίγοι.

1. Ὁ Πλάτων ἀντλεῖ ἀπό τις μυστηριακές θρησκείες (Ὀρφισμός).

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή 341 b ἐπ., μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Τόσο ὅμως μπορῶ νά εἰπῶ γιά ὅλους ὅσοι γράφουν ἢ θά γράψουν καί ὅσοι λένε, πώς γνωρίζουν καλά τά πράγματα που ἐγώ σπουδάζω, εἴτε γιατί τά ἄκουσαν ἀπό μένα εἴτε γιατί τά βρῆκαν μόνοι τους. Αὐτοί, κατὰ τή γνώμη μου, δέν μπορεῖ νά γνωρίζουν καλά τίποτε γιά τὸ πρᾶγμα αὐτό. Δικό μου τουλάχιστον σύγγραμμα δέν ὑπάρχει¹ κανένα γι' αὐτό τὸ πρᾶγμα . . . γιατί τοῦτο εἶναι ὀλωσδιόλου ἀνείπωτο καί δέν εἶναι σάν τά θέματα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλά ἀπό τήν πολλήν ἐπικοινωνία μέ τὸ ἴδιο πρᾶγμα καί ἀπό τή συνάφεια μαζί του ἐξαφνα σάν ἀπό μιὰ σπῖθα, που ἀνασπίθισε, γεννιέται μέσα στήν ψυχὴ ἕνα φῶς, που μόνο του πιά τρέφει τὸν ἑαυτό του . . . Ἄν ὅμως πίστευα, πώς εἶναι δυνατό νά γραφοῦν καί νά εἰπωθοῦν καλά στό πλήθος, τί πιό ὠραῖο ἀπό αὐτό θά εἶχα ἐγώ νά κάμω στή ζωὴ μου, παρά γράφοντας νά κάμω μεγάλο ὄφελος στοὺς ἀνθρώπους καί νά φέρω τήν οὐσία τῶν ὄντων γιά ὅλους στό φῶς; Ἄλλὰ ἡ γνώμη μου εἶναι, πώς στοὺς ἀνθρώπους, ἂν γίνῃ γι' αὐτά μιὰ τέτοια προσπάθεια, δέν θά φέρῃ καλό, παρά σέ πολύ λίγους, σ' αὐτούς που θά ἔχουν τή δύναμη μέ λίγη βοήθεια νά βροῦν μόνοι τους τὸ πρᾶγμα. Ὅλους τοὺς ἄλλους ὅμως θά τοὺς γεμίση ἡ μέ καταφρόνια γιά τή φιλοσοφία, ὀλωσδιόλου ἀταίριαστη σ' αὐτήν, ἡ μέ φαντασμένη καί ἀποχαυνωμένη γνώμη, σάν νά εἶχαν μάθει τίποτα σπουδαῖο.

1. 'Ο Πλάτων γενικά προτιμᾷ τὸν προφορικό λόγο, πού γράφεται ἀπ' εὐθείας στὴν ψυχὴ, πού εἶναι ζωντανὸς καὶ εὐπλαστός καὶ δὲν κινδυνεύει, ὅπως ὁ ἀμετακίνητος γραπτὸς λόγος, νὰ παραποιηθῆ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀμέτοχους στὴ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια. Τὸ πράγμα, γιὰ τὸ ὁποῖο κάνει λόγο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφικὴ οὐσία, πού δὲν εἶναι μεταδόσιμη ὅπως τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, ἀλλὰ «πάμπολυ ἔργον», καρπὸς προσωπικοῦ μόχθου.

ΑΣΚΗΤΙΣΜΟΣ ἢ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ;

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή, 325 e ἐπ. μετάφρ. I. N. Θεοδωρακόπουλου :

Δὲν ἔπαφα . . . νὰ ἐξετάζω, πὼς θὰ ἦτανε κάποτε δυνατόν νὰ γίνη τὸ καλύτερο καὶ . . . γιὰ ὅλη τὴν πολιτεία . . . Μὰ στὸ τέλος εὐρῆκα γιὰ ὅλες τὶς τωρινὲς πόλεις, πὼς ὅλες πέρα πέρα πολιτεύονται ἄσχημα. Γιατί οἱ νόμοι μέσα σ' αὐτὲς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βροῦν γιατρεῖα χωρὶς καμμιά ὑπέροχη προπαρασκευὴ, πού νὰ τὴ συντρέχη καὶ ἡ τύχη. Ἀναγκάσθηκα λοιπὸν νὰ μείνω στὴ θεωρία καὶ νὰ ἐπαινώ τὴν ὀρθὴ φιλοσοφία, γιατί ἀπ' αὐτὴν εἶναι δυνατόν νὰ κοιτάξῃ κανεὶς τί εἶναι δίκαιο τῆς πόλης καὶ τί τοῦ ἀτόμου. Τὰ βάσανα λοιπὸν τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν δὲν θὰ λήξουνε προτοῦ ἔρθῃ στὴν ἀρχὴ ἡ γενεὰ ἐκείνων, πού φιλοσοφοῦν ὀρθὰ κι ἀληθινὰ ἢ προτοῦ τὴ γενεὰ ἐκείνων, πού ἔχουνε τὴν ἐξουσία μέσα στὶς πόλεις, τὴ σπρώξῃ κάποια θεϊκὴ μοῖρα νὰ φιλοσοφήσῃ ἀληθινά.

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 393, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Μᾶς ζητᾷ τὸ φιλοσοφεῖν νὰ ἀνοίξωμε τὸν ἑαυτὸ μας γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα του τὸν χῶρο τοῦ περιβάλλοντος¹. Καὶ μᾶς ζητᾷ νὰ τολμᾶμε τὴν ἐπικοινωνία, στηριγμένοι σὲ κάθε νόημα ἀλήθειας, μέσα σὲ πάλη ἐρωτικὴ².

1. Περιβάλλον ἢ Περιέχον εἶναι ἡ ὁλότητα τοῦ πραγματικοῦ, τὸ εἶναι τῆς κλασικῆς ὄντολογίας. Τὸ Περιβάλλον δὲν εἶναι τὸ σύνολο τῶν ὄντων, ἀλλ' αὐτὸ πού δὲν γίνεται ποτὲ ἀντικείμενο. Τὸ περιβάλλον φανερώνεται μὲ διάφορους τρόπους, ὅπως ἡ ὑπαρξή, ὁ κόσμος, κ.λπ.
2. Πρβλ. **Μαρσέλ, Τὸ μυστήριον τοῦ ὄντος II**, σελ. 171 : «Ἡ διυποκειμενικότητα... δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀγάπη, χωρὶς νάνα ἀπαραίτητο νὰ διαλέξωμε ἂν πρόκειται γιὰ (τὴν πλατωνικὴ) φιλία μᾶλλον ἢ τὴν (χριστιανικὴ) ἀγάπη. Στὴν κορφή τους οἱ δύο αὐτὲς ἔννοιες συγκλίνουν». Γιὰ τὴ φιλία ἀκριβῶς κά-

νει λόγο ο Πλάτων στην Ζ' Ἐπιστολή του (λίγο πριν από το απόσπασμα, πού παραθέτομε πιό πάνω).

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, 1968, σελ. 79, μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανού :

Στόν κόσμο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ζήσωμε, μόλο πού τόσα μᾶς κάνουν νά ἐπαναστατοῦμε. (Αὐτόν τόν κόσμο) δέν ἔχομε δικαίωμα νά τόν ἀποστραφοῦμε. Ἐάν κάνωμε κάτι τέτοιο, γινόμαστε ἔνοχοι ἀληθινῆς λιποταξίας.

Ο ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. Τό θέμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ εἶναι δυνατό νά ἐρευνηθῆ καί ἀναπτυχθῆ καί σέ συσχετισμό μέ τή σύγχρονη Φυσική ἐπιστήμη. Σήμερα καί ἡ Φυσική ἀπορρίπτει τήν ἀποψη γιά τά συστήματα τῆς φύσεως καί τοὺς σταθεροὺς νόμους καί θεωρεῖ τόν παρατηρητῆ ἑνός φαινομένου ὡς ἓνα συντελεστή τῆς παραγωγῆς τους. Ἀνάμεσα δηλ. στήν κλασσική Φυσική καί στή σύγχρονη Φυσική ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφορά : ἡ πρώτη ἐπεδίωκε τήν πλήρη ἀντικειμενικότητα ἡ στάση τῆς δευτέρας ἀποκαλύπτεται α) μέ τὸ λόγο τοῦ φόν Βαϊτσαϊκερ : «Ἡ φύση ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες» καί β) μέ τὸ κείμενο τοῦ Χάϊζενμπεργκ, πού ἀκολουθεῖ :

Β. Χάϊζενμπεργκ, Φυσική καὶ Φιλοσοφία, σσ. 68, 105 :

(Σ' ἓνα ἀτομικὸ φαινόμενο) τὸ πόρισμα τῆς παρατηρήσεως εἶναι μιὰ συνάρτηση πιθανότητας, δηλαδή μιὰ μαθηματικὴ ἔκφραση, πού συνδυάζει δηλώσεις γιά πιθανότητες ἢ τάσεις μέ δηλώσεις γιά τὴ γνώση μας ἀναφορικὰ μέ τὰ γεγονότα. Ἐτσι δέν μπορούμε ν' ἀντικειμενοποιήσωμε πλήρως τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς παρατηρήσεως, δέν μπορούμε νά περιγράψωμε τί «συμβαίνει» ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν παρατήρηση καί τὴν ἐπόμενη. Αὐτὸ φαίνεται σὰν νά εἶχαμε εἰσαγάγει ἓνα στοιχεῖο ὑποκειμενισμοῦ στὴ θεωρία, σὰν νά θέλαμε νά ποῦμε : ὅ,τι συμβαίνει ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸν τρόπο πού τὸ παρατηροῦμε ἢ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ παρατηροῦμε. . . Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες δέν περιγράφουν καί δέν ἐξηγοῦν ἀπλῶς τὴ φύση· εἶναι μέρος ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στὴ φύση καί τοὺς ἑαυτοὺς μας· περιγράφουν τὴ φύση ὅπως αὐτὴ φανερώνεται στὴ

μέθοδο τῶν ἐρωτήσεων μας. Αυτό ἦταν μιὰ περίπτωση πού ὁ Καρτέσιος¹ δὲν μποροῦσε νὰ σκεφθῆ, ἀλλὰ κάνει ἀδύνατο τὸν ὀξύ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὸν κόσμον καὶ τὸ Ἐγώ.

1. Ὁ Καρτέσιος χώρισε τὸν κόσμον τῶν ἐκτατῶν πραγμάτων ἀπὸ τὸ σκεπτόμενο ὄν.

N. Wiener, Θεὸς καὶ μηχανή, Ἀθήνα 1972, σσ. 102 - 103, μετάφρ. Ἄννας Σταματοπούλου :

Μὲ τὸ ἔργο τοῦ Planck καὶ τοῦ Einstein ἔγινε φανερό ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ φυσικοῦ δὲν ἦταν τόσο ἀπλός. Φάνηκε πὼς οἱ κατηγορίες τῆς φυσικῆς δὲν θεμελιώθηκαν μιὰ γιὰ πάντα στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ πὼς ὁ σκοπὸς τοῦ φυσικοῦ τώρα θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῆ πρὶν ἀπὸ τὶς Νευτώνειες ἐννοιες, νὰ βάλῃ τὶς ποσοτικὲς παρατηρήσεις τοῦ κόσμου σὲ μιὰ σειρά, ἢ ὅποια θὰ πρέπει ν' ἀρχίξῃ μὲ τὰ ἴδια τὰ πειράματα καὶ νὰ τελειώνῃ μὲ νέες προβλέψεις γιὰ παρατηρήσεις... Ὁ παρατηρητὴς ἔπαψε νὰναι ὁ ἀθῶος καταγραφέας τῶν ἀντικειμενικῶν του παρατηρήσεων κι ἔφθασε νᾶχῃ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὸ πείραμα. Καὶ στῆ θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ στῆ θεωρία τῶν κβάντα, ὁ ρόλος του στῆ μεταβολὴ τῶν παρατηρήσεων δὲν πρέπει ν' ἀγνοηθῆ. Κι αὐτὸ ὁδήγησε στῆ γέννηση τοῦ σημερινοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ.

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗ ΔΙΔΑΚΤΟ ΤΗΣ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, σσ. 50, 62 :

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἓνας ὀλωσδιόλου πρωτότυπος δάσκαλος. Δὲν ἔχει καταρτισμένη διδασχὴ, ὅπως οἱ ἄλλοι. Δὲν διδάσκει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ πὼς κανεὶς μαθαίνει ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ του. Ἄνοιγει καὶ θεμελιώνει τὸ δρόμον τῆς ψυχῆς, γιὰτὶ ἐκεῖ μέσα θὰ βρῆ κανεὶς ὅ,τι ζητᾶει. Μὲ τὸ Σωκράτη τὸ πνεῦμα ἀναδιπλώνεται πρᾶγματικὰ πρὸς τὰ μέσα... Ὁ διάλογος γίνεται γιὰ τὸ Σωκράτη μιὰ βαθειὰ πολιτικὴ ἀνάγκη. Μοχθοῦσε μ' αὐτὸν ν' ἀνοίξῃ στοὺς πολῖτες τὸ δρόμον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὀλότητας.

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, σελ. 205 :

‘Ο Φιλόσοφος, με κεφαλαίο, δέν είναι παρά είδωλο. ‘Ο,τι είναι πραγματικό είναι ένας όρισμένος τρόπος ζωής του στοχασμού που μπορεί να επιδιωχθί σ’ όλες τις βαθμίδες τής ανθρώπινης δραστηριότητας.

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Κ. Γιάσπερς, Ύποστασιακή Φιλοσοφία, σελ. 288, μετάφρ. Π. Κα-νελλόπουλου :

“Αν ζητάω από το φιλοσοφικό λογισμό ένα γνωστικά συλλληπτό περιεχόμενο, αν ζητάω γνώση . . . , αν ζητάω τεχνικές συνταγές για τα πάντα αντί να ζητάω την ικανότητα ν’ άντλώ ύποστασιακά τή ζωή μου . . . , αν ζητάω ψυχοθεραπευτικές ύποδείξεις, αντί να ζητάω τήν έλευθερία νάμαι ό έαυτός μου, τότε ή Φιλοσοφία με παρατάει στη μέση του δρόμου. ‘Η Φιλοσοφία έχει τόν λόγο της μόνον εκεί όπου δέν τα καταφέρνουν πιά ή γνώση και ή τεχνική. ‘Η Φιλοσοφία ξέρει να δείχνη, όχι να δίνη. ‘Η κίνησή της πάει μαζί με τις άκτίνες του ήλιου, που είναι ταγμένες να φωτίζουν. ‘Η δουλειά τής Φιλοσοφίας δέν είναι να παράγη.

σσ. 393 - 394 :

“Όταν ή Φιλοσοφία είναι μισή άπομακρύνει τόν άνθρωπο από τήν πραγματικότητα: όταν είναι άκέρια τόν οδηγεί κοντά της. ‘Η « μισή » Φιλοσοφία μπορεί νάχη τ’ άποτελέσματα εκείνα που τής άποδίδει το κατηγορητήριο τής έποχής, μπορεί να χάνεται σε διάφορα ασύνδετα προβλήματα, σε στενή ιστορική έρευνα κειμένων, σε στριφογυρίσματα τής διάνοιας — και χάνει βέβαια έτσι τήν πραγματικότητα. ‘Η άκέρια Φιλοσοφία, που κυριαρχεί έπάνω σ’ όλες τις δυνατότητες, είναι ή δύναμη που συγκεντρώνει και που στηριγμένος έπάνω της ό άνθρωπος εισδύει στην πραγματικότητα και γίνεται ό έαυτός του ό ίδιος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, σελ. 99, μετάφρ. “Αννας Κελεσιδου - Γαλανού :

‘Ο φιλόσοφος όφείλει να « γνωρίζη » τήν ‘Ιστορία τής Φιλο-

σοφίας, αλλά, κατά τη γνώμη μου, σχεδόν με την ίδια έννοια που λέγομε ότι ένας συνθέτης οφείλει να γνωρίζη άρμονία: δηλαδή να κατέχη τον όπλισμό τῆς ἀρμονίας, δίχως να εἶναι σκλάβος τῆς. Ἀπὸ τῆ στιγμῆ που εἶναι σκλάβος τῆς δὲν κάνει πιά δημιουργία, δὲν εἶναι καλλιτέχνης.

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 2 1938, σελ. 129, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Εἶναι ἀδύνατο νὰ βροῦμε τὴν ἀληθινὴ Φιλοσοφία ἔτοιμη στὸ παρελθόν. Ἡ παλαιὰ Φιλοσοφία δὲν μπορεῖ ποτέ, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶναι, νὰ γίνῃ δική μας. Στὴν παλαιὰ Φιλοσοφία ἀντικρύζομε βέβαια τὸ ἱστορικὸ ὄρητῆριό τοῦ δικοῦ μας φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ καὶ τὴ δική μας σκέψη τὴν ἀναπτύσσομε μελετώντας τοὺς παλαιούς φιλοσόφους, γιατί μονάχα ἡ συναναστροφή μας μ' αὐτοὺς ὁδηγεῖ τὴ δική μας σκέψη στὴν ἀναγκαία διαύγεια. Ἡ φιλοσοφικὴ πάντως σκέψη εἶναι, ἂν θέλῃ νᾶναι γνήσια, πάντα πηγαία καὶ πρωταρχικὴ καὶ πρέπει σὲ κάθε ἐποχὴ νὰ πραγματοποιεῖται ἱστορικὰ μέσα σὲ νέες συνθήκες, που προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἡ Φιλοσοφία ὡς ἀντίδραση στὸ δογματισμὸ, στὴν προκατάληψη καὶ στὸ φανατισμὸ.
2. «Ἡ ἀλήθεια ἀρχίζει μὲ δύο». Ἀναπτύξτε τὴν ἰδέα που περιέχει ἡ φράση μὲ ἀναφορὲς στὸν Πλάτωνα καὶ στὸ Γιάσπερς.
3. Συζητήστε τὴν παρακάτω ἀποψη τοῦ **I. N. Θεοδορακόπουλου**: «Ἐνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι νὰ κρατήσῃ τὸν ἄνθρωπο στὰ μέτρα του, νὰ κρατᾷ τὴ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου στὰ μέτρα τῆς, νὰ μὴ τὴν ἀφήσῃ νὰ ἀλαζονεύεται καὶ νὰ φθάνῃ στὴν «ὑβρίν».
4. Ὁ Ὅριγελος ἔλεγε ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πράγματι φιλόσοφος, γιατί ἔζησε ὁ ἴδιος τὴ φιλοσοφία του, δὲν τὴν ἔγραψε. Μετὰ τὸ Σωκράτη δὲν ὑπάρχουν φιλόσοφοι, ἀλλὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἀναπτύξτε τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.
5. Συζητήστε τὴν ἰδέα που περικλείεται στὸ χωρίο 499 b τῆς **Πολιτείας** τοῦ **Πλάτωνος**: «Οὔτε πόλις οὔτε πολιτεία οὔδ' ἔστιν ἀνὴρ ὁμοίως μὴ ποτε γένηται τέλος, πρὶν ἂν τοῖς φιλοσόφοις τούτοις τοῖς ὀλίγοις καὶ οὐ πονηροῖς, ἀχρηστοῖς δὲ νῦν κεκλημένοις, ἀνάγκη τις ἐκ τύχης περιβάλλῃ, εἴτε βούλονται εἴτε μὴ, πόλεως ἐπιμεληθῆναι... ἢ τῶν νῦν ἐν δυναστεῖαις... ὄντων ὑέσιν ἢ αὐτοῖς ἐκ τινος θεῖας ἐπιπινοῖας ἀληθινῆς φιλοσοφίας ἔρως ἐμπέσῃ».

6. Τεχνική και άνθρωπος. 'Αντιμετωπίσετε τὸ θέμα μὲ προσωπικὲς παρατηρήσεις. Χρησιμοποιήσετε κατάλληλα τὶς ἰδέες πού περιέχονται στὰ ἀκόλουθα κείμενα :

α) **Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσική και Φιλοσοφία**, σσ. 254 - 255 : «Ήταν ένας γερο - ραββίνος, ἱερέας διδασκῆς γιὰ τὴ σοφία του, τὸν ὁποῖο ἔρχονταν νὰ συμβουλευθοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Τὸν ἐπισκέφθηκε ἕνας ἄντρας γεμάτος ἀπόγνωση γιὰ ὅλες τὶς ἀλλαγές πού γίνονταν γύρω του, θρηνώντας γιὰ ὅλο τὸ κακὸ πού εἶχε κάνει ἢ λεγόμενη τεχνικὴ πρόοδος. « Δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνώφελος ὅλος αὐτὸς ὁ τεχνικὸς μπελᾶς », ἀναφώνησε, « ἂν ἐξετάση κανεὶς τὶς πραγματικὲς ἀξίες τῆς ζωῆς; ». « Μπορεῖ νᾶναι ἔτσι », ἀπάντησε ὁ ραββίνος, « ἀλλὰ ἂν φερθῆ κανεὶς σωστά, μπορεῖ νὰ μάθῃ ἀπὸ τὸ κάθε τι ». « Ὁχι », ἀνταπάντησε ὁ ἐπισκέπτης, « δὲν μπορεῖ νὰ μάθῃ κανεὶς ἀπολύτως τίποτα ἀπὸ τέτοια ἀνόητα πράγματα ὅπως ὁ σιδηρόδρομος ἢ τὸ τηλέφωνο ἢ ὁ τηλέγραφος ». 'Αλλὰ ὁ ραββίνος ἀπάντησε : « Κάνεις λάθος. 'Απὸ τὸ σιδηρόδρομο μπορεῖς νὰ μάθῃς ὅτι, ἔχοντας καθυστερήσει ἕνα λεπτό, μπορεῖ νὰ χάσης τὰ πάντα. 'Απὸ τὸν τηλέγραφο μαθαίνεις ὅτι κάθε λέξη ἔχει τὸ βᾶρος της. Καὶ ἀπὸ τὸ τηλέφωνο μαθαίνεις πὼς ὅ,τι λέμε ἐδῶ μπορεῖ ν' ἀκουσθῆ ἐκεῖ ». 'Ο ἐπισκέπτης κατάλαβε τί ἐννοοῦσε ὁ ραββίνος καὶ ἔφυγε.

β) **N. Wiener, Θεὸς και μηχανή**, σσ. 96 - 97 : « Μοῦ φαίνεται πὼς ἡ μεγαλύτερη ἐλπίδα γιὰ μιὰ ἱκανοποιητικὴ μηχανικὴ μετάφραση εἶναι τὸ νὰ ἀντικαταστήσουμε, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, ἕνα καθαρὸ μηχανισμό μ' ἕνα ἄνθρωπο - μηχανικὸ σύστημα πού θὰ περιλαμβάνῃ σὰν κριτὴ ἕναν ἐμπειρο μεταφραστή, ὁ ὁποῖος θὰ τὴ διδάξῃ μὲ ἀσκήσεις, ἀκριβῶς ὅπως ὁ δάσκαλος διδάσκει τοὺς μαθητὲς του . . . ἔὰν τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο πρόκειται νὰ μπῆ σὰν κριτῆς, εἶναι πολὺ λογικὸ νὰ τὸ εἰσαγάγωμε καὶ σὲ ἄλλα στάδια. Σὲ μιὰ μεταφραστικὴ μηχανὴ δὲν εἶναι οὐσιαστικὸ τὸ ὅτι τὸ μηχανικὸ στοιχεῖο τῆς μηχανῆς θὰ μᾶς δώσῃ μιὰ καὶ μοναδικὴ πλήρη μετάφραση. Μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ ἕναν ἀριθμὸ πιθανῶν μεταφράσεων γιὰ κάθε πρόταση πού βρίσκεται μέσα στὰ πλαίσια τῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογραφικῶν κανόνων καὶ ν' ἀφήνῃ στὸν κριτὴ τὸ πολὺ ὑπεύθυνο καθῆκον . . . τῆς ἐκλογῆς τῆς μηχανικῆς μεταφράσεως πού ταιριάζει καλύτερα στὴν ἔννοια ».

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Πλάτων, Θεαίτητος. 'Ανέκδοτη μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου.

Ὁ « Θεαίτητος » εἶναι διάλογος γραμμένος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα σὲ ὄριμη ἡλικία, γύρω στὰ 369 π.Χ. Θέμα του εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Πρόσωπα τοῦ διαλόγου : ὁ Σωκράτης, ὁ μαθηματικὸς Θεόδωρος καὶ ὁ νεαρὸς Θεαίτητος. Ὁ Σωκράτης προκαλεῖ τὸ Θεαίτητο νὰ δώσῃ ὄρισμό τῆς γνώσεως (τί ἔστιν ἐπιστήμη). Οἱ διάφοροι ὀρισμοὶ ὅμως, ποὺ προτείνει ὁ Θεαίτητος, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸ Σωκράτη μετὰ ἀπὸ σχετικὴ συζήτηση. Ἔτσι μὲ τὸ διάλογο αὐτὸ καθορίζεται, τί δὲν εἶναι γνώση, χωρὶς νὰ δίνεται ἓνας θετικὸς ὀρισμὸς τῆς.

145 e ἔπ.

ΣΩ. Ἄκριβῶς λοιπὸν σ' αὐτὸ εἶναι ποὺ ἔχω τὴν ἀπορία καὶ δὲν μπορῶ μέσα μου νὰ καταλάβω καλά, ἢ γνώση τί πράγμα τάχα νὰ εἶναι. Μποροῦμε νὰ τὸ προσδιορίσωμε λοιπὸν; τί λέτε; ποῖος ἀπὸ σᾶς θὰ τὸ εἰπῆ πρῶτος; . . .

ΘΕΑΙ. Νομίζω λοιπὸν ὅτι καὶ ὅσα θὰ μποροῦσε κανεὶς ἀπὸ τὸ Θεόδωρο νὰ μάθῃ εἶναι γνώσεις, καὶ ἡ γεωμετρία καὶ ὅσες ἄλλες

τώρα δὰ ἐσὺ ἀνέφερες, ἐπίσης καὶ ἡ ὑποδηματοποιία καὶ οἱ τέχνες τῶν ἄλλων χειροτεχνῶν, ὅλες μαζί καὶ κάθε μιὰ χωριστὰ δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ γνώσεις.

ΣΩ. ... Ὅταν λὲς ὑποδηματοποιία, μήπως ἐννοεῖς τίποτ' ἄλλο παρὰ τὴν τέχνη πού ἐργάζεται τὰ ὑποδήματα;

ΘΕΑΙ. Τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καὶ τί ἐννοεῖς, ὅταν λέγης ξυλουργική; Μήπως τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν τέχνη πού ἐργάζεται τὰ ξύλινα σκευή;

ΘΕΑΙ. Οὔτε ἐδῶ ἐννοῶ τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καὶ στὰ δύο λοιπόν, τίνος τέχνη εἶναι ἡ κάθε μιὰ, τοῦτο ὀρίζεις;

ΘΕΑΙ. Ναί.

ΣΩ. Ὅ,τι ρωτήσαμε ὅμως Θεαίτητε, δὲν ἦταν αὐτό, τίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οὔτε πόσες εἶναι. Γιατί δὲν ρωτήσαμε, ἐπεὶδὴ θέλαμε νὰ τὶς ἀπαριθμήσωμε, ἀλλὰ γιὰ νὰ μάθωμε τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ γνώση. Ἡ δὲν λέγω τίποτε;

ΘΕΑΙ. Πολὺ ὀρθὰ μάλιστα.

ΣΩ. Πρόσεξε λοιπόν κι' αὐτὸ ἐδῶ. Ἄν μᾶς ρωτοῦσε κανεὶς γιὰ κάτι μηδαμινὸ καὶ πρόχειρο, ἄς ποῦμε γιὰ τὸν πηλό, τί πρᾶγμα εἶναι, ἂν τοῦ ἀποκρινώμαστε: εἶναι ὁ πηλὸς τῶν μαστόρων πού κάνουν φούρνους καὶ μαγειρεῖα, ὁ πηλὸς τῶν πλινθοποιῶν, δὲν θὰ εἴμαστε γελοῖοι;

ΘΕΑΙ. Ἴσως.

ΣΩ. ... νομίζεις καταλαβαίνει κανεὶς τὸ ὄνομα ἐνὸς πράγματος, ἂν δὲν γνωρίζει τί εἶναι τὸ πρᾶγμα;

ΘΕΑΙ. Καθόλου.

ΣΩ. Οὔτε λοιπόν τὴν ὑποδηματοποιία καταλαβαίνει οὔτε ἄλλη καμμιά τέχνη, ὅποιος δὲν γνωρίζει τί εἶναι τέχνη;

ΘΕΑΙ. Ἔτσι εἶναι.

ΣΩ. Ἄρα εἶναι γελοῖα ἡ ἀπόκριση αὐτοῦ πού ρωτήθηκε, τί εἶναι γνώση, ὅταν αὐτὸς ἀποκρίνεται μὲ τὸ ὄνομα κάποιας τέχνης. Γιατί ἔτσι μᾶς ὀνομάζει κάποιου πράγματος τὴ γνώση, ἐνῶ δὲν ρωτήθηκε γι' αὐτό.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. Ἐπειτα ἐνῶ μπορούσε νὰ ἀποκριθῆ ἀπλὰ καὶ σύντομα, διατρέχει ἀπέραντο δρόμο. Ἔτσι καὶ στὴν ἐρώτηση γιὰ τὸν πηλό

μποροῦσε πρόχειρα καὶ ἀπλὰ νὰ εἰπῇ, ὅτι χῶμα ἀνάμιχτο μὲ νερὸ εἶναι πηλὸς, τίνος ὅμως τεχνίτη πηλὸς εἶναι νὰ τὸ ἀφήσῃ κατὰ μέρος . . .

ΣΩ. Ἐμπρὸς λοιπὸν . . . τὰ πολλὰ εἶδη τῆς γνώσεως νὰ τὰ προσαγορεύσῃς μὲ μιὰ ἔννοια . . .

ΘΕΑΙ . . . Μοῦ φαίνεται, ὅποιος γνωρίζει κάτι, αἰσθάνεται αὐτὸ ποὺ γνωρίζει, καὶ ὅπως φαίνεται τώρα, τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι ἢ γνώση παρὰ αἴσθησι.

ΣΩ. Πολὺ καλὰ καὶ μὲ γενναιότητα τὸ εἶπες παιδί μου. Γιατὶ ἔτσι πρέπει νὰ ἐκφέρῃ κανεὶς τὴ γνώμη του. Ἔλα ὅμως αὐτὸ νὰ τὸ ἐξετάσωμε μαζί, ἂν εἶναι σωστὸς γόνος ἢ κανένα ἀνεμογένευμα . . .

186 c ἔπ.

ΣΩ. Μερικὰ λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση δοσμένο νὰ τὰ αἰσθάνωνται ἄνθρωποι καὶ ζῶα εὐθύς ὡς γεννηθοῦν, ὅσα δηλαδὴ αἰσθητάματα καταφθάνουν διὰ μέσου τοῦ σώματος στὴν ψυχὴ, ἐνῶ οἱ διαλογισμοὶ γι' αὐτὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὠφέλεια ἔρχονται μὲ μόχθο καὶ πολὺν καιρὸ μέσα ἀπὸ πολλὴν ἀσκησι καὶ παιδεία, σ' ὅσους βέβαια ἔρχονται.

ΘΕΑΙ. Εἶναι ὀλωσδιόλου ἔτσι.

ΣΩ. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀλήθεια ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ σώματος μας ποὺ δὲν συλλαβαίνει τὸ εἶναι;

ΘΕΑΙ. Ἀδύνατο.

ΣΩ. Γιὰ ὅ,τι πρᾶγμα ὅμως ἀστοχήσῃ κανεὶς τὴν ἀλήθεια, θὰ γίνῃ ποτὲ γνώστης του;

ΘΕΑΙ. Πῶς νὰ γίνῃ, καλέ μου Σωκράτη.

ΣΩ. Μέσα λοιπὸν στὰ παθήματα τῶν αἰσθήσεων δὲν ὑπάρχει γνώσι, ἐνῶ μέσα στοὺς διαλογισμοὺς γι' αὐτὰ ὑπάρχει. Γιατὶ τὸ εἶναι καὶ τὴν ἀλήθεια ἐδῶ δὲ (δηλ. στοὺς διαλογισμοὺς), ὡς φαίνεται, μπορεῖ κανεὶς νὰ τ' ἀγγίξῃ, ἐκεῖ (δηλ. στὰ αἰσθητάματα) ὅμως ἀδύνατο.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. Ἐκεῖνο καὶ τοῦτο λοιπὸν θὰ τὰ εἰπήσῃ τὸ ἴδιο, ἐνῶ ἔχουν τόσες διαφορές;

ΘΕΑΙ. Ὁχι, δὲν θὰ ἦταν σωστό.

ΣΩ. Τί ὄνομα, λοιπὸν, δίνεις σ' ἐκεῖνο, δηλαδὴ στὸ νὰ βλέπης, ν' ἀκοῦς, νὰ ὀσφραίνεσαι, νὰ κρυώνης καὶ νὰ ζεσταίνεσαι;

ΘΕΑΙ. Τὸ λέγω αἴσθησι, αἰσθάνεσθαι, τί ἄλλο βέβαια.

ΣΩ. Ὁλόκληρο λοιπὸν αὐτὸ τὸ λὲς αἴσθησι;

ΘΕΑΙ. Κατ' ἀνάγκη.

ΣΩ. Σ' αὐτὸ λοιπὸν, λέμε, δὲν εἶναι δοσμένο νὰ ἀγγίξῃ τὴν ἀλήθεια οὔτε καὶ τὸ εἶναι.

ΘΕΑΙ. Ὁχι βέβαια.

ΣΩ. Οὐδὲ τὴ γνώση λοιπὸν.

ΘΕΑΙ. Ὁχι βέβαια.

ΣΩ. Δὲν γίνεται λοιπὸν ποτέ, καλέ μου Θεαίτητε, αἴσθησι καὶ γνώση νὰ εἶναι τὸ ἴδιο.

ΘΕΑΙ. Δὲν φαίνεται, Σωκράτη μου. Καὶ τώρα πιὸ πολὺ ἔγινε ὀλοφάνερο, ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ γνώση ἀπὸ τὴν αἴσθησι.

ΣΩ. Ἐμεῖς ὅμως δὲν ἀρχίσαμε δὰ γι' αὐτὸ τὴ συζήτησή μας, νὰ βροῦμε δηλαδὴ τί δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ τί εἶναι. Κι' ὅμως προχωρήσαμε τόσο, ὥστε νὰ μὴν τὴν ζητοῦμε καθόλου μέσα στὴν αἴσθησι, ἀλλὰ μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ ὄνομα, ποῦ ἔχει ἡ ψυχὴ ὅταν αὐτὴ καθ' ἑαυτοῦ της καταγίνεται μὲ τὰ ὄντα.

Ἀριστοτέλης, Μετὰ τὰ Φυσικά. Μετάφραση Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἀριστοτέλους, Πρώτη φιλοσοφία, Ἀθήναι 1973², σελ. 1 ἐπ.

« Μετὰ τὰ Φυσικά » ὀνομάσθηκε ἀπὸ τὸν περιπατητικὸ φιλόσοφο Ἀνδρόνικο τὸ Ρόδιο ἢ « Πρώτη Φιλοσοφία » τοῦ Ἀριστοτέλη, γιὰ τὸν τυχαῖο λόγο ὅτι στὴ σειρά τῶν ἔργων του ἐρχόταν μετὰ τὰ « Φυσικά ». Μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴ πρώτη φράσι ὅτι « πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει » καὶ μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ γνώση τοῦ « διότι » εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ « ὅτι », ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τὴν « Πρώτη Φιλοσοφία » ὡς τὴ γνώση τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτίων ὄλων τῶν πραγμάτων.

980 α 21 ἐπ.

Κάθε ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ φύση του κινημένος ὀρέγεται μέσα στὴ

θέα τοῦ εἴδους τῶν πραγμάτων νὰ ζῆ· ἀπόδειξη γι' αὐτὸ εἶναι ἡ ἀγάπησις τῶν αἰσθήσεων· γιατί βέβαια εἶναι ἀγαπητὲς μονάχες τους, χωρὶς νὰ ὑπολογίζωμε τὴν ὠφέλειά τους καὶ περισσότερο ἀπὸ τίς ἄλλες ἢ αἴσθησις τῶν ματιῶν· γιατί ὄχι μονάχα ὅταν θέλωμε νὰ κάμωμε κάτι, ἀλλὰ καὶ ὅταν κανένας μελλοντικὸς πρακτικὸς σκοπὸς δὲν μᾶς ἀπασχολῆ, ἤμπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς πὼς ἡ ὄρασις ἀξίζει ὅσο ὅλες οἱ ἄλλες· αἰτία εἶναι, πὼς μᾶς δίνει τὴ μεγίστη ἰκανότητα, ὅσο καμιὰ ἄλλη αἴσθησις, νὰ ξεχωρίζωμε τὰ πράγματα καὶ πολλὰς φανερώνει διαφορὰς. εἶναι γεγονὸς πὼς ἡ φύσις γεννᾷ τὰ ζῶα μὲ τὴν ἐξῆς τῆς αἴσθησις, ἀπ' αὐτὴ σὲ ἄλλα ζῶα δὲν φυτρώνει μέσα τους μνημονικὸ, σὲ ἄλλα ὁμως φυτρώνει. καὶ γιὰ τὴν αἰτία αὐτὴ αὐτὰ εἶναι φρονιμώτερα καὶ μαθητικώτερα καὶ ὄχι ὅσα δὲν ἤμποροῦν νὰ θυμοῦνται . . . τὰ ἄλλα λοιπὸν ζῶα ζοῦν μὲ τίς αἰσθητικὰς παραστάσεις καὶ τίς μνημονικὰς ἐντυπώσεις καὶ στὴν ἐμπειρία ἀσήμαντη μετοχὴ ἔχουν· τὸ γένος ὁμως τῶν ἀνθρώπων κοντὰ σ' αὐτὰ καὶ μὲ τέχνες καὶ μὲ λογισμοὺς ζῆ. φυτρώνει ἀκόμη μέσα στὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴ μνήμη ἐμπειρία· γιατί οἱ πολλὰς τοῦ ἴδιου πράγματος μνήμες μιᾶς ἐμπειρίας ἀποτελοῦν δύναμη. καὶ κοντεῦει μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τέχνη ὁμοιο πρᾶγμα νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐμπειρία. βγαίνει ἀκόμη ἐπιστήμη καὶ τέχνη στοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν χρησιμοποίησις τῆς ἐμπειρίας· γιατί βέβαια, ὅπως εἶπε ὁ Πῶλος « ἡ ἐμπειρία ἐφτείασε τὴν τέχνη, ἡ ἀπειρία ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὴν τύχη » γίνεται τέχνη ὅταν ἀπὸ πολλὰ τῆς ἐμπειρίας ἐννοήματα γίνῃ μιὰ καθολικὴ γιὰ μιᾶς λογῆς πράγματα κρίσις· γιατί τὸ νὰ κάνῃ κανεὶς τὴ σκέψη ὅτι στὸν Καλλία ποῦ ἦταν ἄρρωστος ἀπ' αὐτὴ ἐδῶ τὴν ἄρρωστητα αὐτὸ ἐδῶ τοῦ ἔκαμε καλὸ καὶ στὸ Σωκράτη καὶ τὸ ἴδιο σὲ καθένα ξεχωριστὰ ἀπὸ πολλοὺς, πέφτει στὴν ἐμπειρία· ἡ σκέψη ὁμως πὼς σὲ ὅλους τοὺς τέτοιους παρμένους μαζί σὲ ἓνα ξεχωριστὸ εἶδος, ὅταν εἶχαν αὐτὴ ἐδῶ τὴν νόσο ἔκαμε καλὸ, π.χ. στοὺς φλεγματικὸς ἢ χοληρικὸς ὅταν κάψα πυρετοῦ τοὺς πιάσι, αὐτὸ πέφτει στὴν τέχνη. Σχετικὰ πρὸς τὴν πρακτικὴ ὄχι μονάχα φαίνεται ἡ ἐμπειρία νὰ μὴ ἔχη καμιὰ διαφορὰ, μὰ πῶς πολὺ ἐπιτυχαίνουσι οἱ ἐμπειρικοί, ἀπὸ ἐκείνους ὅσοι ἤμποροῦν νὰ εἰποῦν τὸν λόγο χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ἐμπειρικὴ ἰκανότητα· αἰτία εἶναι τὸ πὼς ἡ ἐμπειρία εἶναι γνώσις τῶν ἀτομικὰ ξεχωρισμένων, ἡ τέχνη ἐξάλλου τῶν καθολικῶν, οἱ πράξεις ὁμως καὶ οἱ γενέσεις

όλες έχουν σχέση με τὸ ἀτομικὰ ξεχωρισμένο, γιατί ὁ γιατρός δὲν
 γιατρεύει ἄνθρωπο κυριολεκτικὰ παρὰ σὲ δευτερεύουσα ἀποψη,
 ἀλλὰ τὸν Καλλία ἢ τὸν Σωκράτη ἢ κάποιον ἄλλον ἔτσι λεγόμενο,
 πού τοῦ συμβαίνει νὰ εἶναι ἄνθρωπος· ἐάν λοιπὸν κάποιος κατέχη
 τὸν λόγο χωρὶς τὴν ἐμπειρία, καὶ τοῦ εἶναι γνῶριμο τὸ καθολικὸ
 ὄχι ὅμως καὶ τὸ ξεχωριστὸ πού εἶναι μέσα σ' αὐτό, πολλές φορές
 θὰ ἀποτύχη στὴ θεραπεία· γιατί ἐκεῖνο πού θεραπεύομε εἶναι τὸ
 ξεχωριστό· παρ' ὅλα αὐτά, ἡ κατοχὴ τοῦ εἶδους τῶν πραγμάτων
 καὶ ἡ βαθεῖά τους κατανόηση ὑπάρχει κατὰ τὴν γνώμη μας στὴν
 τέχνη περισσότερο καὶ ὄχι στὴν ἐμπειρία καὶ κρίνομε σοφωτέρους
 τοὺς τεχνίτες ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικούς, σύμφωνα μὲ τὴ σκέψη πὼς ἡ
 σοφία σὲ κάθε ἄνθρωπο ἀκολουθεῖ τὴν καθαρὴ εἶδηση πού ἔχει αὐτὸς
 γιὰ τὰ πράγματα· κι' αὐτὸ γιατί αὐτοὶ ἔχουν καθαρὴ εἶδηση γιὰ
 τὴν αἰτία, οἱ ἄλλοι ὅμως ὄχι. οἱ ἐμπειρικοὶ βέβαια κατέχουν τὸ
 «ὄτι», ἀλλὰ τὸ «διότι» δὲν τὸ κατέχουν. στοὺς ἄλλους ὅμως τὸ
 διότι καὶ ἡ αἰτία εἶναι γνῶριμη... γενικὰ εἶναι σημάδι πού ξεχωρίζει
 αὐτὸν πού κατέχει ἐνσυνείδητη γνώση, τὸ ὅτι ἠμπορεῖ νὰ διδάσκη·
 καὶ γι' αὐτὸ κάνομε τὴ σκέψη πὼς ἡ τέχνη εἶναι σὲ μεγαλύτερο
 βαθμὸ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία· γιατί οἱ τεχνίτες ἠμποροῦν νὰ
 διδάσκουν ὄχι ὅμως καὶ οἱ ἐμπειρικοί. κοντὰ σ' αὐτὰ ἔχομε τὴν ἰδέα
 πὼς καμιὰ αἴσθησις δὲν εἶναι σοφία, μὲ ὅλο βέβαια πού οἱ αἰσθήσεις
 εἶναι τὰ ἐγκυρότατα μέσα γιὰ τὴ γνώση τῶν ξεχωριστῶν πραγμά-
 των· δὲν λένε ὅμως τὸ γιατί γιὰ κανένα, π.χ. γιατί εἶναι θερμὸ τὸ
 πῦρ, ἀλλὰ μονάχα ὅτι εἶναι θερμὸ.

**Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία, τόμ. Γ', Ἀθῆ-
 ναι 1975, σσ. 101-3.**

Ὅταν ὁμιλοῦμε γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, ἔχομε στὸ νοῦ μας
 μιὰ σχέση χώρου. Τὸ ἓνα σημεῖο ἀναφορᾶς στὴ σχέση αὐτὴ εἶναι
 ὁ ἔξω κόσμος, ὅπως αὐτὸς ἀπλώνεται μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ ἄλλο
 σημεῖο ἀναφορᾶς εἶμαι ἐγὼ μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ μου. Ὁ ἔξω
 καὶ ὁ ἔσω κόσμος νοοῦνται σ' αὐτὴ τὴ σχέση κατὰ χῶρον. Ὁ ἔξω
 κόσμος εἶναι ἐκεῖ, ὅπου δὲν εἶμαι ἐγὼ, δηλαδὴ ἡ διαχωριστικὴ γραμ-
 μὴ τῶν δύο αὐτῶν σημείων τοῦ χώρου εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώ-
 ματός μου. Τὸ ἔμψυχο σῶμα, πού τὸ περιβάλλει ὁ ἐξωτερικὸς κό-
 σμος, τὸ ὀνομάζομε ψυχοφυσικὸ ὑποκείμενο. Ἀντικείμενο στὴν πε-

ρίπτωση αυτή είναι ή πραγματικότης πού περιβάλλει τὸ ἔμψυχο σῶμα μου. Ὁ μόνος χῶρος πού δὲν ἀνήκει στὴν πραγματικότητα αὐτὴν εἶναι τὸ ἔμψυχο σῶμα μου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἕδρα τοῦ ἔσω κόσμου.

Εἶναι δυνατόν ὅμως νὰ κατατάξω στὸν ἔξω κόσμον, δηλαδὴ νὰ περιλάβω στὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου καὶ τὸ σῶμα μου, καθὼς καὶ κάθε τι πού εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ συνειδέναι μου. Ἀνεξάρτητη ὅμως ἀπὸ τὴ συνείδησή μου εἶναι καὶ ἡ ψυχικὴ ζωὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ὡστε ὅλος ὁ φυσικὸς κόσμος, τὸ σῶμα μου καὶ ἡ ψυχικὴ ζωὴ τῶν ἄλλων εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ὑποκείμενο στὴν περίπτωσιν αὐτὴ περιλαμβάνει τὴν ψυχὴ μου, τὶς παραστάσεις της καὶ γενικῶς ὅλα τὰ βιώματά της. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ συνειδέναι μου μὲ τὸ περιεχόμενό του ἀποτελεῖ τῶρα τὸ ὑποκείμενο. Τώρα δὲν ὑπάρχει διαχωριστικὴ γραμμὴ χώρου μεταξύ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, γιατί τὸ συνειδέναι καὶ τὰ βιώματά του δὲν κατέχουν χῶρον οὔτε νοοῦνται κατὰ χῶρον. Τὸ ἀντικείμενο ἐξ ἄλλου τώρα εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ὀνομάσω ὑπερβατικόν, γιατί εἶναι κάτι πέρα ἀπὸ τὴ συνείδησή μου καὶ τὰ βιώματά της. Τώρα δὲν εἶναι πλέον ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῶν δύο μερῶν τοῦ χώρου ἐκείνη πού προσδιορίζει τὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ ὑποκείμενο, ὅπως στὴν ἀρχή. Ὁ ὅρος «ἐξωτερικὸς κόσμος» καθὼς καὶ ὁ ἀντίστοιχος ὅρος «ἔσωτερικὸς κόσμος» δὲν ἔχουν τῶρα τὴ σημασία τοῦ χώρου. Ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι τώρα ὁ κόσμος χωριστὰ ἀπὸ τὸ συνειδέναι μου καὶ ἔσωτερικὸς εἶναι τὸ συνειδέναι μου μὲ τὸ περιεχόμενό του, δηλαδὴ μὲ τὶς παραστάσεις, τὰ νοήματα, τὰ βουλήματα, τὰ συναισθήματα καὶ γενικῶς τὰ βιώματά μου.

Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ σχηματίσω καὶ μιὰ τρίτη ἔννοια ἀντικειμένου, ἢ ὁποῖα προκύπτει, ἂν χωρίσω μὲ τὸ νοῦ μου ἀπὸ τὸ συνειδέναι μου τὸ περιεχόμενό του, δηλαδὴ τὶς παραστάσεις, τὰ νοήματα, τὰ συναισθήματα καὶ γενικῶς τὰ βιώματά του. Ἀντικείμενο εἶναι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ σύνολο τῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ ὑποκείμενο εἶναι ἡ συνείδησις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, δηλαδὴ χωριστὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της. Τὴν πρώτην φοράν ἀντικείμενο ἦταν ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, τὴ δεύτερην φοράν ἦταν ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος καθὼς καὶ ὁ ψυχικὸς κόσμος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τὴν τρίτην φοράν ἀντικείμενο εἶναι μόνον τὸ περιεχόμενον τοῦ συνειδέναί μου.

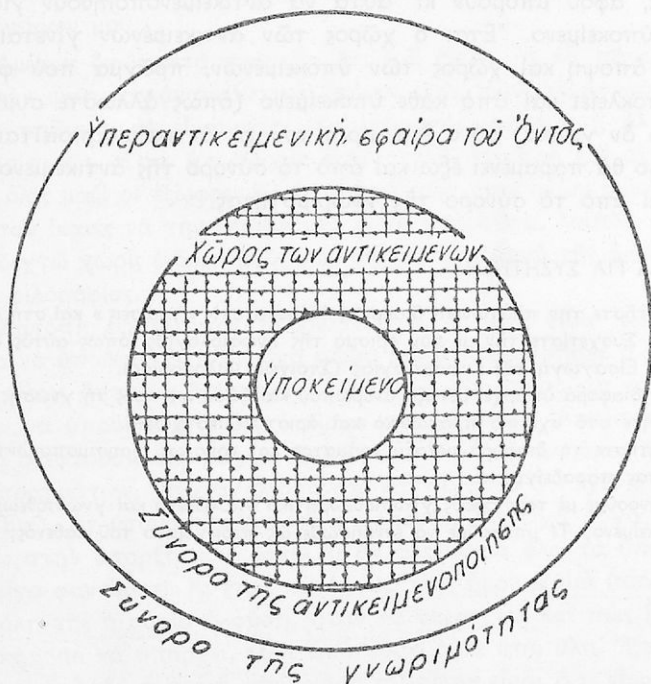
→ γνωστὸ
- ψυχικὸ
- ἐπιπέδον

Το τρίτο τούτο αντικείμενο δέν είναι δυνατόν νά τὸ μπερδέψω μέ τὰ δύο ἄλλα, γιατί, ὅπως εἶπαμε, εἶναι μόνον τὸ περιεχόμενο τοῦ συνειδέναι. Ἐξ ἄλλου ὑποκείμενο στήν περίπτωσι αὐτῇ εἶναι ἡ συνείδησι αὐτῆ καθ' ἑαυτήν.

Ε. Π. Παπανοῦτσος, Γνωσιολογία, Ἀθήνα 1973, σσ. 62 - 63.

Πολύ πιὸ ἐνδιαφέρουσες καὶ γονιμότερες ἀπὸ τίς φαινομενολογικὲς «διαπιστώσεις», ὅπου θεμελιώνει τῇ ρεαλιστικῇ θεωρίᾳ ὁ Ν. Hartmann, εἶναι οἱ προσπάθειές του νά βαθύνει μέ λεπτές ἀναλύσεις τὴν ἔννοια τοῦ «ἀντικειμένου». Ἀπέναντι στοῦ εἶναι, γράφει, ἡ γνώσι εἶναι περιορισμένη· ἀπλώνεται μόνο σ' ἓνα τμῆμα του: ἕως ἐκεῖ ὅπου τὸ ὄν γίνεται ἀντικείμενο γιὰ ἓνα ὑποκείμενο, ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ο π ο ι εῖ τ α ι. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο εἶναι κάτι ποῦ ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως ἀνήκει καὶ αὐτὸ στήν ἴδια ὄντολογικὴ σφαῖρα μαζί μέ τὰ ἀντικειμενά του, πρέπει νά τὸ φαντασθοῦμε περιστοιχισμένο ἀπὸ τὴ ζώνη τοῦ (γιὰ τοῦτο τὸ ὑποκείμενο) ἀντικειμενοποιημένου ὄντος, σὰν περιοχὴ ποῦ ἐγγράφεται μέσα στὴ σφαῖρα τοῦ εἶναι. Δυνάμει ἡ περιοχὴ αὐτῇ εἶναι ἀπεριόριστη, γιατί τὸ ὄν, ἀδιάφορο καθὼς εἶναι ἀπέναντι στὴ γνώσι, δέν ἀντιστέκεται στήν παραπέρα ἀντικειμενοποίησή του· ἡ γνώσι καταρχὴν εἶναι ἱκανὴ ὅλο καὶ βαθύτερα νά εἰσχωρεῖ μέσα στους κόλπους του. Στὴν πραγματικότητα ὅμως, ὅσο κι' ἂν μπορεῖ νά διευρύνεται πρὸς κάθε διεύθυνση, τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος ἔχει τὰ ὅριά του καὶ πέρα ἀπ' αὐτὰ ἀπλώνεται ὁ ἀπέραντος χῶρος τοῦ ὑπεραντικειμενικοῦ (das Transobjective), ἀφοῦ ἡ ἀνθρώπινη γνώσι εἶναι περιορισμένη, ἀγκαλιάζει δηλ. πάντα ἓνα τμῆμα τοῦ ὄντος καὶ ὄχι τὸ εἶναι σὲ ὀλόκληρο τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος του. Φυσικὰ ἄλλες διαστάσεις ἔχει ὁ χῶρος τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος γιὰ τὴν ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη καὶ ἄλλες γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἢ τὴ φιλοσοφικὴ. Σὲ κάθε ὅμως ἀναβαθμὸ γνωστικῶν ἐπιδόσεων διαχωρίζεται τὸ ἀντικειμενοποιημένο ἀπὸ τὸ ὑπεραντικειμενικὸ ὄν καὶ τὸ σχῆμα ἐπαναλαμβάνεται μέ τὸν ἴδιο τύπο. Τέλος καὶ μέσα στὸν τομέα τοῦ ὑπεραντικειμενικοῦ πρέπει νά γίνει μιὰ ἀκόμη διάκρισι: νά ξεχωρίσωμε τὸ πρὸς τὸ παρὸν ἄ γ ν ω σ τ ο ἀπὸ τὸ γιὰ πάντα ἀδύνατον νά γνωριστεῖ, τὸ ὑπερνοητό. Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ, πάλι ὀρισμένο τομέα μέσα στὸν χῶρο τοῦ ὑπε-

ραντικειμενικοῦ καὶ περιλαμβάνει τὸ ὄν πού δὲν ἔχει ἀκόμη ἀντικειμενοποιηθεῖ. Τὸ δεύτερο δηλώνει τὰ ἀνεξιχνίαστα βάρη τοῦ ὄντος πού δὲν μποροῦν ποτέ νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν, γιατί εἶναι ἐντελῶς ἀπλησίαστα ἀπὸ τὴν ἀντίληψη καὶ τὴ νόσή μας. Τὸ σχῆμα δείχνει παραστατικά τὴ δομὴ τοῦ ὄντολογικοῦ σύμπαντος κατὰ τὸν Ν. Hartmann.

Στὸ διάγραμμα τοῦτο, τονίζει ὁ Ν. Hartmann, τὸ «ὑποκείμενο» δὲν εἶναι τὸ «ὑπερβατολογικὸ ὑποκείμενο» τῶν καντιανῶν, ἀλλὰ τὸ ἐμπειρικόν. Μόνον τὸ ἐμπειρικὸ ὑποκείμενο εἶναι πραγματικὸ καὶ ἔχει θέση στὴν Ὀντολογία. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἕνα ἐμπειρικὸ ὑποκείμενα ὑπάρχουν ἀναρίθμητα. Γιὰ τὸ καθένα τους τὸ ὄντολογικὸ σύμπαν διαστρώνεται ἐσωτερικὰ καθὼς ἀκριβῶς δείχνει τὸ σχῆμα μας. Φυσικὰ δὲν εἶναι ἴδια ἢ ἕκταση τῆς γνώσης οὔτε ἴδιος ὁ χῶρος τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος γιὰ ὅλα τὰ ἐμπειρικὰ ὑπο-

κείμενα. Ἀφοῦ ὅμως ὅλα λειτουργοῦν μέσα στὸν ἴδιο κόσμο τῶν ἀντικειμένων, πρέπει τουλάχιστο μιὰ κεντρικὴ ζώνη ἀντικειμενοποιημένου ὄντος νὰ εἶναι κοινὴ στοὺς χώρους τῆς γνώσης τους. Οἱ διαφορὲς θὰ ἀρχίζουν ἔξω ἀπὸ τοῦτον τὸν κεντρικὸ κοινὸ πυρήνα. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ, γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα, ὅτι μέσα στὴ ζώνη τῶν ἀντικειμένων περιλαμβάνονται καὶ τὰ ὑποκείμενα, ἀφοῦ μποροῦν κι' αὐτὰ νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν γιὰ ἓνα ἄλλο ὑποκείμενο. Ἔτσι ὁ χῶρος τῶν ἀντικειμένων γίνεται ἀπὸ ἄλλην ἄποψη καὶ χῶρος τῶν ὑποκειμένων, πρᾶγμα ποὺ φυσικὰ δὲν ἀποκλείει καὶ ἀπὸ κάθε ὑποκείμενο (ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει γιὰ τὸ ὄν γενικὰ) μόνο ἓνα μέρος του νὰ ἀντικειμενοποιεῖται, ἐνῶ τὸ ἄλλο θὰ παραμένει ἔξω καὶ ἀπὸ τὸ σύνορο τῆς ἀντικειμενοποίησης καὶ ἀπὸ τὸ σύνορο τῆς γνωριμότητας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τὴν πλατωνικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὶς « γνώσεις » καὶ στὴ « γνώση ». Συσχετίστε τὴν μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς Γνωσιολογίας, ὅπως αὐτὸς δόθηκε στὴν Εἰσαγωγή τῆς Γνωσιολογίας (Στοιχεῖα Φιλοσοφίας).
2. Ποιὰ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ ἀνθρώπου καὶ ζώου ὡς πρὸς τὴ γνώση; Ἐναφερθεῖτε στοῦ σχετικὸ πλατωνικὸ καὶ ἀριστοτελικὸ χωρίο.
3. Συζητήστε τὴ διαφορὰ μεταξύ νοήματος καὶ νοήσεως χρησιμοποιώντας δικὰ σας παραδείγματα.
4. Τί ἐννοοῦμε μὲ τοὺς ὄρους γνωσιοθεωρητικὸ ὑποκείμενο καὶ γνωσιοθεωρητικὸ ἀντικείμενο; Τί μποροῦμε νὰ ἐννοήσωμε ὡς περιεχόμενο τοῦ καθενός;

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ. ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

René Descartes, Discours de la méthode (Ρενέ Ντεκάρτ, Λόγος περὶ μεθόδου). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Γάλλος φιλόσοφος τοῦ 17ου αἰώνα (1596 - 1650) ἀναζητᾷ τὴ μέθοδο ποὺ θὰ καθοδηγήσει τὸ λογικὸ στὴν εὐρεση τῆς ἀλήθειας. Δὲν ἀναπτύσσει συστηματικὰ

τις φιλοσοφικές του πεποιθήσεις, αλλά παρουσιάζει με τρόπο άφηρηματικό και πολύ παραστατικό, πώς αυτές γεννήθηκαν διαδοχικά ή μία από την άλλη.

σελ. 38 - 39.

... αποφάσισα να υποθέσω ότι: όλα όσα μου είχαν μπει κάποτε στο νοῦ, δὲν ἦταν περισσότερο ἀληθινὰ ἀπὸ τὶς φαντασίες τῶν ὀνείρων μου.

Ἀμέσως ὁμως μετὰ πρόσεξα ὅτι ἐνῶ ἤθελα νὰ τὰ πάρω ἔτσι, ὅλα σὰν ψεύτικα, ἀναγκαστικὰ ἔπρεπε ἐγώ, πού σκεφτόμουν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, νὰ εἶμαι κάτι. Καὶ παρατήρησα πὼς ἡ ἀλήθεια: σκέφτομαι, ἄρα ὑπάρχω ἦταν τόσο σταθερὴ καὶ σίγουρη, ὥστε ὅλες μαζί οἱ ἐξωφρενικὲς ὑποθέσεις τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων δὲν ἦταν ἱκανὲς νὰ τὴν κλονίσουν. Ἄρα, μποροῦσα λοιπὸν νὰ τὴν παραδεχτῶ χωρὶς ἐνδοιασμοὺς σὰν τὴν πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀναζητούμενης φιλοσοφίας.

Κατόπι, ἐξετάζοντας προσεκτικὰ τί ἤμουνα, εἶδα πὼς μποροῦσα νὰ υποθέσω ὅτι δὲν εἶχα σῶμα καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε ὁ κόσμος, οὔτε τόπος ὅπου νὰ βρίσκομαι, ἀλλὰ πὼς δὲν μποροῦσα κατὰ συνέπεια νὰ υποθέσω ὅτι δὲν ὑπῆρχα οὔτε κι ἐγώ. Ἀπεναντίας, μετὸ νὰ σκέφτομαι, ἀκριβῶς ν' ἀμφιβάλλω γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν ἄλλων πραγμάτων, γινόταν ὀλοφάνερο καὶ σίγουρο ὅτι ἐγώ ὑπῆρχα.

Ἐνῶ, ἂν ἔπαυα μονάχα νὰ σκέφτομαι, δὲν εἶχα λόγο νὰ πιστεῦω στὴν ὑπαρξή μου, ἔστω κι ἂν ἀληθεύανε ὅλα τὰ ὑπόλοιπα πού εἶχα φανταστεῖ. Κι ἔτσι, κατὰ λαβα πὼς ἤμουνα μιὰ ὑπόσταση, πού ὅλη τῆς ἡ οὐσία ἢ φύση, ἦταν νὰ σκέφτεται καὶ πὼς δὲν ἔχει ἀνάγκη, γιὰ νὰ ὑπάρχει, οὔτε ἀπὸ τόπο οὔτε ἀπὸ ὕλη. Ἔτσι πού τὸ ἐγώ, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ, πού χάρη σ' αὐτὴν εἶμαι ὅ,τι εἶμαι, εἶναι κάτι ἐντελῶς ξεχωριστὸ ἀπὸ τὸ σῶμα. Μάλιστα, εἶναι εὐκολώτερο νὰ γνωρίσεις τὴν ψυχὴ παρὰ τὸ σῶμα. Γιατί, ἀκόμη κι ἂν δὲν ὑπῆρχε αὐτό, ἐκείνη δὲ θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι.

Ἦστερα, ἐξέτασα τί χρειάζεται γενικὰ σὲ μιὰ πρόταση γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινὴ καὶ σίγουρη. Γιατί, καθὼς εἶχα βρεῖ μιὰ πρόταση τέτοια, σκέφτηκα πὼς ἔπρεπε νὰ ξέρω καὶ σὲ τί συνίσταται ἡ βεβαιότητα τούτη. Καί, παρατηρώντας πὼς δὲν ὑπάρχει στὸ σκέφτομαι, ἄρα ὑπάρχω, τίποτα πού νὰ μὲ βεβαιώνει ὅτι λέω

τήν ἀλήθεια, ἐκτός μονάχα πῶς βλέπω πολύ καθαρά ὅτι, γιὰ νὰ σκέφτομαι, πρέπει νὰ ὑπάρχω, ἔκρινα πῶς μπορούσα νὰ πάρω γιὰ γενικό κανόνα ὅτι τὰ πράγματα, πού διανοούμεθα πολύ καθαρά καί διακριτά, εἶναι ὅλα ἀληθινά· μά, πῶς ὑπάρχει μονάχα κάποια δυσκολία στοῦ νὰ διακρίνουμε καλά, ποιά ἀπ' ὅσα διανοούμεθα εἶναι διακριτά.

René Descartes, Meditations de prima philosophia (Ρενέ Ντεκάρτ, Μεταφυσικοὶ στοχασμοί). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Ντεκάρτ πραγματεύεται ἐκτενέστερα ὁρισμένα θέματα, πὸν εἶχε ἤδη θίξει στὸ «Λόγο περὶ μεθόδου», ὅπως τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

σελ. 109 ἐπ.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν τώρα τὰ πράγματα, πού ὅλοι μας τὰ θεωροῦμε σὰν τὰ πιὸ εὐκόλα ... δηλαδή τὰ σώματα πού ἀγγίζουμε καί βλέπουμε... Ἄς πάρουμε λόγου χάρι αὐτὸ τὸ κομμάτι κερὶ, πρόσφατα βγαλμένο ἀπ' τὴν κερῆθρα. Δὲν ἔχει χάσει ἀκόμα τὴν γλυκειά του γεύση ἀπὸ μέλι καί διατηρεῖ κάτι ἀπὸ τὴν ὄσμη τῶν λουλουδιῶν ἀπ' ὅπου ἔχει συναχθεῖ... Νὰ ὅμως πού ἐνῶ ἐγὼ μιλάω, κάποιος τὸ φέρνει κοντὰ στὴ φωτιά: ὁ χυμὸς του λυώνει, ἡ ὄσμη του ἐξαπλώνεται, τὸ χρῶμα του ἀλλάζει, ἡ μορφή του χάνεται, τὸ μέγεθός του αὐξάνει, γίνεται ὑγρὸ, θερμαίνεται καί δύσκολα μπορούμε νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε γιὰ ὅτιδήποτε... Τὸ κερὶ παραμένει τὸ ἴδιο ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ; Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι παραμένει. Κανένας δὲν ἀμφιβάλει γι αὐτὸ, κανένας δὲν κρίνει διαφορετικά. Τί γνωρίζαμε λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι κερὶ τόσο διακριτά; Βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτα ἀπ' αὐτὰ πού ἔχω παρατηρήσει μὲ τὶς αἰσθήσεις, ἀφοῦ κάθε τι πού πέφτει στὴν ἀντίληψη τῆς γεύσης, τῆς ὄσφρησης, τῆς ὄρασης, τῆς ἀφῆς καί τῆς ἀκοῆς, βρίσκεται ἀλλαγμένο κι ὡστόσο παραμένει τὸ ἴδιο πού ἦταν, κερὶ. Ἦταν ἴσως αὐτὸ πού σκέφτομαι τώρα, δηλαδή πῶς τὸ κερὶ δὲν ἦταν οὔτε ἡ γλυκύτητα τοῦ μελιοῦ, οὔτε ἡ μυρωδιά τῶν λουλουδιῶν, οὔτε ἡ λευκάδα, οὔτε ἡ μορφή, οὔτε ὁ ἦχος, ἀλλὰ μονάχα κάποιο σῶμα πού λίγο πρὶν μοῦ φαίνόταν αἰ-

σθητό κάτω απ' αυτές τις μορφές και πού τώρα γίνεται αισθητό κάτω από άλλες μορφές... Πρέπει λοιπόν να συμφωνήσω πώς δεν θα μπορούσα να καταλάβω με τη φαντασία μου το τί είναι αυτό το κομμάτι κερι και πώς δεν υπάρχει παρά μονάχα ή κριτική μου ικανότητα πού το καταλαβαίνει. Λέω αυτό το κομμάτι κερι ειδικά, γιατί για το κερι είναι πιο φανερή ή αλήθεια τών λόγων μου. 'Αλλά, ποιό είναι αυτό το κομμάτι κερι πού δεν μπορώ να κατανοήσω παρά με τη νόηση ή το πνεύμα; Βέβαια, είναι αυτό το ίδιο πού βλέπω, άγγίζω, φαντάζομαι και τέλος το ίδιο πού νόμισα στην άρχή πώς ήταν. 'Αρα, εκείνο πού πρέπει να προσέξουμε περισσότερο, είναι το πώς ή αντίληψή μου δεν είναι καθόλου όραμα, ούτε άγγιγμα, ούτε φαντασία, ούτε ύπῆρξε τίποτα τέτοιο ποτέ, αν και μου φάνηκε έτσι πριν. Είναι έποπτεία του πνεύματος μονάχα, ή όποια μπορεί να είναι άτελής και μπερδεμένη, όπως ήταν προτύτερα, ή μάλλον καθαρή και διακριτή, όπως είναι τώρα, ανάλογα με την προσοχή μου, πού στέκεται λίγο - πολύ στα πράγματα, πού βρίσκονται μπροστά σ' αυτήν κι από τά όποια άποτελείται.

Πάντως, δέ θα μου έκανε μεγάλη έκπληξη, αν παρατηρούσα πόση άδυναμία και ροπή έχει το πνεύμα μου, πού φέρεται άνεπαίσθητα προς την πλάνη... Γιατί, λέμε πώς βλέπουμε το ίδιο κερι, όταν το κερι είναι έδω, και όχι πώς νομίζουμε πώς είναι το ίδιο, απ' το γεγονός ότι έχει το ίδιο χρώμα και το ίδιο σχήμα. 'Οπότε θάθελα σχεδόν να συμπεράνω πώς γνωρίζουμε το κερι με την όραση τών ματιών και όχι από μόνη την έποπτεία του πνεύματος, αν κατά τύχη δεν έβλεπα από κάποιο παράθυρο άνθρώπους να περνούν στο δρόμο, και βλέποντάς τους να μην πω πώς βλέπω άνθρώπους, έτσι ακριβώς όπως λέω ότι βλέπω το κερι. Κι ωστόσο, τί βλέπω απ' το παράθυρο αν όχι καπέλα και πανωφόρια, πού θα μπορούσαν να περιβάλλουν τεχνητές μηχανές πού θα κουνιούνται με έλατήρια; Κρίνω όμως πώς είναι άνθρωποι. Κι' έτσι καταλαβαίνω με τη μόνη δύναμη πού έχω να κρίνω και πού έδρεύει στο πνεύμα μου, αυτό πού πιστεύα με τά μάτια μου.

René Descartes, Regulae ad directionem ingenii (Ρενέ Ντεκάρτ, Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος). Μετάφραση Γ. Διαδιδώτη, 'Εκδόσεις 'Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1974.

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ *Descartes* διαπνέεται ἀπὸ τὴν πεποί-
 θηση ὅτι σκοπὸς ὅλων τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς ἀλή-
 θειας, ὅτι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες ἔχουν κοινὸ σκοπὸ, ἄρα πρέπει νὰ
 ἔχουν καὶ κοινὴ μέθοδο.

σελ. 63 ἐπ.

... Ἄν κάποιος ἀναλάβῃ νὰ ἐρευνήσῃ ὅλες ἐκείνες τὶς ἀλή-
 θειες τὶς ὁποῖες εἶναι ἱκανὴ νὰ γνωρίσῃ ἢ ἀνθρώπινη νόηση — καὶ
 νομίζω πῶς αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ κάμουν μιὰ φορὰ τουλάχιστο στὴ
 ζωὴ τους ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν σοβαρὰ νὰ κατακτήσουν
 τὴ σοφία — θὰ ἀνακαλύψῃ ὅπωςδήποτε, μὲ τὴ βοήθεια τῶν κανό-
 νων ποὺ ἔχουν δοθῆ, πῶς τίποτε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γνωρίσῃ πρὶν
 ἀπὸ τὴ νόηση, ἐφόσον ἡ γνώση ὅλων τῶν ἄλλων ἐξαρτᾶται ἀπ’
 αὐτή, καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Τότε, ἀφοῦ θὰ ἔχῃ δεῖ καθαρὰ ὅλα ἐ-
 κείνα τὰ πράγματα ποὺ ἀκολουθοῦν ἀμέσως μετὰ τὴ γνώση τῆς
 καθαρῆς νόησης, θὰ ἀπαριθμῆσῃ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα πράγματα,
 ὅσα ἄλλα ὄργανα γνώσης ἔχουμε ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νόηση· καὶ αὐτὰ
 εἶναι μόνο δύο, δηλαδὴ ἡ φαντασία καὶ ἡ αἴσθησις. Θὰ καταβάλλῃ
 λοιπὸν κάθε προσπάθεια νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ ἐξετάσῃ αὐτοὺς τοὺς
 τρεῖς τρόπους γνώσης καὶ βλέποντας πῶς στὴν κυριολεξία ἡ ἀ-
 λήθεια ἢ τὸ ψεῦδος μόνο στὴ νόηση βέβαια εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρ-
 χουν, ἀλλὰ πῶς συχνὰ ἔχουν τὴν προέλευσίν τους στὶς ἄλλες δύο,
 θὰ προσέξῃ πάρα πολὺ ὅλα ἐκείνα ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ τὸν ὀδη-
 γήσουν στὴν πλάνη, ὥστε νὰ προφυλαχθῇ. Θὰ ἀπαριθμῆσῃ ἔπειτα
 μὲ ἀκρίβεια ὅλους τοὺς δρόμους μέσῳ τῶν ὁποίων μποροῦν οἱ ἄν-
 θρωποι νὰ φτάσουν στὴν ἀλήθεια, γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν πιὸ
 ἀσφαλῆ. Αὐτοὶ δὲν εἶναι βέβαια τόσο πολλοί, ὥστε νὰ μὴν μπορέσῃ
 νὰ τοὺς βρῇ ὅλους εὐκολα μὲ μιὰ ἐπαρκῆ ἀπαρίθμηση. Καὶ — πράγ-
 μα ποὺ θὰ φανῇ θαυμαστὸ καὶ ἀπίστευτο στοὺς ἄπειρους — μόλις
 διακρίνῃ σχετικὰ μὲ κάθε ἀντικείμενο ἐκείνες τὶς γνώσεις, οἱ ὁποῖες
 φορτῶνουν μόνο καὶ ἐξωραΐζουν τὴ μνήμη, ἀπὸ τὶς ἄλλες, γιὰ τὶς
 ὁποῖες πρέπει κάποιος νὰ ὀνομάζεται περισσότερο μορφωμένος —
 διάκριση ποὺ εὐκολα ἐπίσης θὰ κάμῃ —, θὰ ἀντιληφθῇ πέρα γιὰ
 πέρα πῶς ἡ ἄγνοιά του δὲν ὀφείλεται σὲ ἀνεπάρκεια τοῦ πνεύματος
 ἢ τῆς μεθόδου καὶ πῶς κανεὶς ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ κάτι
 τὸ ὁποῖο καὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσῃ, ἀρκεῖ μόνο νὰ

στρέψη τὸ πνεῦμα του σ' αὐτό, ὅπως ταιριάζει. Καί μολονότι εἶναι δυνατό νὰ τοῦ παρουσιαστοῦν πολλὰ ἀντικείμενα πού τήν ἔρευνά τους δέν θά ἐπιτρέψη αὐτός ὁ κανόνας, ὥστόσο, ἐπειδὴ θά ἀντιληφθῆ πὼς ἐκεῖνα ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, δέ θά σχηματίσῃ τὴ γνώμη πὼς ἔχει γι' αὐτὸ τὸ λόγο μεγαλύτερη ἄγνοια. Ἄν αὐτός εἶναι συνετός, τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι θά βεβαιωθῆ πὼς τὸ ζητούμενο δέν εἶναι δυνατό νὰ τὸ γνωρίσῃ κανεὶς, θά ἰκανοποιήσῃ πλήρως τὴν περιέργειά του.

Καὶ γιὰ νὰ μὴ βρισκόμαστε πάντοτε σὲ ἀβεβαιότητα ὅσον ἀφορᾷ τὶς δυνατότητες τοῦ πνεύματος καὶ γιὰ νὰ μὴν ἐργάζεται αὐτὸ ἄσκοπα καὶ στὴν τύχη, πρέπει, προτοῦ ἐπιχειρήσουμε νὰ γνωρίσουμε λεπτομερῶς τὰ πράγματα, νὰ ἐρευνήσουμε μὲ προσοχή, μιὰ φορά τουλάχιστο στὴ ζωὴ μας, ποιὲς γνώσεις μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ ἀνθρώπινη νόηση. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ καλύτερα, πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν πρῶτα, ἀπὸ τὰ πράγματα πού εἶναι ἐξίσου εὐκόλα, ἐκεῖνα πού εἶναι χρησιμότερα.

G. W. Leibnitz, Discours de Métaphysique (Λάιμπνιτς, Μεταφυσικὴ Πραγματεία). Μετάφραση Π. Καϊμάκη, Ἐκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1975.

Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ὀλοκληρωμένες προσπάθειες τοῦ Λάιμπνιτς (1646 - 1716) νὰ παρουσιάσῃ μὲ συστηματικὸ τρόπο τὶς ἀρχές τῆς φιλοσοφίας του.

σελ. 105 ἐπ.

... τίποτε δέν ἔρχεται μὲ φυσικὸ τρόπο μέσα στὸ πνεῦμα μας ἀπὸ ἔξω· ἔχουμε ὅμως μιὰ ἄσχημη συνήθεια νὰ σκεφτόμαστε σὰν νὰ δέχονταν ἡ ψυχὴ μας κάποια εἶδη μηνυμάτων καὶ σὰν νὰ εἶχε πόρτες καὶ παράθυρα. Ἐχουμε μέσα στὸ πνεῦμα μας ὅλες αὐτὲς τὶς μορφές, κ' ἀκόμη τὶς ἔχουμε ἐξ ἀρχῆς, γιὰ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει πάντα ὅλες του τὶς μελλοντικὲς σκέψεις καὶ σκέφτεται ἤδη συγκεχυμένα καθετὶ πού θά σκεφτῆ ποτὲ μὲ εὐκρίνεια. Καὶ δὲ θά μπορούσαμε νὰ μάθουμε τίποτε τοῦ ὁποίου δέν ἔχουμε ἤδη τὴν ἰδέα στὸ πνεῦμα μας πού εἶναι σὰν τὴν ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποία διαμορφώνεται αὐτὴ ἡ σκέψη. Πρᾶγμα πού εἶδε ἐξαιρετικὰ καλὰ ὁ Πλάτων, ὅταν

2 που λέει 4
 πρου
 745

παρουσίασε τη θεωρία της ανάμνησής του πού είναι καλά θεμελιωμένη, αρκεί να την έννοήσουμε σωστά, να την καθαρίσουμε από την πλάνη της προϋπαρξής και να μη φανταζόμαστε ότι η ψυχή πρέπει να έχει ήδη γνωρίσει και να έχει σκεφτή με ευκρίνεια άλλες φορές αυτό πού μαθαίνει και σκέφτεται τώρα. Βεβαίωσε επίσης την άποψή του με ένα ωραίο πείραμα όπου παρουσιάζει ένα μικρό άγορι, πού τὸ οδηγεί, χωρίς αυτό να καταλαβαίνει, σὲ πολύ δύσκολες ἀλήθειες τῆς Γεωμετρίας σχετικές με τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, χωρίς να τοῦ μάθη τίποτε, ἀπευθύνοντάς του μόνο ἐρωτήσεις κατάλληλες και με τάξη. Πράγμα πού δείχνει ὅτι ἡ ψυχή μας τὰ ξέρει ὅλα αὐτὰ δυνάμει, και δὲν ἔχει ἀνάγκη παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν προσοχή για να γνωρίση τις ἀλήθειες, και ἐπομένως κατέχει τουλάχιστον τις ἰδέες ἀπὸ τις ὁποῖες ἐξαρτῶνται οἱ ἀλήθειες αὐτές...

μὴ γρίων
 ἐπιμέλ-
 ρεῖν

Ὁ Ἀριστοτέλης προτίμησε να συγκρίνη τὴν ψυχὴ μας με πινάκες ἄγραφους ἀκόμη, ὅπου ὑπάρχει χῶρος για γράψιμο, και ὑποστήριξε ὅτι τίποτε δὲν ὑπάρχει στὴ νόσή μας, πού να μὴν προέρχεται ἀπὸ τις αἰσθήσεις. Αὐτὸ ταιριάζει περισσότερο με τις λαϊκές ἐννοιες, και τέτοιος εἶναι ὁ τρόπος τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ὁ Πλάτων προχωρεῖ βαθύτερα...

Στὴν αὐστηρότητα τῆς μεταφυσικῆς ἀλήθειας, δὲν ὑπάρχει ἐξωτερικὸ αἴτιο πού να ἐνεργῇ πάνω μας, ἐκτὸς μόνο ἀπὸ τὸν Θεό, και μόνον αὐτὸς ἐπικοινωνεῖ ἄμεσα με μᾶς, δυνάμει τῆς συνεχοῦς μας ἐξάρτησης ἀπὸ αὐτόν. Ἀπὸ ὅπου συνάγεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο πού ἐγγίζει τὴν ψυχὴ μας και διεγείρει ἄμεσα τὴν ἀντίληψή μας. Δὲν ἔχουμε ἐπίσης στὴν ψυχὴ μας τις ἰδέες ὄλων τῶν πραγμάτων, παρὰ μόνο δυνάμει τῆς συνεχοῦς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ πάνω μας, δηλαδή ἐπειδὴ κάθε ἀποτέλεσμα ἐκφράζει τὴν αἰτία του και γιατί ἡ ἐσωτερικὴ φύση τῆς ψυχῆς μας εἶναι μία ὀρισμένη ἐκφραση ἢ μίμηση ἢ εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς φύσης, τῆς σκέψης και τῆς βούλησης τοῦ Θεοῦ, κι' ὄλων τῶν ἰδεῶν πού συμπεριλαμβάνονται σ' αὐτήν. Μποροῦμε, λοιπόν, να ποῦμε ὅτι μόνον ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄμεσο ἀντικείμενό μας ἔξω ἀπὸ μᾶς και ὅτι βλέπουμε ὅλα τὰ πράγματα δι' αὐτοῦ π.χ. ὅταν βλέπουμε τὸν ἥλιο και τὰ ἄστρα, ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει δώσει και διατηρεῖ μέσα μας τις ἰδέες τους και μᾶς προσδιορίζει να τὰ σκεφτόμαστε πραγματικά με τὴ συνθητισμένη του σύμπραξη τὴ στιγμή πού οἱ αἰσθήσεις μας ἔχουν, κατὰ

κάποιο τρόπο, μιὰ τάση γι' αυτό, σύμφωνα με τούς νόμους που αὐτὸς ἔχει θέσει. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἥλιος καὶ τὸ φῶς τῶν ψυχῶν, *lumen illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum* (τὸ φῶς ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον).

John Locke, An essay concernig human understanding (Τζῶν Λόκ, Δοκίμιο γιὰ τὴν ἀνθρώπινη νόηση). Μετάφραση Γρ. Λιονῆ, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ βασικὸ αὐτὸ ἔργο του ὁ Λόκ (1632 - 1704) θέτει καὶ ἐξετάζει ὀρισμένα καθαρῶς γνωσιολογικὰ προβλήματα, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ιδεῶν, τὸ πρόβλημα τῆς βεβαιότητος καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς γνώσεως κ.ά. Ὁ ὅρος ιδέα γιὰ τὸν Λόκ εἶναι ταυτόσημος μετὰ τὸν ὅρο παράσταση ἢ ἔννοια ἢ ὁτιδήποτε μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς νοήσεώς μας, ὅταν σκεπτόμαστε.

σελ. 11 ἐπ.

Μερικοὶ ἄνθρωποι ὑποθέτουν σὰν ἀλήθεια ἀναμφισβήτητη, ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἔμφυτες ἀρχές, προκαταρκτικὲς ἔννοιες, κοινὰ ἔννοιαι (ἐλληνιστὶ ἀπ' τὸν Λόκ), που εἶναι χαραγμένες μέσα στὴν ψυχὴ μας, ἡ ὁποία τις δέχεται ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή τῆς ὑπαρξῆς της, καὶ που τις φέρνει μαζί της στὸν κόσμον... πιστεύω, ὅτι θὰ ἦταν γελοῖο νὰ ὑποθέση κανεὶς... ὅτι οἱ ιδέες τῶν χρωμάτων ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων τυπωθεῖ στὴν ψυχὴ ἑνὸς δημιουργήματος, στὸ ὁποῖο ὁ Θεὸς ἔδωσε τὴν ὄραση καὶ τὴν δύναμη νὰ δέχεται αὐτὲς τις ιδέες μέσῳ τῆς ἐντύπωσης, που θὰ προκαλοῦσαν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα στὰ μάτια του. Λοιπόν, δὲν θὰ ἦταν λιγώτερο ἀνόητο, νὰ ἀποδώσουμε σὲ ἔμφυτες ἐντυπώσεις καὶ σὲ ἔμφυτους χαρακτήρες (ἴχνη) τὴν γνώση που ἔχουμε γιὰ πολλὲς ἀλήθειες, ἂν μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε μέσα μας ἰκανότητες, κατάλληλες νὰ μᾶς κάνουν νὰ γνωρίσουμε αὐτὲς τις ἀλήθειες μετὰ τόση εὐκολία καὶ βεβαιότητα, παρὰ ἂν ἦταν πρωταρχικὰ σκαλισμένες μέσα στὴν ψυχὴ μας...

Δὲν ὑπάρχει γνώμη πιὸ καθολικὰ παραδεκτὴ, ἀπ' αὐτὴν που προτείνει ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἀρχές, τόσο στὴν θεωρία ὅσο καὶ στὴν πράξη, γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν ὁποίων ὅλοι οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν γενικὰ: ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονός συμπεραίνουν, ὅτι πρέπει αὐτὲς οἱ ἀρχές νὰ εἶναι τόσες ἐντυπώσεις ὅσες τὰ πνεύματά μας

φέρνουν με την ύπαρξή τους, και ότι τις φέρνουν στον κόσμο μαζί τους: έντυπώσεις που τους χαρακτήηκαν μ' έναν τρόπο τόσο αναγκαίο και τόσο πραγματικό, όσο με καμμιιά απ' τις έμφυτες ικανότητες (λειτουργίες) που συναντιοϋνται σ' όλους τους ανθρώπους.

Αλλά... τὸ συμπέρασμα που έξάγουν απ' τὴν καθολικὴ συμφωνία... εἶναι μιὰ συλλογιστικὴ ἀπόδειξη που στηρίζεται σὲ μιὰ ἀποδεικτικὴ ἀρχή, που δὲν ὑπάρχει καθόλου: γιατί δὲν ὑπάρχει πραγματικὰ καμμιιά ἀρχὴ πάνω στὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ συμφωνοῦν γενικὰ. Καὶ γιὰ ν' ἀρχίσω μὲ τις θεωρητικὲς ἔννοιες, νὰ δυὸ ἀπ' αὐτὲς τις περίφημες ἀρχές, στὶς ὁποῖες δίνουν, κατὰ προτίμηση, τὴν ιδιότητα τῶν ἔμφυτων ἀρχῶν: Κάθε τι που εἶναι, εἶναι καὶ εἶναι ἀδύνατον ἕνα πρᾶγμα νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴν εἶναι ταυτόχρονα. Αὐτὲς οἱ προτάσεις θεωρήθηκαν σίγουρα σὰν ἀξιώματα καθολικῶς δεκτά, ἀλλὰ χρειάζεται προσπάθεια γιὰ νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ γενικὴ συμφωνία πάνω σ' αὐτὲς τις δυὸ προτάσεις, γιατί ὑπάρχει ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀνθρώπινου γένους που δὲν τοῦ εἶναι ἀκόμα γνωστές.

Γιατί πρῶτον εἶναι σαφές, ὅτι τὰ παιδιὰ καὶ οἱ ἡλίθιοι δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὴ ἰδέα γι' αὐτὲς τις ἀρχές καὶ ὅτι δὲν τις σκέπτονται μὲ κανέναν τρόπο. Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ ν' ἀνατρέψει τὸ ἐπιχείρημα τῆς καθολικῆς συμφωνίας, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο, ὅλες οἱ ἔμφυτες ἀλήθειες πρέπει νὰ παράγονται ἀναγκαῖα. Γιατί τὸ νὰ λέμε ὅτι ὑπάρχουν ἀλήθειες ἐντυπωμένες μέσα στὴν ψυχὴ, ἢ ὁποῖα ὡστόσο δὲν ἀντιλαμβάνεται τίποτα, αὐτὸ μοῦ φαίνεται πραγματικὴ ἀντίφαση. Ἐπειδὴ ἡ ἐντυπωτικὴ ἐνέργεια δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει ἄλλο πρᾶγμα παρὰ μόνο νὰ συντελέσει στὸ ν' ἀντιληφθοῦμε ὀρισμένες ἀλήθειες. Ἄν λοιπὸν αὐτὲς οἱ ἰσχυρὲς ἐντυπώσεις εἶχαν γίνεῖ πάνω στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἡλίθιων, πρέπει ἀναγκαστικὰ τὰ παιδιὰ καὶ οἱ ἡλίθιοι νὰ καταλαβαίνουν αὐτὲς τις ἐντυπώσεις, νὰ γνωρίζουν τις ἀλήθειες τις χαραγμένες στὸ πνεῦμα τους καὶ νὰ δίνουν γι' αὐτὲς τὴν συγκατάθεσή τους. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν συμβαίνει. Κι ἔτσι, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἀπ' τὴν φύση ἐντυπωμένες ἔννοιες στὴν ψυχὴ, πῶς αὐτὲς μποροῦν νὰ εἶναι ἔμφυτες;

tu-tiz.

David Hume, α) A treatise of human nature (Δαυίδ Χιούμ, (Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση) και β) **An enquiry concerning human understanding** ("Ερευνα για την ανθρώπινη νόηση). Μετάφραση Ι. Ξυδιά, «'Εποχές», 'Ιούλιος 1963.

Στά δύο αυτά βασικά έργα του — το δεύτερο αποτελεί μεταγενέστερη επεξεργασία του πρώτου — ο Άγγλος εμπειριστής Χιούμ (1711 - 1776) έπειτα από συστηματική ανάλυση όρισμένων βασικών έννοιών και άρχών, όπως ο χώρος, ο χρόνος, η ουσία και η αιτιότητα, καταλήγει να άμφισβητήσει το άπόλυτο κύρος της ανθρώπινης γνώσης γενικά, ή όποια πάντως, κατά τη γνώμη του, στηρίζεται άποκλειστικά στην εμπειρία.

α) σ. 91.

Είμαι όλοφάνερο ότι όλες οι έπιστήμες έχουν, λίγο ή πολύ, κάποια σχέση με την ανθρώπινη φύση· άκόμη κι' όταν φαίνεται ότι μία άπ' αυτές κάπως ξεστρατίζει, πάλι σ' εκείνη έπιστρέφει άπό τον ένα ή τον άλλον δρόμο. Τά ίδια τά Μαθηματικά, ή Φυσική Φιλοσοφία και ή Φυσική Θρησκεία έξαρτώνται κατά κάποιο τρόπο, άπό την έπιστήμη του Άνθρώπου, μιά και είναι άντικείμενο της ανθρώπινης γνώσης και κρίνονται άνάλογα με τις ανθρώπινες δυνάμεις και δυνατότητες. Είμαι άδύνατο να πούμε ποιές άλλαγές και βελτιώσεις θα μπορούσαμε να επιφέρουμε στις έπιστήμες αυτές αν ήμασταν πέρα ως πέρα ένήμεροι για την έκταση και την δύναμη της ανθρώπινης νόησης, κι' αν μπορούσαμε να έξηγήσουμε την φύση των ιδεών που χρησιμοποιούμε και τους τρόπους ενεργείας που ακολουθοίμε στους συλλογισμούς μας...

Δέν μπορεί κανείς παρά να παραδεχθί ότι ύπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα σ' εκείνο που συλλαμβάνει ο νοός, όταν ο άνθρωπος αισθάνεται τον πόνο που προκαλεί μιά ύπερβολική θερμότητα ή την εύχαρίστηση άπό μιά ήπια θερμοκρασία, και σ' εκείνο που νοιώθει όταν, άργότερα, έπαναφέρει στην μνήμη του την αίσθηση αυτή ή όταν την προβλέπει με την φαντασία. Αυτές οι ιδιότητες (ή μνήμη και ή φαντασία) μπορούν να μιμηθούν ή να άναπαραστήσουν εκείνο που συλλαμβάνουν οι αισθήσεις. Δέν μπορούν όμως ποτέ να φθάσουν, σε ένταση και σε ζωηρότητα, την πραγματική αίσθηση. Το περισσότερο που μπορούμε να πούμε γι' αυτές, άκόμη

κι' όταν παρουσιάζουν την μεγαλύτερη δύναμη, είναι ότι φανερώ-
νουν το αντικείμενό τους κατά τρόπο τόσο έντονο, ώστε θα μπορού-
σαμε σχεδόν να πούμε ότι το αισθανόμαστε ή το βλέπουμε. Άλλά,
έκτος εάν ο νοῦς ταράσσεται από την άρρώστεια ή την τρέλλα,
δεν μπορούν ποτέ να φθάσουν σέ τέτοιο βαθμό ζωηρότητας, ώστε
να μη διακρίνουμε καμιά διαφορά από την πραγματική αίσθηση...
"Όλα τὰ χρώματα τῆς ποίησης, ὅσο λαμπρά κι' ἂν εἶναι, δὲν μπο-
ροῦν ποτὲ νὰ δώσουν μιὰν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου, τέτοια ὥστε ἡ
περιγραφή νὰ μᾶς φανεῖ σὰν τὸ πραγματικὸ τοπίο. Καὶ ἡ πιὸ ζων-
τανὴ σκέψη ἀκόμη εἶναι κατώτερη ἀπὸ τὴν πιὸ ἄτονη αἴσθηση.

α) σ. 92.

Κάθε ιδέα είναι αντιγραφή από κάποια προγενέστερη ἐντύ-
πωση ἢ κάποιο προγενέστερο συναίσθημα. Κι' ὅπου δὲν μπορούμε
νὰ βροῦμε καμιά ἐντύπωση, μπορούμε νὰ ἴμαστε βέβαιοι ὅτι δὲν
ὑπάρχει ιδέα. Σὲ κάθε ξεχωριστὴ φάση τῆς λειτουργίας τοῦ σώ-
ματος ἢ τοῦ νοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτε πού νὰ δημιουργεῖ κάποια
ἐντύπωση καὶ πού, κατὰ συνέπεια, νὰ μπορεῖ νὰ ὑποβάλλῃ κάποια
ιδέα δύναμης ἢ ἀναγκαίου συσχετισμοῦ. Ἄλλὰ ὅταν παρουσιάζ-
ονται πολλές ὁμοιόμορφες περιπτώσεις καὶ ὅταν τὸ ἴδιο ἀντικεί-
μενο ἀκολουθεῖται πάντοτε ἀπὸ τὸ ἴδιο γεγονός, τότε ἀρχίζουμε
νὰ καλλιεργοῦμε τὶς ἐννοιες τῆς αἰτίας καὶ τοῦ συσχετισμοῦ. Νοιώ-
θουμε τότε ἕνα νέο συναίσθημα ἢ μιὰ νέα ἐντύπωση, δηλαδή ἕνα
συνήθη συσχετισμό, στὴν σκέψη ἢ στὴν φαντασία, ἀνάμεσα σ'
ἕνα ἀντικείμενο καὶ στὸ τακτικὸ του ἐπακόλουθο. Καὶ τὸ συναίσθημα
αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχέτυπο τῆς ιδέας ἐκείνης πού ἀναζητοῦμε...

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἔξη ἢ ἡ συνήθεια. Διότι, ὅποτε ἡ ἐπανά-
ληψη κάποιας ἰδιαίτερης πράξης ἢ ἐνέργειας δημιουργεῖ τὴν τάση
πρὸς ἀνανέωση τῆς ἴδιας πράξης ἢ ἐνέργειας, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐπι-
βάλλεται ἀπὸ κανένα συλλογισμό ἢ νοητικὴ διαδικασία, λέμε πάντα
ὅτι ἡ τάση αὐτὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συνήθειας. Χρησιμοποιών-
τας αὐτὴ τὴ λέξη, δὲν θέλουμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἀνακαλύψαμε
τὸ βαθύτερο αἷτιο τῆς τάσης αὐτῆς. Ὑπογραμμίζουμε ἀπλῶς μιὰν
ἀρχὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, πού ἔχει καθολικὴ ἀναγνώριση, καὶ
πού τὴν γνωρίζουμε καλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της. Δὲν μπορούμε
ἴσως νὰ προωθήσουμε πιὸ μακρὰ τὶς ἀναζητήσεις μας, οὔτε νὰ ἐπι-

διώξουμε να ανακαλύψουμε την αιτία αυτής της αιτίας. 'Αλλά όφεί-
 λουμε ν' άρκεστούμε σ' αυτή θεωρώντας την σαν την ύστατη άρχή
 που μπορούμε να προσδιορίσουμε από όλα τα συμπεράσματα που
 άντλούμε από την έμπειρία. Είναι ήδη άρκετή ικανοποίηση το ότι
 μπορούμε να προχωρήσουμε τόσο μακριά, και δέν υπάρχει λόγος
 να παραπονοιάμαστε για το περιορισμένο των ικανοτήτων μας,
 έπειδη δέν μās πηγαίνουν μακρύτερα.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft (Έμμανουήλ Κάντ,
 Κριτική του καθαρού λόγου). Μετάφραση Γρ. Λιονή, έκδ. 'Ανα-
 γνωστίδης.

*Το βασικό αυτό έργο του Κάντ (1724 - 1804) άποτελεί
 σταθμό στην ιστορία της φιλοσοφίας και ειδικά της γνωσιο-
 λογίας. "Ό,τι είναι για την άστρονομία ή θεωρία του Κοπέρ-
 νικου είναι για τη φιλοσοφία ή Κριτική του καθαρού λόγου.
 Πρώτος ο Κάντ διετόπωσε την τολμηρή άποψη ότι το κεν-
 τρικό σημείο της γνώσεως είναι το πνεύμα του ανθρώπου,
 το όποιο και επιβάλλει στον άντικειμενικό κόσμο τους νόμους
 του.*

σελ. 15.

Η έμπειρία είναι χωρίς καμμία άμφιβολία, το πρώτο προϊόν
 που η νόσή μας έπιτυγχάνει, όταν έπεξεργάζεται τη σκοτεινή
 ύλη των αισθήσεων... "Όμως πολύ απέχει από το να είναι αυτό
 το έδαφος το μοναδικό πεδίο στο όποιο άσκειται η νόσή μας και
 στο όποιο έγκαταλείπει τον έαυτό της, άποκλειστικά κλεισμένη
 σ' αυτό. Αυτή, δηλαδή η έμπειρία, μās λείει αυτό που υπάρχει,
 αλλά δέν μās λείει ότι πρέπει αυτό να είναι, κατά τρόπο άναγκαίο,
 έτσι κι όχι άλλιώς. Δέν μās παρέχει... καμμία άληθινή καθολικό-
 τητα, ο δε λόγος που είναι τόσο άκόρεστος από γνώσεις αυτού
 του είδους, έχει μ' αυτή, δηλ. την έμπειρική γνώση διεγερθεί μάλ-
 λον παρά ικανοποιηθεί. "Ετσι, γνώσεις καθολικές που παρουσιάζ-
 ουν ταυτόχρονα τον χαρακτήρα της έσωτερικής άναγκαιότητας,
 ανεξάρτητα από την πείρα, πρέπει να είναι βέβαιες από μόνες
 τους. Γι' αυτό το λόγο τις ονομάζουν γνώσεις έκ των προτέρων,
 ένω άντίθετα, ό,τι άντλείται άποκλειστικά μέσα από την έμπειρία,
 δέν γίνεται γνωστό, όπως λένε, παρά έκ των ύστέρων ή έμπειρικά.

σελ. 34 έπ.

Μέσω τῆς ἐξωτερικῆς αἴσθησης (μιᾶς ἀπὸ τὶς ιδιότητες τοῦ πνεύματός μας), φανταζόμαστε ἀντικείμενα σὰν ἔξω ἀπὸ μᾶς καὶ τοποθετημένα ὅλα μαζί στὸ χῶρο. Σ' αὐτὸν καθορίζονται ἢ εἶναι καθορίσιμα ἡ μορφή τους, τὸ μέγεθός τους, οἱ ἀμοιβαῖες τους σχέσεις.

Ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθηση, μέσω τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα ἐποπτεῖ τὸν ἑαυτό του ἢ ἐπίσης τὴν ἐσωτερικὴ του κατάσταση, δὲν δίνει, ἀναμφίβολα, ἐποπτεία τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτήν, ὅπως δὲν δίνει ἑνὸς ἀντικειμένου καθ' ἑαυτό ἢ ἐξωτερικὴ αἴσθηση. Ὅμως ὑπάρχει μιὰ καθορισμένη μορφή κατ' ἀπ' τὴν ὁποία ἡ ἐποπτεία τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασης γίνεται δυνατὴ, σὲ τρόπο πού ὅλο αὐτὸ πού ἀνήκει σὲ ἐσωτερικοὺς καθορισμοὺς, παρουσιάζεται σύμφωνα μὲ χρονικὲς σχέσεις. Ὁ χρόνος δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς μὲ ἐξωτερικὴ ἐποπτεία, οὔτε ὁ χῶρος νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς σὰν κάτι πού εἶναι μέσα μας. Τί εἶναι λοιπὸν ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος; Ὑπάρχουν πραγματικά;

1) Ὁ χῶρος δὲν εἶναι μιὰ ἐμπειρικὴ ἔννοια πού ἔχει συναχθεῖ ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐμπειρίες.

Πραγματικά, γιὰ νὰ εἶναι δυνατὸ μερικὲς αἰσθήσεις ν' ἀναφέρονται σὲ κάποιο πρᾶγμα ἔξω ἀπὸ μὲνα, δηλαδὴ σὲ κάποιο πρᾶγμα πού βρίσκεται σὲ μιὰ ἄλλη θέση τοῦ χώρου παρὰ σ' αὐτὴ πού βρίσκομαι ἐγώ, καὶ ἐπίσης γιὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῶ τὰ πράγματα σὰν ἐξωτερικά, καὶ τὰ μὲν κοντὰ στὰ δέ, ἐπομένως, σὰν νὰ μὴν εἶναι μόνο ξεχωριστά, ἀλλὰ καὶ τοποθετημένα σὲ θέσεις διαφορετικὲς, πρέπει ἢ παράσταση τοῦ χώρου νὰ θεθεῖ σὰν θεμέλιο. Ἐπομένως, ἡ παράσταση τοῦ χώρου δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαχθεῖ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῶν σχέσεων τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἀλλὰ ἡ ἐξωτερικὴ ἐμπειρία δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ μέσω αὐτῆς τῆς παράστασης.

2) Ὁ χῶρος εἶναι μιὰ ἀναγκαία ἐκ τῶν προτέρων παράσταση πού χρησιμεύει ὡς θεμέλιο γιὰ ὅλες τὶς ἐξωτερικὲς ἐποπτείες.

Δὲν μπορούμε ποτὲ νὰ φαντασθοῦμε, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀντικείμενα μέσα στὸ χῶρο. Αὐτὸς θεωρεῖται σὰν ὄρος τῆς δυνατότητας τῶν φαινομένων καὶ ὄχι σὰν μιὰ μορφή πού ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτά.

Είναι μιὰ παράσταση ἐκ τῶν προτέρων, πού χρησιμεύει ὡς θεμέλιο, ἕνας ἀναγκαῖος τρόπος γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα.

3) Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασιζονται ἡ ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα ὄλων τῶν γεωμετρικῶν ἀρχῶν (ἀξιωμάτων) καὶ ἡ δυνατότητα τῆς ἐκ τῶν προτέρων κατασκευῆς τους.

Πραγματικά, ἐὰν αὐτὴ ἡ παράσταση τοῦ χώρου ἦταν μιὰ ἔννοια πού κατακτῆθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, πού θὰ εἶχε ἀντληθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐξωτερικὴ ἐμπειρία, οἱ πρῶτες ἀρχές τοῦ μαθηματικοῦ ὀρισμοῦ, δὲν θὰ ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντιλήψεις. Θὰ εἶχαν λοιπὸν ὅλη τὴν πιθανότητα τῆς ἀντίληψης (ἀβεβαιότητας), καὶ τότε δὲν θὰ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ μὴν ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ δύο σημεῖα παρὰ μιὰ μόνη εὐθεῖα γραμμὴ, ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία θὰ μᾶς μάθαινε ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶναι πάντα ἔτσι, γιὰτί ὅ,τι παράγεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία δὲν ἔχει παρὰ μιὰ σχετικὴ καθολικότητα, συνάγεται μὲ τὴν ἐπαγωγὴ.

Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν ἐπίσης νὰ περιοριζόμεστε νὰ λέμε, σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις πού ἔγιναν ὡς τώρα, ὅτι δὲν θὰ βρίσκαμε ἄλλο πού θὰ εἶχε περισσότερες ἀπὸ τρεῖς διαστάσεις.

4) Ὁ ἄλλος δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια συλλογιστικὴ ἢ ὅπως λέμε, μιὰ ἔννοια καθολικὴ τῆς σχέσης τῶν πραγμάτων γενικά, μὰ μιὰ καθαρὴ ἐποπτεία (τρόπος σύλληψης ἐμπειρίας). Πραγματικά, δὲν μπορούμε κατ' ἀρχὴν νὰ φαντασθοῦμε παρὰ ἕνα ἐνιαῖο ἄλλο πού θὰ ἦταν μιὰ ἔννοια πού θὰ εἶχε περισσότερες ἀπὸ τρεῖς διαστάσεις, δὲν ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ παρὰ τὰ μέρη ἐνὸς μόνου καὶ τοῦ ἴδιου χώρου.

σελ. 41 ἐπ.

1) Ὁ χρόνος δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια ἐμπειρικὴ, πού παράγεται ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐμπειρία. Τὸ ταυτόχρονο ἢ ἡ διαδοχὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν θὰ ὑπέπιπτε στὴν ἀντίληψη, ἂν ἡ παράσταση τοῦ χρόνου δὲν χρησίμευε σ' αὐτὴν σὰν ἐκ τῶν προτέρων θεμέλιο. Μόνο κάτω ἀπ' τὴν ὑπόθεση αὐτὴ μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε, ὅτι ἕνα πρᾶγμα ὑπάρχει ταυτόχρονα μ' ἕνα ἄλλο (ταυτόχρονο ἢ σύγχρονο) ἢ μέσα σὲ διαφορετικούς χρόνους (διαδοχῆ).

2) Ὁ χρόνος εἶναι μιὰ ἀναγκαῖα παράσταση, πού χρησιμεύει γιὰ θεμέλιο σ' ὅλες τὶς ἐποπτείες. Δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκλεί-

σουμε τὸν χρόνον καθ' ἑαυτὸν σὲ σχέσηην μὲ τὰ φαινόμενα γενικά, ἂν καὶ μπορούμε πολὺ καλὰ νὰ κάνουμε ἀφαίρεση τῶν φαινομένων μέσα στὸ χρόνο.

Ὁ χρόνος λοιπὸν εἶναι δοσμένος ἐκ τῶν προτέρων. Μόνο μέσα σ' αὐτὸν εἶναι δυνατὴ ὅλη ἡ πραγματικότητα τῶν φαινομένων. Αὐτὰ μπορούν νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅλα μαζί, ἀλλὰ ὁ χρόνος ὁ ἴδιος καθ' ἑαυτὸν (σὰν γενικὸς ὅρος τῆς δυνατότητάς τους) δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ.

3) Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασιζέται ἐπίσης ἡ δυνατότητα τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν τοῦ ἀφοροῦν τις σχέσεις τοῦ χρόνου ἢ ἀξιώματα τοῦ χρόνου γενικά. Ὁ χρόνος δὲν ἔχει παρὰ μιὰ διάσταση. Διαφορετικοὶ χρόνοι δὲν εἶναι σύγχρονοι, ἀλλὰ διαδοχικοὶ (ἐπίσης διαφορετικοὶ χῶροι δὲν εἶναι διαδοχικοὶ, ἀλλὰ σύγχρονοι).

Αὐτὲς οἱ ἀρχές δὲν μπορούν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, γιὰ αὐτὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ δώσει οὔτε μιὰ αὐστηρὴ καθολικότητα, οὔτε μιὰ ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα. Δὲν μπορούμε παρὰ μόνο νὰ ποῦμε: νὰ αὐτὸ ποῦ μᾶς μαθαίνει ἢ κοινὴ ἀντίληψη, ὄχι ὅμως, νὰ αὐτὸ ποῦ ὀφείλει νὰ εἶναι.

Αὐτὲς οἱ ἀρχές ἔχουν λοιπὸν τὴν ἀξία κανόνων ποῦ καθιστοῦν γενικά δυνατὲς τις ἐμπειρίες. Μᾶς διδάσκουν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ὄχι ὅμως μέσω αὐτῆς.

4) Ὁ χρόνος δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια συλλογιστικὴ, ἢ ὅπως λέμε μιὰ ἔννοια γενικὴ, ἀλλὰ μιὰ καθαρὴ μορφή τῆς αἰσθητηριακῆς ἐποπτείας. Διαφορετικοὶ χρόνοι δὲν εἶναι παρὰ μόνο μέρη τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ ἡ παράσταση, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ δίνεται παρὰ μὲ ἓνα μόνο ἀντικείμενο, εἶναι μιὰ ἐποπτεία.

Henry Bergson, α) *L'évolution créatrice* (Ἑρρίκος Μπερζόν, Ἡ δημιουργὸς ἐξέλιξις) (Μετάφραση Π.Γ. Τεσσέρη, ἐκδ. Ἀντωνιάδης, Ἀθῆναι 1968) β) *Introduction à la Métaphysique* (Εἰσαγωγὴ στὴ Μεταφυσική. Μετάφραση Γ. Μουρέλου, «Ἐποχές» Ὀκτώβριος 1965.

Πεποιθήση τοῦ Bergson (1859 - 1941) εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τῆς γνώσεως (μὲ τὴ διάνοια) καὶ ἡ θεωρία τῆς ζωῆς (μὲ τὸ ἐνστικτο καὶ τὴν ἐνόραση) εἶναι ἀχώριστα ἐνωμένες καὶ

ὅτι μόνο ἀλληλοσυμπληρούμενες θὰ μπορέσουν νὰ λύσουν τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Στὶς πραγματείες του αὐτὲς προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὴ μέθοδο καὶ μερικὰ βασικὰ σημεῖα μιᾶς φιλοσοφίας, πού θὰ βασίζεται στὴν παραπάνω πεποίθησή.

α) σελ. 180 ἑπ.

Τὸ ἔνστικτο εἶναι συμπάθεια. (Ἐάν ἡ συμπάθεια αὐτὴ μπορούσε νὰ ἐπεκτείνει τὸ ἀντικείμενό της καὶ νὰ διαλογισθεῖ γύρω ἀπ' τὸν ἑαυτό της, θὰ μᾶς ἔδινε τὸ κλειδί γιὰ τὰ ζωτικὰ ἐπιχειρήματα — ὅπως ἡ ἀνεπτυγμένη καὶ ἡ ὀρθὴ διάνοια μᾶς εἰσάγει στὴν ὕλη. Γιατί, δὲν θεωροῦμε περιττὸ νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε ἡ διάνοια καὶ τὸ ἔνστικτο εἶναι στραμμένα σὲ δυὸ ἀντίθετες διευθύνσεις, ἐκείνη πρὸς τὴν ἀψυχη ὕλη, τοῦτο πρὸς τὴ ζωὴ. Ἡ διάνοια, μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς ἐπιστήμης, πού εἶναι ἔργο της, μᾶς ἀποκαλύπτει μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τὸ μυστικὸ τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν γιὰ τὴ ζωὴ δὲ μᾶς φέρνει, οὔτε ἰσχυρίζεται ἄλλωστε πῶς μᾶς φέρνει, παρὰ κάποια ἔρμηνεῖα της μὲ νεκροὺς ὅρους. Γυρίζει ὀλόγυρα, παίρνοντας τὸ μεγαλύτερο δυνατό ἀριθμὸ ἀπὸ ἀπόψεις τοῦ ἴδιου ἀντικείμενου, πού προσελκύει κοντά της, ἀντὶ νὰ εἰσχωρεῖ σ' αὐτό. Ἀλλὰ στὸ ἴδιο τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ζωῆς θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε ἡ ἐνόραση (διαίσθηση), δηλ. τὸ ἔνστικτο πού γίνεται ἀνιδιοτελές, παίρνει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἱκανὸ νὰ διαλογίζεται τὸ ἀντικείμενό του καὶ νὰ τὸ εὐρύνει ἀπεριόριστα.

β) σελ. 91 - 92.

Ἀπὸ ὅλα τούτα βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἀπόλυτο δὲ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δοθεῖ παρὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἄμεση γνώση, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ἀντικείμενο ἀνάλυσης. Ὀνομάζουμε, στὴν περίπτωση τούτη, ἄμεση γνώση τὴ συμπάθεια πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μεταφερόμαστε στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς ἀντικείμενου γιὰ νὰ συνταυτιστοῦμε μὲ ὅ,τι ἔχει τὸ μοναδικὸ καὶ κατὰ συνέπεια πού δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθῇ. Ἡ ἀνάλυση, ἀντίθετα, εἶναι ἡ πράξη τῆς ἀναγωγῆς ἐνὸς ἀντικείμενου σὲ στοιχεῖα πού εἶναι ἤδη γνωστά, δηλαδή κοινὰ στὸ ἀντικείμενο τοῦτο καὶ σὲ ἄλλα. Τὸ νὰ ἀναλύουμε σημαίνει λοιπὸν νὰ ἐκφράζουμε ἕνα πρᾶγμα σὲ σχέση μὲ ὅ,τι δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο. Κάθε ἀνάλυση εἶναι ἔτσι μιὰ μετάφραση,

μιά ανάπτυξη σε σύμβολα, μιά αναπαράσταση βγαλμένη από αλληπάλληλες προοπτικές μέσα από τις όποιες έπισημαίνουμε όσο τὸ δυνατό περισσότερο σημεία έπαφής τοῦ καινούργιου αντικειμένου με τὰ ἄλλα αντικείμενα πού νομίζουμε ὅτι κατέχουμε. Στην έπιθυμία της, πού ποτέ δὲ σβύνει, νὰ ἀγκαλιάσει τὸ αντικείμενο γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι καταδικασμένη νὰ περιστρέφεται, ἡ ἀνάλυση ἀδιάκοπα πολλαπλασιάζει τις δυνατές προοπτικές γιὰ νὰ συμπληρώσει τὴν εἰκόνα τοῦ αντικειμένου πού εἶναι πάντοτε ἔλλιπής, μεταβάλλει, χωρὶς ποτέ νὰ σταματᾷ, τὰ σύμβολα πού χρησιμοποιεῖ, γιὰ νὰ κάνει ὅσο τὸ δυνατό πιὸ τέλεια τὴ μετάφραση, πού εἶναι πάντοτε ἀτελής. Κι' αὐτὸ συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρο. Μὰ ἡ ἄμεση γνώση, ἂν εἶναι δυνατὴ, εἶναι μιά ἀπλή πράξη...

Edmund Husserl, α) *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Logos I, 1910-11 ("Εντμουντ Χοῦσσερλ, 'Η φιλοσοφία ὡς ἀυστηρὴ έπιστήμη. Μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Δευκαλιῶν 12, 1974) καὶ β) *Ideem zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie* ('Ιδέες περὶ μιᾶς καθαρῆς Φαινομενολογίας καὶ φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας. Μετάφραση Ε. Πλατῆ, «'Εποχές», Φεβρουάριος 1966.

Οἱ πραγματεῖες αὐτὲς τοῦ Husserl (1859 - 1938) περιέχουν τις κατευθυντήριες ἀρχές μιᾶς φιλοσοφίας, ὅπως τὴν ὀνειρεύτηκε ὁ ἴδιος. Μιᾶς φιλοσοφίας μέσα στὴν ὁποῖα δὲν θὰ ὑπάρχει χώρος γιὰ διαφορετικὲς γνώμες καὶ διαφορετικὲς πεποιθήσεις, μιᾶς φιλοσοφίας πού θὰ εἶναι γιὰ ὅλους ὑποχρεωτική. Τὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας, πού θὰ εἶναι «ἀυστηρὴ έπιστήμη» καὶ τὴν περιγραφή της σὲ γενικὲς γραμμὲς ἔκανε ἔργο τῆς ζωῆς του ὁ Husserl.

α) σελ. 423

Πέφτουμε λοιπὸν ἐπάνω σὲ μιά έπιστήμη — γιὰ τὸ τεράστιο πλάτος τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας δὲν ἔχουν καν ἰδέα — πού εἶναι μὲν έπιστήμη τῆς συνείδησης χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εἶναι Ψυχολογία· σὲ μιά Φαινομενολογία τῆς συνείδησης ἀπέναντι σὲ μιά Φυσικὴ έπιστήμη τῆς συνείδησης. Δεδομένου ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ μιά τυχαία γλωσσικὴ ἀσάφεια, θὰ πρέπει νὰ περιμένουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Φαινο-

μενολογία και την Ψυχολογία θα είναι κατ' ανάγκη στενές, αφού και οι δύο έχουν να κάνουν με τη συνείδηση — αν και με διαφορετικό τρόπο, με διαφορετική, ή κάθε μία, «στάση» απέναντί της: κάτι που ένδεχομένως το έκφραζουμε λέγοντας ότι η Ψυχολογία ασχολείται με την «έμπειρική συνείδηση», με τη συνείδηση στη «στάση της έμπειρίας», δηλ. ως κάτι που υπάρχει σε συνάφεια με τη φύση· ενώ, αντίθετα, η Φαινομενολογία έχει να κάνει με την «καθαρή συνείδηση», δηλ. τη συνείδηση στη «φαινομενολογική στάση».

σελ. 442.

Όλα όμως εξαρτώνται από το ότι βλέπουμε και κάνουμε έντελώς δικό μας το γεγονός ότι, ακριβώς με την ίδια άμεσότητα, με την όποια άκουσε ένα ήχο, μπορούμε να «θεαστούμε» και μια «ουσία», την ουσία «ήχος», την ουσία «όρατο πράγμα», την ουσία «εικονιστική παράσταση», την ουσία «κρίση» ή «βούληση» κκ., και διατελώντας στην κατάσταση της θέασης μπορούμε να κάνουμε κρίσεις για τις ουσίες. Από το άλλο μέρος όμως θα πρέπει να φυλαχτεί κανείς από το «ανάκατεμα» εκείνο του Hume, ώστε να μη συγχέει τη φαινομενολογική θέαση με την αυτοπαράτηρηση, με την έσωτερική έμπειρία, με δυο λόγια, με ενεργήματα που αντί για ουσίες θέτουν επί μέρους ατομικότητες που αντιστοιχούν σε ουσίες.

β) σελ. 194.

Ουσία σήμαινε στην αρχή εκείνο που βρίσκεται στο αποκλειστικό Είναι ενός ατόμου και αποτελεί το «τι» του ατόμου αυτού. Κάθε τέτοιο «τι» μπορεί όμως να «τεθή στην ιδέα». Η έμπειρική ή ατομική έποπτεία μπορεί να μετατραπεί σε ουσιακή έποπτεία ή ιδέαση — κι' αυτό αποτελεί μια δυνατότητα που πρέπει κι' η ίδια να νοηθή όχι σαν έμπειρική, αλλά σαν ουσιακή δυνατότητα. Το ένορώμενο είναι τότε ή αντίστοιχη καθαρή ουσία ή το είδος (Eidos) . . . Η ουσία (το είδος) αποτελεί ένα αντικείμενο νέου τύπου. Όπως αυτό που δίνει ή ατομική ή έμπειρική έποπτεία είναι ένα ατομικό αντικείμενο, έτσι αυτό που δίνει ή ουσιακή έποπτεία είναι μία καθαρή ουσία . . .

Τη γενική θέση που ανήκει στην ουσία της φυσικής στάσης τη βάζουμε σε άδρανεα, κάθε τι που αυτή από όντική άποψη περι-

λαμβάνει τὸ βάζουμε μονομιᾶς σὲ παρένθεση, ἐπομένως ὀλόκληρο τοῦτο τὸ φυσικὸ κόσμο, πού ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νὰ εἶναι «για μᾶς ἐδῶ», χειροπιαστός, καὶ πού θὰ ἐξακολουθήσει πάντοτε νὰ μένει μπροστά μας σὰ συνειδησιακὴ «πραγματικότητα», ὅσο κι' ἂν μᾶς ἀρέσει νὰ τὸν βάζουμε σὲ παρένθεση. Ὅταν κάνω ἔτσι, πρᾶγμα πού ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἐλευθερία μου, εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἀρνοῦμαι τοῦτο τὸν κόσμο, σὰ νὰ ἦμουν σοφιστής, δὲν ἀμφισβητῶ τὴν ὑπαρξή του, σὰ νὰ ἦμουν σκεπτικιστής, ἀλλὰ κάνω μιὰ κυριολεκτικὰ «φαινομενολογικὴ ἐποχὴ».

... ὅλες τὶς ἐπιστῆμες πού ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ φυσικὸ κόσμο, ὅσο κι' ἂν στέκουν μπροστά μου σταθερές, ὅσο κι' ἂν τὶς θαυμάζω, ὅσο κι' ἂν καθόλου δὲ σκέφτομαι νὰ προβάλλω τὴν ἐλάχιστη ἐναντίον τους ἀντίρρηση, τὶς παραμερίζω... Δὲν υἱοθετῶ οὔτε μία ἀπὸ τὶς προτάσεις πού τοὺς ἀνήκουν, ἀκόμη κι' ἂν ἔχη τέλεια ἐνάργεια· καμμιά πρόταση δὲν γίνεται ἀπὸ μένα ἀποδεκτὴ, καμμιά δὲν μοῦ παρέχει ἓνα θεμέλιο. Ἄς σημειωθεῖ καλὰ: ὅσο ἡ πρόταση ἐννοεῖται ὅπως παρουσιάζεται σ' αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες, σὰ μιὰ ἀλήθεια δηλ. γιὰ πραγματικότητες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μοῦ ἐπιτρέπεται ἀπλῶς νὰ τὴν δεχθῶ, ἀφοῦ τὴν βάλω σὲ παρένθεση, συνεπῆς σ' αὐτὸ μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἔχω ἤδη ὑποβάλλῃ στὴν τροποποίηση τῆς παρένθεσης ὅλες τὶς φυσικὲς ἐμπειρίες, πού σ' αὐτὲς παραπέμπει τελικὰ... κάθε ἐπιστημονικὴ θεμελίωση. Τοῦτο σημαίνει: δέχομαι τὶς προτάσεις τῶν ἐπιστημῶν μόνο στὴν τροποποιητικὴ συνείδηση τοῦ κλεισίματος τῶν κρίσεων σὲ παρένθεση, ἐπομένως ὄχι ὅπως βρίσκονται στὶς ἐπιστῆμες, ὄχι σὰν προτάσεις πού ἀξιῶνουν κύρος καὶ πού τὸ κύρος τους ἀναγνωρίζω καὶ χρησιμοποιῶ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τὴν ἀποψη τοῦ Descartes: δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα ἡ κριτικὴ μου ἰκανότητα πού καταλαβαίνει τὸ κερί. Συσχετίστε τὴν μὲ τὴν ἀνάλογη πλατωνικὴ («Θεαίτητος»).
2. Πῶς ἀνασκευάζει ὁ Locke τὴ θεωρία τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν; Ποιὰ ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς νοήσεως χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα; Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἀπόψεών του.
3. Πῶς ἐξηγεῖ ὁ Hume τὴν αἰτιότητα; Τί νέο εἰσάγει στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη; Κρίνετε τὶς ἀπόψεις του μὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ.

4. Συζητήστε τις απόψεις του Kant για το χώρο και το χρόνο. Συσχετίστε τις με τις απόψεις του Hume για την αιτιότητα. Τί καινούργιο φέρνουν οι δύο αυτοί φιλόσοφοι;
5. Συζητήστε τη σχέση ἐνοράσεως – διανοήσεως στον Bergson. Δώστε δικές σας παραδείγματα για τον καθένα από τους δύο αυτούς τρόπους γνώσεως.
6. Προσπαθήστε να ἐξηγήσετε με παραδείγματα τη φαινομενολογική θέση.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

George Berkeley, Treatise concerning the principles of human knowledge (Τζώρτζ Μπέρκλεϋ, Πραγματεία πάνω στις ἀρχές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Μετάφραση Δ. Σφενδόνη, ἐκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη.

Στὸ ἔργο του αὐτοῦ ὁ Berkeley (1685 - 1753) ἀσκει κριτικὴ στὶς βασικὲς θέσεις τοῦ Locke καὶ προχωρεῖ στὴ θεμελίωση τῆς δικῆς του θεωρίας τῆς γνώσεως, πὸν μπορεῖ νὰ συνοψισθῆι στὸ : esse est percipi.

σελ. 79 ἐπ.

Perceptio = καταλαβέλω, κελύω

Ἡ ὕπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων ἔχει ἀνάγκη ἀποδείξεως. – Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὴ νόηση αὐτὲς οἱ στερεές, μορφωποιημένες, κινούμενες οὐσίες, ἀντιστοιχώντας στὶς ἰδέες πὸν ἔχουμε γιὰ τὰ σώματα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ γνωρίζουμε αὐτό; Θὰ πρέπει νὰ τὸ γνωρίζουμε εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν αἴσθηση, εἴτε μέσα ἀπὸ τὴ λογική. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς αἰσθήσεις μας, μ' αὐτὲς ἀποκτοῦμε γνώση μόνον τῶν αἰσθημάτων μας, τῶν ἰδεῶν ἢ ἐκείνων τῶν πραγμάτων πὸν γίνονται ἀπ' εὐθείας ἀντιληπτὰ μέσα ἀπὸ τὴν αἴσθηση, ἀδιάφορο ποιοῦ ὄνομα θὰ δώσετε σ' αὐτά. Δὲν μᾶς πληροφοροῦν ὅμως, ὅτι τὰ πράγματα ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὴ νόηση, ἢ χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ, ὅμοια μ' αὐτὰ πὸν γίνονται ἀντιληπτὰ. Αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζουν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ὕλιστές. Μένει, λοιπὸν, νὰ δεχθοῦμε πῶς, ἐὰν ἔχουμε γνώση

τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ λογικὴ, ἢ ὁποῖα συμπεραίνει τὴν ὑπαρξὴ τους ἀπ' ὅ,τι γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτό μετὰ τὴν αἴσθησι. Ἀλλὰ . . . ποῖος λόγος μπορεῖ νὰ μᾶς κἀν νὰ πιστέψουμε στὴν ὑπαρξὴ τῶν σωμάτων ἔξω ἀπὸ τὴ νόση ὁδηγοῦμενοι ἀπὸ ὅ,τι ὑποπίπτει στὴν ἀντίληψή μας, τὴ στιγμὴ πού οἱ ἴδιοι οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ὕλης ὑποστηρίζουν πὼς δὲν ὑπάρχει καμία ἀναγκαία σύνδεση μεταξύ αὐτῶν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ιδεῶν μας.

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων δὲν προσφέρει καμιάν ἐξήγησι γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο παράγονται οἱ ιδέες μας. — Παρ' ὅλο πού θὰ μπορούσαμε, ἴσως, νὰ ἔχουμε ὅλα τὰ αἰσθητά μας, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ σώματα, ἐν τούτοις μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ εὐκόλο νὰ συλλάβουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν τρόπο παραγωγῆς τους, ἐὰν δεχθοῦμε τὴν ὑπόθεσι πὼς ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ σώματα πού μοιάζουν μετὰ τὰ αἰσθητά, παρὰ ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτιδὴποτε ἄλλο. Καὶ ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τουλάχιστον πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν τέτοιου εἶδους πράγματα ὅπως τὰ σώματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὴ δημιουργίαν τῶν ιδεῶν τους μέσα στὴ νόσή μας. Ἀλλὰ οὔτε κι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ πῆ κανεῖς, διότι παρ' ὅλο πού ἡμεῖς παραχωροῦμε στοὺς ὑλιστὲς τὰ ἐξωτερικὰ σώματα, ἐκεῖνοι ὁμολογοῦν πὼς δὲν θὰ μπορέσουν ποτὲ νὰ μάθουν πὼς παράγονται οἱ ιδέες μας, ἐφ' ὅσον πιστεύουν πὼς ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ κατανοήσουν μετὰ ποῖο τρόπο μπορεῖ τὸ σῶμα νὰ ἐπιδράσῃ ἐπάνω στὸ πνεῦμα, ἢ πὼς εἶναι δυνατόν νὰ κἀν ὥστε νὰ τυπωθῇ μία ιδέα στὸ νοῦ. Ἀπὸ αὐτὰ γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ παραγωγή τῶν ιδεῶν ἢ τῶν αἰσθημάτων μέσα στὸ πνεῦμα μας δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ σὰν λόγος, γιὰ νὰ ὑποθέσουμε τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὕλης ἢ τῆς σωματικῆς οὐσίας, ἐφόσον εἶναι παραδεκτὸ πὼς αὐτὴ παραμένει τὸ ἴδιο ἀνεξήγητη εἴτε κάνουμε, εἴτε δὲν κάνουμε αὐτὴν τὴν ὑπόθεσι. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἡ ὑπαρξὴ τῶν σωμάτων ἦταν δυνατὴ ἔξω ἀπὸ τὸ νοῦ, θὰ ἦταν ὡστόσο πολὺ ἐπικίνδυνον νὰ ὑποστηρίξουμε μιὰ τέτοια γνώμη, ἐφόσον εἶναι σὰ νὰ ὑποθέσουμε, χωρὶς κανέναν ἀπολύτως λόγο, πὼς ὁ Θεὸς ἔχει δημιουργήσει ἀπειράριθμες ὑπάρξεις πού εἶναι τελείως ἄχρηστες καὶ δὲν ἐξυπηρετοῦν κανέναν ἀπολύτως σκοπὸ.

Δίλημμα. — Μετὰ λίγα λόγια, ἐὰν ὑπῆρχαν ἐξωτερικὰ σώματα,

θά ἦταν ἀδύνατο νὰ κατορθώσουμε ποτέ νὰ τὸ μάθουμε. Ἐὰν πάλι δὲν ὑπῆρχαν, θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους, πού ἔχουμε καὶ τώρα, γιὰ νὰ πιστεύουμε πῶς ὑπάρχουν.

σελ. 144 ἐπ.

Οἱ αἰσθητὲς ιδιότητες εἶναι πραγματικές. — Θὰ ἦταν λάθος νὰ νομίση κανεὶς πῶς αὐτὸ πού λέγεται ἐδῶ ἀναιρεῖ, ἔστω καὶ λίγο, τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων. Εἶναι παραδεκτό, σύμφωνα μὲ τις καθιερωμένες ἀρχές ὅτι ἡ ἔκταση, ἡ κίνηση καὶ μὲ ἓνα λόγο ὅλες οἱ αἰσθητὲς ιδιότητες, ἔχουν ἀνάγκη ἑνὸς ὑπο-στηρίγματος, μιὰ καὶ δὲν εἶναι ἱκανὲς νὰ σταθοῦν μόνες τους. Ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα πού γίνονται ἀντιληπτά μὲ τὴν αἴσθηση θεωροῦνται πῶς δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μόνον συνδυασμοὺς αὐτῶν τῶν ιδιοτήτων, καί, κατὰ συνέπεια, δὲν μποροῦν νὰ ὑφίστανται μόνα τους. Ὡς ἐδῶ ὅλοι εἶναι σύμφωνοι. Ἔτσι, ὅταν ἀρνούμαστε στὰ πράγματα πού γίνονται ἀντιληπτά μέσα ἀπὸ τὴν αἴσθηση μιὰν ὑπαρξὴ ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάποια οὐσία ἢ ἀπὸ ἓνα ὑποστήριγμα, μέσα στὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ ὑπάρχουν, δὲν ἀπομακρυνόμαστε καθόλου ἀπὸ τὴν καθιερωμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν πραγματικότητα, καὶ ἔτσι δὲν μποροῦν νὰ μᾶς κατηγορήσουν γιὰ καμία καινοτυπία ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή. Ὅλη ἡ διαφορά ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ δική μας ἀποψη, τὰ μὴ-σκεπτόμενα ὄντα πού ἀντιλαμβάνομαστε μέσα ἀπὸ τὴν αἴσθηση δὲν ἔχουν ὑπαρξὴ ξέχωρη ἀπὸ τὴν ἐνέργεια μὲ τὴν ὁποία γίνονται ἀντιληπτά καί, συνεπῶς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν μέσα σὲ καμία ἄλλη οὐσία, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τὶς μὴ-ἐκτεταμένες καὶ ἀδιαίρετες οὐσίες ἢ πνεύματα πού ἐνεργοῦν καὶ σκέπτονται καὶ ἀντιλαμβάνονται τὰ ὄντα αὐτά. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ φιλόσοφοι ὑποστηρίζουν, ὅπως καὶ οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, ὅτι οἱ αἰσθητὲς ιδιότητες ὑπάρχουν μέσα σὲ μιὰν ἀδρανή, ἐκτεταμένη οὐσία πού δὲν ἀντιλαμβάνεται καὶ τὴν ὀνομάζουν ὕλη· σ' αὐτὴν ἀποδίδουν μία φυσικὴ ὑπόσταση, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐνέργεια μὲ τὴν ὁποία τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁποιαδήποτε νόηση, ἀκόμη καὶ ἡ αἰώνια νόηση τοῦ Δημιουργοῦ, μέσα στὴν ὁποία ὑποθέτουν πῶς ὑπάρχουν μόνον ιδέες σωματικῆς οὐσίας πού δημιούργησε ὁ ἴδιος, ἔὰν βέβαια θέλουν καθόλου νὰ παραδεθοῦν πῶς πραγματικὰ τὶς δημιούργησε.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft (Έμμανουήλ Κάντ, Κριτική του καθαρού λόγου). Μετάφραση Ε.Π. Παπανούτσου, «Έποχές», Μάιος 1964.

σελ. 8 έπ.

Τò άδύνατο μιās όντολογικής άπόδειξης τής ύπαρξης του θεοϋ :

‘Ολοφάνερα τò είναι δέν είναι πραγματικό κατηγορημα, δηλαδή έννοια ενός κάτι τι πού μπορεί νά προστεθεϊ στην έννοια ενός πράγματος. Είναι άπλώς ή θέση ενός πράγματος ή όρισμένων διορισμών του καθ’ έαυτούς. Στη λογική χρήση είναι μόνον ή corula μιās κρίσης. ‘Η πρόταση : ‘Ο Θεός είναι παντοδύναμος περιλαμβάνει δύο έννοιες πού έχουν τά άντικείμενά τους : Θεός και παντοδυναμία· ή λεξούλα είναι δέν είναι ένα παραπάνω κατηγορούμενο, αλλά μόνο εκείνο πού θέτει τò κατηγορούμενο στην άναφορά του πρòς τò ύποκείμενο. ‘Εάν τώρα πάρω τò ύποκείμενο (Θεός) μαζί με όλα τά κατηγορούμενά του (άνάμεσά τους είναι και ή παντοδυναμία) και είπώ : ό Θεός είναι, ή είναι ένας Θεός, δέν θέτω κανένα νέο κατηγορούμενο στην έννοια του θεοϋ, αλλά θέτω μόνο τò ύποκείμενο καθ’ έαυτò με όλα τά κατηγορούμενά του και μάλιστα τò άντικείμενο σε άναφορά πρòς την έννοιά μου. Και τά δύο πρέπει νά περιέχουν άκριβώς τò ίδιο και έπομένως τίποτα περισσότερο δέν προστίθεται στην έννοια πού εκφράζει άπλώς τή δυνατότητα, με τò ότι σκέπτομαι τò άντικείμενό της ως βέβαια δεδομένο (με τήν έκφραση είναι). Τò πραγματικό λοιπόν δέν περιέχει τίποτα περισσότερο άπό τò άπλώς δυνατόν. ‘Εκατò πραγματικά τάλληρα δέν περιέχουν τò παραμικρò παραπάνω άπό έκατò δυνατό. Γιατί, άφου αυτά έδω σημαίνουν τήν έννοια, τά άλλα όμως τò άντικείμενο και τή θέση του καθ’ έαυτò, στην περίπτωση πού τούτο θά περιείχε κάτι περισσότερο άπό εκείνο, ή έννοιά μου δέν θά έξέφραζε όλόκληρο τò άντικείμενο και έπομένως δέν θά ήταν και ή άκριβώς αντίστοιχη έννοιά του. ‘Αλλά στην οικονομική μου κατάσταση τά έκατò πραγματικά τάλληρα είναι κάτι παραπάνω άπό τήν άπλή έννοιά τους (δηλαδή τή δυνατότητά τους). Γιατί στην περίπτωση τής πραγματικότητας τò άντικείμενο δέν περιέχεται άπλώς άναλυτικά μέσα στην έννοιά μου, αλλά προστίθεται συνθε-

τικά σ' αυτήν (που είναι ένας διορισμός τῆς κατάστασής μου), χωρίς αυτά τὰ ἑκατὸ τάλληρα που σκέπτομαι νὰ ἀύξηθοῦν στοὺ παραμικρὸ μὲ τοῦτο τὸ εἶναι τους ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοιά μου.

Ὅταν λοιπὸν σκέπτομαι ἓνα πρᾶγμα, μὲ ὁποιαδήποτε καὶ ὁσαδήποτε κατηγορήματα (ἀκόμη καὶ στὸν πέρα ὡς πέρα τέλειο καθορισμὸ του), τίποτα ἀπολύτως δὲν προστίθεται σ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα μὲ τὸ ὅτι προσθέτω τὴν κατάφαση : τοῦτο τὸ πρᾶγμα εἶναι. Γιατὶ διαφορετικὰ δὲν θὰ ὑπῆρχε πιά τὸ ἴδιο τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ κάτι περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνο που εἶχα σκεφθεῖ μέσα στὴν ἔννοιά του, καὶ δὲν μπορούσα νὰ εἰπῶ : ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔννοιας μου ὑπάρχει. Καὶ ὅταν ἀκόμη σκέπτομαι μέσα σ' ἓνα πρᾶγμα κάθε πραγματικότητα ἐκτὸς ἀπὸ μία, δὲν προστίθεται αὐτὴ ἢ πραγματικότητα που λείπει μὲ τὸ ὅτι λέγω ὅτι ἓνα τέτοιο λειψὸ πρᾶγμα ὑπάρχει, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχει ἀκριβῶς μὲ τὴν ἴδια ἔλλειψη ὅπως τὸ ἔχω σκεφθεῖ, γιατί διαφορετικὰ θὰ ὑπῆρχε κάτι ἄλλο καὶ ὄχι ἐκεῖνο που σκέφθηκα. Ἐὰν τώρα διανοηθῶ ἓνα ὄν ὡς τὴν ὕψιστη πραγματικότητα (χωρὶς ἔλλειψη), θὰ μένει ἀκόμη πάντοτε ὡς ἀπορία ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι. Γιατὶ, μὲ ὄλο που τίποτα ἐντελῶς δὲν λείπει στὴν ἔννοιά μου γιὰ τὸ δυνατόν πραγματολογικὸ περιεχόμενο ἑνὸς πράγματος, ἐν τούτοις λείπει ἀκόμη καὶ στὴν ἀναφορὰ πρὸς ὀλόκληρη τὴν κατάσταση τῆς σκέψης μου, τοῦτο : ὅτι ἡ γνώση ἑνὸς ἀντικειμένου εἶναι ἐπίσης a posteriori δυνατὴ. Καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ αἰτία τῆς δυσκολίας που ὑφίσταται σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι. Ἐὰν ὁ λόγος ἦταν γιὰ ἓνα ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, τότε δὲν θὰ μπορούσα νὰ μεταλλάξω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὴν ἀπλὴ ἔννοιά τοῦ πράγματος. Γιατὶ μέσῳ τῆς ἔννοιας τὸ ἀντικείμενο νοεῖται ἀπλῶς καὶ μόνο ὡς σύμφωνο πρὸς τοὺς γενικούς ὅρους μιᾶς δυνατῆς ἐμπειρικῆς γνώσης, μέσῳ τῆς ὑπαρξὴς ὁμως νοεῖται ὡς ἐμπεριεχόμενο στοὺ πλαίσιο τῆς ὅλης ἐμπειρίας· μὲ τὴ σύνδεση πρὸς τὸ περιεχόμενο τῆς ὅλης ἐμπειρίας δὲν αὐξάνει στοὺ παραμικρὸ ἢ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου, ἢ σκέψη μας ὁμως ἀποκτᾷ μὲ αὐτὴν μιὰ δυνατὴν ἀντίληψη παραπάνω. Ἀντίθετα, ὅταν σκεπτόμαστε τὴν ὑπαρξὴ μόνο μέσῳ τῆς καθαρῆς κατηγορίας, δὲν εἶναι καθόλου θαῦμα ὅτι δὲν μπορούμε νὰ δώσουμε κανένα γνώρισμα γιὰ νὰ τὴν ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὴν ἀπλὴ δυνατότητα.

“Ας περιέχει λοιπόν ό,τι και όσο θέλει ή έννοια ενός αντικειμένου, έμεις πρέπει να βγούμε άπ’ αυτήν για να τής άποδώσουμε τήν ύπαρξη. Στα αντικείμενα τών αισθήσεων τούτο γίνεται με τήν άλλουχία πρός μιάν όποιαδήποτε άπό τις άντιλήψεις μου, σύμφωνα με έμπειρικούς νόμους· αλλά για αντικείμενα τής καθαρής σκέψης δέν ύπάρχει κανένα άπολύτως μέσον να γνωρίσουμε τήν ύπαρξή τους, γιατί θα έπρεπε να μπορεί να γνωριστεί έντελώς a priori, ή συνείδηση όμως κάθε ύπαρξης (είτε μέσω τής άντίληψης είτε μέσω συλλογισμών που κάπως συνδέονται με τήν άντίληψη) άνήκει πέρα ως πέρα στην ένότητα τής έμπειρίας, και μιá ύπαρξη έξω άπ’ αυτή τήν περιοχή δέν μπορεί βέβαια να έξηγηθει καθαρά ως άδύνατη, αλλά είναι μιá προϋπόθεση που δέν μπορούμε με τίποτα να τή δικαιολογήσουμε.

‘Η έννοια ενός υπέρτατου όντος είναι μιá, άπό πολλές άπόψεις, πολύ χρήσιμη ιδέα· άκριβώς όμως για τούτο, ότι είναι δηλαδή άπλώς ιδέα, είναι έντελώς άνίκανη μόνο μέσω του ίδιου του έαυτου τής να έπεκτείνει τή γνώση μας ως πρός αυτό που ύπάρχει. Δέν είναι σε θέση να μάς διδάξει ούτε ως πρός τή δυνατότητα ενός έπιπλέον. Τό αναλυτικό γνώρισμα μιās δυνατότητας, που έγκειται σε τούτο, ότι άπλές θέσεις (πραγματικότητες) δέν γεννούν καμιάν άντίσταση, βέβαια δέν μπορεί να τής άμφισβητηθεί· έπειδή όμως ή σύμπλεξη όλων τών πραγματικών ποιοτήτων μέσα σ’ ένα πράγμα είναι μιá σύνθεση, για τής όποιás τή δυνατότητα δέν μπορούμε να κρίνομε a priori, γιατί οί πραγματικότητες δέν μάς δίνονται θεωρητικά και, αν άκόμη συνέβαινε τούτο, έδω δέν έμφιλοχωρεί καμιά έντελώς κρίση, έπειδή τό γνώρισμα τής δυνατότητας συνθετικών γνώσεων πρέπει πάντοτε να άναζητείται μόνο στην έμπειρία, στην όποία όμως δέν μπορεί να άνήκει τό αντικείμενο μιās ιδέας — γι’ αυτό ό διάσημος Leibniz καθόλου δέν κατόρθωσε εκείνο που ύπερφηανεύότανε, δηλαδή να συλλάβει με τή σκέψη a priori τή δυνατότητα ενός τόσο ύψηλου ιδεατού όντος.

‘Επομένως σ’ αυτή τήν τόσο περίφημη όντολογική (καρτεσιανή) άπόδειξη τής ύπαρξης ενός υπέρτατου όντος άπό έννοιες, κάθε κόπος και έργασία πήγαν χαμένα· ένας άνθρωπος μπορεί άπό καθαρές ιδέες να γίνει τόσο λίγο πλούσιος σε γνώσεις, όσο και ένας έμπορος σε περιουσία, όταν για να καλύτερέψει τήν κατάστασή του άπο-

φασίζει να προσθέσει στο περιεχόμενο του ταμείου του μερικά μη-δενικά.

Πλάτων, Φαίδων. Μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, Ἀθήναι 1970⁵, σελ. 208 ἐπ.

Ὁ διάλογος αὐτὸς τελειώνει μὲ τὴ σκηνὴ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη, πρέπει ἐπομένως νὰ γράφτηκε μετὰ τὸ θάνατό του, δηλαδὴ μετὰ τὸ 399 π.Χ. Ὁ Πλάτων περιγράφει σ' αὐτὸν τὶς τελευταῖες συζητήσεις τοῦ δασκάλου του μὲ φίλους καὶ μαθητές. Κεντρικὸ θέμα εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ποὺ σ' αὐτὸ τὸ διάλογο εἶναι πλήρως ἀνεπτυγμένη καὶ συνδύζεται μὲ τὴ διδασκαλία περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

100 b ἐπ.

Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ ἐννοῶ δὲν εἶναι τίποτε τὸ καινούργιο, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ πάντοτε, καὶ ἄλλοτε καὶ στὴν τωρινὴ ἐδῶ συζήτηση, δὲν ἔπαψα νὰ λέγω. Γιατὶ τώρα ἔρχομαι νὰ ἐπιχειρήσω νὰ σοῦ φανερώσω τὸ εἶδος τῆς αἰτίας ποὺ μ' αὐτὸ ἔχω καταγίνει. Καὶ ἔρχομαι ξανά σ' ἐκεῖνα τὰ πολυθρύλητα καὶ ἀρχίζω ἀπ' αὐτὰ (δηλ. τὶς ἰδέες): θέτω δηλαδὴ τὴν ἀρχή, πὼς ὑπάρχει κάτι ὁμορφο αὐτὸ καθαυτὸ καὶ καλὸ καὶ μεγάλο καὶ ὅλα τᾶλλα. Ἄν λοιπὸν παραδέχεσαι αὐτὰ καὶ συμφωνῆς πὼς αὐτὰ ὑπάρχουν, ἐλπίζω πὼς ἀπ' αὐτὰ θὰ σοῦ φανερώσω τὴν αἰτία καὶ θὰ δείξω πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη. Ἐγὼ, εἶπεν ὁ Κέβης, εἶμαι σύμφωνος καὶ προχώρει στὴν ἀνάπτυξη.

Ἰδὲς τώρα, ἂν οἱ ἄμεσες συνέπειες ἀπ' ἐκεῖνα φαίνονται καὶ σὲ σένα σωστές, ὅπως καὶ σὲ μένα. Ἡ γνώμη μου δηλαδὴ εἶναι ὅτι, ἂν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ αὐτὸ καθαυτὸ ὁμορφο, ὑπάρχη καὶ τίποτε ἄλλο ὁμορφο, τότε αὐτὸ δὲν μπορεῖ γιὰ καμμιά ἄλλη αἰτία νὰ εἶναι ὁμορφο, παρὰ γιατί μετέχει σ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι αὐτὸ καθαυτὸ ὁμορφο. Καὶ γιὰ ὅλα λέγω τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Συμφωνεῖς μ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ εἶδος τῆς αἰτίας; Συμφωνῶ, εἶπεν ὁ Κέβης. Δὲν μπορῶ λοιπὸν πιά νὰ καταλάβω οὔτε καὶ νὰ νοιώσω τὶς ἄλλες αἰτίες, ἐκεῖνες ποὺ βάζουν οἱ σοφοί, ἀλλά, ἂν κανεὶς μοῦ λέη, ὅτι ἓνα ὅποιοδῆποτε πρᾶγμα εἶναι ὁμορφο ἢ γιατί ἔχει χρῶμα ὀλάνθιστο ἢ ἀναφέρει τὴ μορφὴ ἢ τίποτε ἄλλο παρόμοιο, τότε ὅλα τᾶλλα τὰ παραιτῶ, γιατί μέσα σ' ὅλα αὐτὰ ταράζομαι, καὶ κρατιέμαι ἀπλά καὶ ἴσως ἀπλοϊκὰ σ'

αυτό έδω, ότι δηλαδή τίποτε άλλο δέν κάνει τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ὁμορφο παρὰ ἐκεῖνο τὸ ἀπόλυτα ὁμορφο μὲ τὴν παρουσία ἢ μὲ τὴν συντυχία του ἢ ὅπως ἀλλιῶς τυχὸν ἔρχεται κοντὰ σὲ τοῦτο. Καὶ γιὰ τὸν τρόπο πού ἔρχεται ἐκεῖνο τὸ ἀπόλυτο κοντὰ σὲ τοῦτο τὸ σχετικὸ δέν ἐπιμένω, ὅμως ἐπιμένω γιὰ τὸ ὅτι μὲ τὸ ὁμορφο εἶναι πού ὅλα τὰ ὁμορφα γίνονται ὁμορφα. Τοῦτο λοιπὸν μοῦ φαίνεται, πὼς εἶναι ἢ πιὸ ἀσφαλτὴ ἀπόκριση, πού μπορῶ νὰ δώσω στὸν ἑαυτό μου καὶ σ' ὅποιονδῆποτε ἄλλον. Καὶ ὅσο κρατιέμαι ἀπ' αὐτό, εἶμαι βέβαιος, πὼς δέν θὰ πέσω ποτέ, γιὰτὶ εἶναι κάτι ἀσφαλτο ν' ἀποκριθῶ καὶ στὸν ἑαυτό μου καὶ σὲ ὅποιονδῆποτε ἄλλον, πὼς μὲ τὸ ὁμορφο εἶναι πού γίνονται ὁμορφα τὰ ὁμορφα. Ἡ μήπως καὶ δέν συμφωνεῖς; — Συμφωνῶ . . .

Ὡστε θὰ δισταζες νὰ εἰπῆς, ὅτι τὰ δέκα εἶναι μὲ τὰ δύο πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀκτώ, καὶ ὅτι γι' αὐτὴν τὴν αἰτία εἶναι περισσότερο. Ἐνῶ δέν θὰ εἶχες κανένα δισταγμὸ νὰ εἰπῆς, ὅτι μὲ τὸ πλῆθος καὶ ἔξ αἰτίας τοῦ πλήθους εἶναι τὰ δέκα πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀκτώ. Ἐπίσης θὰ δισταζες νὰ εἰπῆς, ὅτι τὸ δίπηχο εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ὄλου του μήκους πιὸ μακρὺ ἀπὸ τὸ μονόπηχο, ἐνῶ δέν θὰ εἶχες κανένα δισταγμὸ νὰ εἰπῆς, ὅτι τοῦτο γίνεται μὲ τὸ μέγεθος. Βέβαια, εἶπεν ὁ Κέβητς.

Καὶ τί λοιπὸν; Ὅταν τὸ ἓνα προστίθεται στὸ ἓνα ἢ ὅταν τὸ ἓνα χωρισθῆ σὲ δύο, δέν θὰ δισταζες νὰ εἰπῆς, ὅτι ἡ πρόσθεση ἢ ὁ χωρισμὸς εἶναι ἡ αἰτία πού γίνονται δύο; Καὶ δέν θὰ φώναζες δυνατά, ὅτι δέν ξέρεις πὼς ἀλλιῶς γίνεται τὸ καθετὶ παρὰ μὲ τὸ νὰ μεταλάβη ἀπὸ τὴν οὐσία ἐκεῖνου, πού ἔχει σχέση μαζὶ του, καὶ ὅτι συνεπῶς δέν ἔχεις ν' ἀναφέρης ἄλλη καμμιά αἰτία πού γίνονται δύο, παρὰ ὅτι μετέχουν στὴν οὐσία τῆς δυάδας; Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, ἐκεῖνα πού μέλλουν νὰ γίνουν δύο νὰ μεταλάβουν τὴ δυάδα, καὶ ἐκεῖνο πού μέλλει νὰ γίνη ἓνα νὰ μεταλάβη τὴ μονάδα· τοὺς χωρισμοὺς ὅμως αὐτοὺς καὶ τὶς προσθέσεις καὶ ὅλα τάλλα εὐφυολογήματα θὰ τὰ παρατήσης καὶ θὰ ἀφήσης ἄλλους ν' ἀποκριθοῦν σ' αὐτά, πού εἶναι πιὸ σοφοὶ ἀπὸ σένα. Ἐσὺ ὅμως, ἐπειδὴ θὰ φοβᾶσαι, ὅπως λέει ἡ παροιμία, τὸν ἴδιο σου τὸν ἴσκιο καὶ τὴν ἀπειρία σου, θὰ κρατιέσαι ἀπὸ τὴν ἀσφαλτὴ ἐκείνη ἀρχή, καὶ ἔτσι θ' ἀποκρίνεσαι . . .

Καὶ ὅταν αὐτὰ ἔγιναν δεκτὰ ἀπὸ τὸ Σιμμία καὶ τὸν Κέβηττα, καὶ ἦταν ὅλοι συμφωνοί, ὅτι κάθε μιὰ ἰδέα ὑπάρχει χωριστὰ καὶ

ὅτι τᾶλλα πράγματα μεταλαμβάνουν ἀπ' αὐτὲς τὶς ἰδέες καὶ δέχονται τὸ ὄνομά τους ἀπ' αὐτὲς, ὁ Σωκράτης ρωτοῦσε ἀκόμα τὰ ἑξῆς :
 "Ἄν λοιπόν, Κέβη, πράγματι αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐννοεῖς, τότε, ὅταν λές ὅτι ὁ Σιμμίας εἶναι πιὸ μεγάλος ἀπὸ τὸ Σωκράτη καὶ πιὸ μικρὸς ἀπὸ τὸν Φαίδωνα, δὲν ἰσχυρίζεσαι μ' αὐτό, ὅτι μέσα στὸ Σιμμία βρίσκονται καὶ τὰ δύο, καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ μικρότητα; Μάλιστα, εἶπεν ὁ Κέβης. Ἀλλὰ παραδέχεσαι βέβαια ὅτι ὅταν λέμε, πῶς ὁ Σιμμίας ὑπερέχει ἀπὸ τὸ Σωκράτη, τοῦτο δὲν εἶναι ἔτσι στ' ἀλήθεια, ὅπως ἀκριβῶς τὸ λέμε. Γιατί δὲν εἶναι μέσα στὴ φύση τοῦ Σιμμία νὰ ὑπερέχη μὲ τὸ ὅτι εἶναι Σιμμίας, ἀλλὰ μὲ τὸ μέγεθος ποὺ τυχαίνει νὰ ἔχη. Οὔτε πάλιν ὑπερέχει ἀπὸ τὸ Σωκράτη, γιατί ὁ Σωκράτης εἶναι Σωκράτης, ἀλλὰ γιατί ὁ Σωκράτης ἔχει τὴ μικρότητα σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος ἐκείνου. Σωστά, εἶπεν ὁ Κέβης. "Ἐτσι λοιπόν λέμε πῶς ὁ Σιμμίας εἶναι μικρὸς καὶ μεγάλος, ὄντας ἀνάμεσα καὶ στοὺς δύο, καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ἐνὸς ξεπερνιέται στὴ μικρότητά του, ἀπὸ τᾶλλο πάλιν μὲ τὸ μέγεθός του ξεπερνάει τὴ μικρότητα τοῦ ἄλλου. Καὶ γελῶντας ὁ Σωκράτης εἶπε : δίνω τὴν ἐντύπωση, πῶς μιλάω μὲ ἀκρίβεια δικαστῆ, τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶναι ὅπως τὸ λέγω.

Ἄριστοτέλης, Κατηγορίαι, (ἔκδ. Ὁξφόρδης).

Οἱ Κατηγορίαι ἀνήκουν στὰ λεγόμενα λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἄριστοτέλη, ποὺ ὅλα μαζί ὀνομάσθηκαν «Ὁργανον», ἐπειδὴ ἀκριβῶς καθορίζουν τὴ μέθοδο, τὸ ὄργανο τῆς ἔρευνας. Οἱ Κατηγορίαι πραγματεύονται τὶς βασικὲς μορφὲς τῶν κρίσεων, τὶς ὁποῖες σχηματίζομε προκειμένου νὰ ἐκφράσωμε τὸ ὄν, τὴν οὐσίαν.

1b 25 ἐπ.

Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρὸς τι ἢ ποὺ ἢ ποτε ἢ κείσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν. ἔστι δὲ οὐσία μὲν ὡς τύπῳ εἰπεῖν οἶον ἄνθρωπος, ἵππος· ποσὸν δὲ οἶον δίπηχυ, τρίπηχυ· ποιὸν δὲ οἶον λευκόν, γραμματικόν· πρὸς τι δὲ οἶον διπλάσιον, ἡμισυ, μείζον· ποὺ δὲ οἶον ἐν Λυκείῳ, ἐν ἀγορᾷ· ποτε δὲ οἶον χθές, πέρυσιν· κείσθαι δὲ οἶον ἀνάκειται, κᾶθηται· ἔχειν δὲ οἶον ὑποδέδεται, ὦπλισται· ποιεῖν δὲ οἶον τέμνειν, καίειν· πάσχειν δὲ οἶον τέμνεσθαι, καίεσθαι. ἕκαστον

δὲ τῶν εἰρημένων αὐτὸ μὲν καθ' αὐτὸ ἐν οὐδεμιᾷ καταφάσει λέγεται, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ κατάφασις γίνεταί· ἅπανσα γὰρ δοκεῖ κατάφασις ἢτοι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς εἶναι, τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθὲς οὔτε ψεῦδός ἐστιν, οἷον ἄνθρωπος, λευκόν, τρέχει, νικᾷ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δικαιολογήστε μὲ ἐπιχειρήματα καὶ παραδείγματα τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸ ρεαλισμὸ στὸν ὑποκειμενικὸ ἰδεαλισμὸ. Κρίνετε τὶς ἀκραῖες θέσεις τους.
2. Προσπαθήστε νὰ δικαιολογήσετε μὲ κατάλληλα ἐπιχειρήματα τὸ σωστὸ ξεκίνημα τῆς σκέψεως τοῦ Berkeley καὶ τοῦ Hume. Κρίνετε τὶς ἀκραῖες θέσεις, ὅπου καταλήγουν.
3. Βρίσκετε ἐπιτυχῆ τὴ σύνθεση τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Kant; Συσχετίστε τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὶς πηγὲς τῆς γνώσεως μὲ αὐτὲς γιὰ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο.
4. Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς «ἰδέας» μὲ τὴ γνώση (Πλάτωνος «Φαῖδων»); Ἀναφερθῆτε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.
5. Ἀναφέρετε παραδείγματα σχετικὰ μὲ τὶς ἀριστοτελικὲς κατηγορίες.

ΤΟ ΚΥΡΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Διογένης Λαέρτιος, Πύρρων, (ἔκδ. Ὁξφόρδης).

IX 74 :

Διετέλουν δὴ οἱ σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἰρέσεων δόγματα πάντα ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀποφαινονται... ὥστε καὶ τὸ μὴ ὀρίζειν ἀνήρουν...

IX 90 :

Ἀνήρουν δ' οὗτοι καὶ πᾶσαν ἀπόδειξιν καὶ κριτήριον καὶ σημειῶν καὶ αἴτιον καὶ κίνησιν καὶ μάθησιν καὶ γένεσιν καὶ τὸ φύσει τι εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν. πᾶσα γὰρ ἀπόδειξις, φασίν, ἢ ἐξ ἀποδεδει-

γμένων σύγκειται χρημάτων ἢ ἐξ ἀναποδείκτων. εἰ μὲν οὖν ἐξ ἀποδειγμένων, κάκεινα δεήσεται τινος ἀποδείξεως κἀντεῦθεν εἰς ἀπειρον· εἰ δ' ἐξ ἀναποδείκτων, ἦτοι πάντων ἢ τινῶν ἢ καὶ ἐνός μόνου διασταζομένου, καὶ τὸ ὅλον εἶναι ἀναπόδεικτον.

IX 100

Ἀνήρουν δὲ καὶ μάθησιν. εἴπερ, φασί, διδάσκεται τι, ἦτοι τὸ ὄν τῷ εἶναι διδάσκεται ἢ τὸ μὴ ὄν τῷ μὴ εἶναι· οὔτε δὲ τὸ ὄν τῷ εἶναι διδάσκεται — ἢ γὰρ τῶν ὄντων φύσις πᾶσι φαίνεται καὶ γινώσκεται — οὔτε τὸ μὴ ὄν τῷ μὴ ὄντι· τῷ γὰρ μὴ ὄντι οὐδὲν συμβέβηκεν, ὥστ' οὐδὲ τὸ διδάσκεσθαι.

Πρωταγόρας, Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. I. Ἀνέκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα κριτήριο εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Γι' αὐτὰ ποὺ ὑπάρχουν ὅτι (καὶ ὅπως) ὑπάρχουν, γι' αὐτὰ ποὺ δὲν ὑπάρχουν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν.

Γοργίας, Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 3. Ἀνέκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Πρῶτον δὲν ὑπάρχει τίποτα, δεύτερον κι ἂν ὑπάρχη, δὲν εἶναι κατανοητὸ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, τρίτον κι ἂν ἀκόμα γίνη κατανοητὸ, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ἀνακοινωθῇ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο, οὔτε καὶ νὰ ἐρμηνευθῇ.

William James, Pragmatism (Οὐίλλιαμ Τζαίμς, Ὁ Πραγματισμός). Μετάφραση Δ. Ἀλεξοπούλου, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ βασικὸ αὐτὸ ἔργο του ὁ Τζαίμς (1842 - 1910) παρουσιάζει τὴ δική του θεωρία γιὰ τὴν ἀλήθεια. Κρίνει ὅλα σχεδὸν τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ παρουσιάζει τὸν «Πραγματισμὸ» του ὡς μέθοδο, ἢ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπει τὴ λύση ἐκείνων τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, ποὺ προκαλοῦν ἀτέλειωτες συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις.

σελ. 22 - 23

Ὡς ἓνα σημεῖο καὶ σὲ μεγάλο μέτρο, ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας εἶναι μιὰ ἱστορία σύγκρουσης στὶς ἀνθρώπινες ἰδιοσυγκρασίες.

Μιά τέτοια άποψη — θά μοῦ ποῦν πολλοί συνάδελφοί μου — δέν εἶναι καθόλου κολακευτική γιά τή φιλοσοφία. Ἐγώ ὅμως εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τήν χρησιμοποιήσω, γιατί μόνον ἔτσι θά μπορέσω νά ἐξηγήσω τίς διαφωνίες τῶν φιλοσόφων πάνω σέ πολλά σημεῖα.

Ἀσφαλῶς, κάθε φιλόσοφος, μέ ὅποιαδήποτε ἰδιοσυγκρασία, ὅταν φιλοσοφεῖ, προσπαθεῖ νά τήν παραμερίσει. Ὑστερα, ἡ ἰδιοσυγκρασία, δέν ἀναγνωρίζεται, ἀπό τοὺς φιλοσόφους, σάν ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ὁ φιλόσοφος, γιά ν' ἀποδείξει τὰ ἐπιχειρήματά του, ἐπικαλεῖται πάντοτε ἐξωπροσωπικά στοιχεῖα. Ὁμως καί παρ' ὅλες τίς προσπάθειές του νά φανεῖ ἀντικειμενικός, ἐκεῖνο πού βαρύνει περισσότερο στήν τέτοια ἢ ἀλλοιώτικη διατύπωση... εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία του... Τὸ σύμπαν πού τοῦ χρειάζεται εἶναι ἐκεῖνο πού ταιριάζει στήν ἰδιοσυγκρασία του. Γι' αὐτό, τὸ σύμπαν στό ὅποιο πιστεύει, εἶναι ἐκεῖνο, πού ἡ ἰδεατή δομή του, συντονίζεται μέ τήν ἰδιοσυγκρασία του. Οἱ ἄνθρωποι μέ διαφορετική ἀπ' αὐτὸν ἰδιοσυγκρασία δέν συντονίζονται μέ τὸ δικό του σύμπαν — αὐτὸ τὸ νοιώθει καλά — καί στό βάθος τῆς καρδιάς του κρίνει πῶς αὐτοὶ εἶναι ἀνίκανοι καί ἀναρμόδιοι νά πετύχουν τὸ συντονισμό, νά κατανοήσουν τή φιλοσοφία, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού εἶναι ἀνώτεροί του στό χειρισμὸ τῆς διαλεκτικῆς.

Στίς συζητήσεις του, ὅμως, ὁ φιλόσοφος μας, ἀποφεύγει ν' ἀποδώσει στήν ἰδιοσυγκρασία του μεγαλύτερο κύρος καί βαρύτητα. Ἀπὸ δῶ ἀκριβῶς ξεκινάει ἡ ἔλλειψη εἰλικρίνειας πού χαρακτηρίζει τίς φιλοσοφικές μας διαμάχες... Δέν χρειάζεται νά τονίσω ὅτι, οἱ φιλόσοφοι γιά τοὺς ὁποίους μιῶ ἐδῶ, εἶναι ἄνθρωποι μέ καθαρὴ, καί μέ σαφῆνεια διαγραμμένη ἰδιοσυγκρασία. Μιῶ γιά ἀνθρώπους πού βάζουν τὴ σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς τους στό ἔργο τους, γιά ἀνθρώπους πού δημιουργοῦν τὴν ἱστορία τους. Ὁ Πλάτων, ὁ Λόκ, ὁ Χέγκελ, ὁ Σπένσερ εἶναι τέτοιοι ἄνθρωποι : ἄνθρωποι πού ἔγιναν μεγάλοι διανοητές, ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιοσυγκρασίας τους.

σελ. 68 - 69.

Ἐνας πραγματιστής, μιλώντας γιά ἀλήθεια, μιλάει στὸν πληθυντικό, μιλάει γιά ἀλήθειες καί τίς χαρακτηρίζει ὠφέλιμες, ἱκανο-

ποιητικές. Μιλάει για τὸν πετυχημένο τρόπο λειτουργίας τους κλπ. Χρησιμοποιεῖ μιὰ γλῶσσα, πού για τὸν ὀρθολογιστικοῦ τύπου ἄνθρωπο, δὲν λέει τίποτα, δὲν δίνει τὴν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας ἢ — τὸ λιγώτερο — δίνει μιὰ προσωρινή, μιὰ παραποιημένη, μιὰ λειψή ἰδέα τῆς ἀλήθειας. Τέτοιες ἀλήθειες δὲν ἀντιπροσωπεύουν καμμιὰ πραγματικὴ ἀλήθεια για τοὺς ὀρθολογιστές. Εἶναι ὑποκειμενικὰ κατασκευάσματα. Κατὰ τὴ γνώμη τους, ἡ πραγματικὴ, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, ξεχωρίζει ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀλήθειες, ἀπ' τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι δὲν περιέχει κανένα ὠφελιστικὸ στοιχεῖο· εἶναι κάτι ἀναγκαστικὰ ἀπόμακρο καὶ ὑψηλὸ· κάτι ὑπέροχο καὶ σεβαστό, ἐξαυλωμένο. Εἶναι ἡ ἀναγκαῖα ἀπόλυτη συμφωνία τῶν σκέψεών μας πρὸς μιὰν ἐξίσου ἀπόλυτη πραγματικότητα. Οἱ λειτουργίες πού διέπουν καὶ ἀποτελοῦν αὐτὸ πού ἀποκαλοῦμε σκέψεις μας καὶ πού ὑπόκεινται σὲ ὀρισμένους ὅρους, δὲν ἔχουν τίποτα κοινὸ μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ ἀνάγονται στὴν ψυχολογία. Ὡστε, στὸ σημεῖο αὐτό, ζήτω ἡ λογικὴ καὶ κάτω ἡ ψυχολογία.

σελ. 184 ἐπ.

Συνοψίζοντας λοιπὸν ὅλα τὰ παραπάνω, λέω : « ἀληθινὸ » εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι ἀπλῶς ὠφέλιμο στὴ σκέψη μας, ὅπως « ὀρθὸ » εἶναι ἀπλῶς ἐκεῖνο πού εἶναι ὠφέλιμο στὴν συμπεριφορὰ μας. Λέγοντας ὠφέλιμο, ἐνωῶ ἐκεῖνο πού, μ' ἓναν ὅποιοδήποτε τρόπο, εἶναι πιὸ πλεονεκτικὸ ἀπὸ ἄλλα· κάτι πού ἡ ὠφελιμότητά του κρατᾷ πολὺ καὶ πηγαίνει μακριά, κάτι συνολικὰ ὠφέλιμο. Γιατὶ ξέρω, πὼς κάτι πού εἶναι πλεονεκτικὸ καὶ ὠφέλιμο τώρα, για τὴν παροῦσα δηλαδή ἐμπειρικὴ κατάσταση, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι τὸ ἴδιο ὠφέλιμο καὶ πλεονεκτικὸ κι ἀργότερα, για τὶς μελλοντικὲς ἐμπειρικὲς καταστάσεις. Ἡ ἐμπειρία, ὅπως εἴπαμε, ἔχει τοὺς δικούς της τρόπους νὰ « ξεπερνᾷ τὰ ὅρια » καὶ νὰ μᾶς ἀναγκάζει νὰ διορθώνουμε τὰ καλούπια τῆς λογικῆς μας.

Ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια πού δὲν θὰ τὴν φτάσει καὶ δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὴν ἀλλάξει καμμιὰ ἐμπειρία, εἶναι ἓνας ἰδανικὸς στόχος, πού ὅσο τὸν πλησιάζουμε, τόσο ἀπομακρύνεται ἀπὸ μᾶς, τόσο χάνεται ἀπ' τὰ μάτια μας· ἓνας στόχος πρὸς τὸν ὅποιο — ὅπως φανταζόμαστε — τείνουν νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἐνωματωθοῦν ὅλες οἱ πρόσκαιρες ἀλήθειες μας. Ἀναφορικὰ μὲ μιὰν ἐμπειρία

ἀπόλυτα πλήρη, κάτι τέτοιο μπορεί νὰ γίνει παραδεκτὸ μόνο ἀπὸ ἓνα πνεῦμα φωτισμένο. Ἐὰν αὐτὸ τὸ διπλὸ ἰδανικὸ γίνει κάποτε πραγματικότητα, τότε θὰ γίνουν πραγματικὸτητα καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ πράγματα καὶ μάλιστα μονομιᾶς. Ὡς τότε ὅμως πρέπει νὰ βολευτοῦμε μὲ τὶς ἀλήθειες ποὺ ἔχουμε σήμερα στὴ διάθεσή μας, γιατί — εἶναι πολὺ πιθανὸ — αὔριο μπορεί ν' ἀποδειχθοῦν λαθεμένες οἱ σημερινές ἀλήθειες. Τὸ ἀστρονομικὸ σύστημα τοῦ Πτολεμαίου, ὁ χῶρος τοῦ Εὐκλείδη, ἡ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων, ἐξυπηρέτησαν τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος γιὰ αἰῶνες ὀλόκληρους. Ὅμως ἦρθε μιὰ ὥρα ποὺ ἡ συσσωρευμένη ἀνθρώπινη ἐμπειρία ἔσπασε τὰ πλαίσια, ξεπέρασε τὰ ὅρια ποὺ ἔβαζαν οἱ παραπάνω ἰδέες καὶ τὰ συστήματα, ὥστε σήμερα νὰ εἶναι σχετικὰ μόνο ἀληθινὰ· νὰ εἶναι ἀληθινὰ μόνο στὰ πλαίσια ποὺ καθόριζε ἡ τότε ἐμπειρία. Ἐὰν τὶς ἰδέες καὶ τὰ συστήματα αὐτά, τὰ ἐξετάσουμε μ' ἓναν τρόπο ἀπόλυτο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι τώρα εἶναι ἐσφαλμένα, γιατί σήμερα ξέρουμε πῶς ὄχι μόνο τὰ ὅρια ἐκεῖνα ἦσαν πρόσκαιρα, ἀλλὰ καὶ γιατί βλέπουμε τώρα, ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν ξεπεραστεῖ κι ἀπὸ τότε ἀκόμα, ἀπὸ τοὺς θεωρητικὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

σελ. 202.

Γιὰ τοὺς νόμους καὶ τὴ γλῶσσα, πιστεύουμε ὅλοι ὅτι εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας. Κρίνοντας ἀνάλογα, ὁ Schiller πιστεύει πῶς τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς πεποιθήσεις καὶ τὶς ἀντιλήψεις μας, καὶ προτείνει νὰ δοθεῖ τὸ ὄνομα Ἀνθρωπισμὸς στὴ θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καὶ οἱ ἀλήθειες μας εἶναι ἀνθρώπινα προϊόντα, ὡς ἓνα μέτρο, ποὺ δὲν ἐπιδέχεται ἐπαλήθευση. Πίσω ἀπὸ κάθε πρόβλημα θὰ δοῦμε νὰ δροῦν ἀνθρώπινα κίνητρα, ποὺ εἶναι τὰ μόνια ποὺ τοῦ δίνουν ἐνδιαφέρον· στὸ βάθος κάθε λύσης, ποὺ τὴν κάνουμε ἀποδεκτὴ, ὑπάρχουν κρυμμένα τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα, ποὺ ἱκανοποιοῦνται ἀπ' αὐτὲς τὶς λύσεις· ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε μιὰ διατύπωση, βλέπουμε τὰ σημάδια ποὺ ἄφησαν τ' ἀνθρώπινα χέρια.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δεῖξτε μὲ παραδείγματα ἀπὸ ποιὲς ὑγιεῖς βάσεις ξεκίνησαν τὰ ρεύματα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, σχετικισμοῦ καὶ σκεπτικισμοῦ καὶ σὲ ποιὲς ἀκρότητες κατέληξαν. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ.

2. Σε ποιές θέσεις του πραγματισμού φαίνεται ή συγγενείά του με τον ύποκειμενισμό ή σχετικισμό;
3. Πάρετε θέση υπέρ ή κατά τῶν ἀκροτήτων του πραγματισμοῦ, τῆς θεωρίας του « ὡς ἔαν » καὶ τῆς θεωρίας τῆς προσαρμογῆς.
4. Γιατί ὁ Schiller ὀνομάζει τις πραγματιστικές του ἀπόψεις ἀνθρωπισμό;

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Γ' ΗΘΙΚΗ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Z 2 1139 b 1, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ διάνοια οὐδὲν κινεῖ, ἀλλὰ τοῦτο πράττει μόνου ἢ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν κατευθυνομένη νόησις.

Πρβλ. Ἴμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, 1944, μετάφρ. Γ. Σκούρτη, σελ. 12 :

Ὁ πρακτικὸς κανόνας εἶναι πάντοτε προῖον τοῦ λόγου, γιατί προδιαγράφει τὴν πράξη σὰν μέσο πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα.

Ἴμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, ὁ.π. :

Στὴ γνώση τῆς φύσεως οἱ ἀρχές σχετικὰ μὲ κεῖνο ποὺ συμβαίνει (π.χ. ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐνέργειας καὶ τῆς ἀντιδράσεως στὴ διάδοση τῆς κινήσεως) εἶναι ταυτοχρόνως νόμοι τῆς φύσεως, γιατί ἡ χρῆση τοῦ λόγου ἐκεῖ εἶναι θεωρητικὴ καὶ καθορισμένη ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου. Στὴν πρακτικὴ ὅμως γνώση, δηλαδή

σ' εκείνη που ασχολείται άπλώς με τις αιτίες που καθορίζουν τη βούληση, οι άρχες που θέτομε δέν ανήκουν άκόμα σέ νόμους που ή ύποταγή σ' αυτούς είναι άναπόφευκτη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ήθικης, 1960, σσ. 45 - 47 :

Και ή γνώση και ή πράξη πᾶνε τόν άνθρωπο πέρα άπό την άπλη «πραγματικότητα», και τά δύο είναι στην άρχή τής αυτενέργητης ζωής του και τά δύο είναι μαζί και έρχονται μαζί στη ζωή. Έδω έγκείται και ή δυσκολία, νά εϊπη κανείς ποιό είναι πρώτο και ποιό είναι δεύτερο. Άπ' αυτήν τή σύμφυτη ύπαρξη των έρχεται και του Φάουστ ή δυσκολία νά μεταφράση τó «έν άρχη ήν ó λόγος». Και μεταφράζει ó Φάουστ στη γλώσσα του : «στην άρχή ήταν ή λέξη». Ύστερα μεταφράζει : «στην άρχή ήταν τó νόημα», ύστερα πάλι : «στην άρχή ήταν ή δύναμη» και τέλος καταλήγει νά εϊπη : «στην άρχή ήταν ή πράξη». Μ' αυτήν τήν πράξη — τήν άλλη δηλαδή δύναμη — ή όποία δέν είναι όμως ποτέ δίχως τή γνώση, θέτει ó άνθρωπος κάτι óλωσδιόλου καινούργιο, κάτι που δέν ύπηρχε πριν . . . Ή φιλοσοφία ως ήθικη έρχεται νά έρμηνεύση και ν' αναλύση εις βάθος . . . τó νόημα του ήθικου πρακτικού κατορθώματος και, με άφετηρία τήν κατωρθωμένη αυτή πράξη, νά ύψωση άπέναντι του ανθρώπου καθαρά τά ήθικά αίτήματα¹.

1. Βλ. και του ίδιου, **Εισαγωγή στη Φιλοσοφία Γ' (Ήθική)**.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιές έννοιες μπορείτε νά έπισημάνετε στον παρακάτω «πρακτικό» λόγο : Κάθε πράξη έλεύθερη και σωστή προϋποθέτει ένα σκοπό άξιόλογο, σκέψη και άπόφαση έγκυρες.
2. Συζητήσετε (με όσα άποκομίσατε άπό τó κεφ. για τήν έννοια τής φιλοσοφικής Ήθικης) τήν άκόλουθη πρόταση : «Ή Ήθική άνταποκρίνεται στο σκοπό της, όταν θέτη στον άνθρωπο αίτήματα, για νά πραγματώση πράγματα που δέν ύπάρχουν, αλλά πρέπει νά ύπάρχουν, όταν δηλαδή τόν καλή νά πάη πιο πέρα άπό εκεί που τόν άφησε ή φύση» (I. N. Θεοδωρακόπουλος).

ΘΗΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, σελ. 77 :

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τόσο ἐντελῶς ζῶο, ὥστε νὰ εἶναι ἀδιάφορος σὲ ὅ,τι τοῦ λείπει τὸ λογικὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ νὰ χρησιμοποιῆ τὸ λόγο του σὰν ἓνα ἀπλό ὄργανο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν αἰσθήσεών του. Γιατὶ ἐκεῖνο ποῦ ἀνεβάζει τὴ θέση του ἐπάνω ἀπὸ τὰ ζῶα δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ὅτι κατέχει τὸ λογικόν, ἂν τὸ λογικὸ αὐτὸ τὸ χρησιμοποιῆ ὅπως ἀκριβῶς χρησιμοποιοῦν τὰ ζῶα τὸ ἐνστικτό τους. Τότε τὸ λογικὸ θὰ ἦταν μόνο ἓνας ἰδιαίτερος τρόπος ποῦ χρησιμοποίησε ἡ φύση, γιὰ νὰ ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὸν ἴδιο σκοπὸ, ποῦ ἔχει καθορίσει γιὰ τὰ ζῶα, χωρὶς νὰ τὸν προορίσει γιὰ ἓνα ἀνώτερο σκοπὸ.

Βλ. καὶ Πιερ - Πῶλ Γκρασέ, Ἐσὺ ὁ μικροῦλης θεός, μετάφρ. Ν. Παπαδόπουλου, 1972.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια, Κ 6 1177 a 2 - 11, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Εὐδαιμών ζωὴ (βίος) εἶναι ἡ ἐνάρετος. Ἄλλ' ἡ ζωὴ αὐτὴ εἶναι ζωὴ σοβαρῶς ἐργασίας καὶ ὄχι ἀπολαυστικῆς διασκεδάσεως . . . Τὴν αἰσθησιακὴν ἡδονὴν ἡμπορεῖ καὶ ὁ πρῶτος τυχῶν νὰ ἀπολαμβάνη, τόσον ὁ δούλος ὅσον καὶ ὁ ἄριστος τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' οὐδεὶς θεωρεῖ τὸν δούλον ὡς συμμετέχοντα τῆς εὐδαιμονίας, ἐκτὸς καὶ ἂν αὐτὸς συμμετέχη εἰς τὴν ζωὴν (« εἰ μὴ καὶ βίου »).

Werner Jaeger, Παιδεία Β', μετάφρ. Γ. Βερροῖου, σσ. 104 - 105 :

Αἱ σωκρατικαὶ προτροπαὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους νὰ « θεραπεύσουν τὴν ψυχὴν » τῶν ἦσαν ἡ ἀληθὴς ἀφορμὴ διὰ νὰ στραφῆ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα πρὸς ἓνα νέον τρόπον ζωῆς. Ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μέγα μέρος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἠθικὴν καταλαμβάνει ἡ περὶ ζωῆς ἀντίληψις, ὁ « βίος » — ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις ἀντιμετωπίζεται οὐχὶ πλέον ὡς ἀπλή πάροδος τοῦ χρόνου, ἀλλ'

ὡς τι σαφῶς καὶ κατανοητῶς ἐνιαῖον, ὡς ἐν πρότυπον ζωῆς μὲ καθω-
ρισμένην μορφήν. Αὐτὴ ἡ καινοτομία ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον,
μὲ τὸν ὅποιον ἔζησεν ὁ Σωκράτης· ἔπαιζε τὸν ρόλον τοῦ προτύπου
τοῦ νέου « βίου », τῆς ζωῆς δηλαδὴ τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῶν πνευ-
ματικῶν ἀξιῶν.

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Β' 1974, σελ. 401 :

Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ζῆ τὴν ψυχικὴ ζωὴ ἄμεσα καὶ ἀπλᾶ, χωρὶς
ὄ,τι ζῆ νὰ τὸ μεταβάλλῃ τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ σὲ ἀντικείμενο τοῦ συνει-
δέναι. Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ τὸ ψυχικὸ ὑποκείμενο, ζῆ συγχωρευ-
μένο μὲ τὴν ψυχικὴ του ζωὴ, χωρὶς νὰ τὴν κἀνῃ ἀντικείμενο παρα-
τηρήσεως. Κανεῖς ἄλλωστε δὲν θὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι δὲν ζῆ ἔτσι τὴν ψυ-
χικὴ του ζωὴ, ἀλλ' ὅτι τὶς στιγμὲς ποὺ ζῆ τὸν ροῦ τῆς ψυχικῆς
του ζωῆς τὸν μεταβάλλει συνάμα σὲ ἀντικείμενο παρατηρήσεως.
Τοῦτο δὲν θὰ ἦταν ζωὴ, ἀλλὰ βάσανο.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ. ΚΑΘΗΚΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΣΕΙΣ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σελ. 113 :

Καθῆκον! Ὄνομα ὑπέρτατο καὶ μεγάλο, ποὺ δὲν περιέχει
καμμιά εὐχάριστη κολακεία, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ὑπακοή. Στὶς ψυχῆς
ποὺ γεννιέται δὲν προκαλεῖ ἀποστροφή οὔτε φόβο, δημιουργεῖ μο-
νάχα ἓνα νόμο, ποὺ βρίσκει μόνος του τὸ δρόμο μέσα στὴν ψυχὴ
καὶ . . . ἀποκτᾶει σεβασμό. Μπροστὰ στὸ νόμο αὐτὸ ὄλες οἱ κλί-
σεις βουβαίνονται, μολονότι ἐξακολουθοῦν μιὰ κρυφὴ ἀντίδραση.
Ποιὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ καθήκοντος καὶ ποῦ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς
εὐγενικιάς του γενιάς, ποὺ ἀρνεῖται μὲ δύναμη κάθε συγγένεια μὲ
τὶς κλίσεις; Ποιὰ εἶναι ἡ ρίζα αὐτὴ ἀπ' ὅπου πηγάζει ἐκείνη ἡ ἀξία,
ποὺ μόνο οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ τὴν ἀποκτήσουν;

Η ΑΡΕΤΗ

*Εἰσαγωγή. Ὁ ὅρος σημαίνει ἀρχικὰ τὴ γενναιότητα τοῦ
πολεμιστῆ. Μὲ τὴν ὑστερογενῆ του σημασία δηλώνει τὸ ἠθικὸ*

κατόρθωμα (Βλ. W. Jaeger, *Παιδεία Α'* μετάφρ. Βερροίου, σελ. 38 έπ.). Κεντρική ιδέα τών δύο κειμένων πού ακολουθοῦν είναι ἡ διαφορὰ μεταξύ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, αὐτόνομου ὡς πρὸς τὸ δημιουργό του, καὶ ἠθικῆς πράξεως, ἀναπόσπαστης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πού τὴν ἐπιτελεῖ.

Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Β 2 1105 a 30 :

Τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα τὸ εὖ¹ ἔχει ἐν αὐτοῖς, ἀρκεῖ οὖν ταῦτα πῶς ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ ἔαν αὐτὰ πῶς ἔχῃ, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἔαν ὁ πράττων πῶς ἔχων πράττη, πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη².

1. Τὴν ἀξία.

2. Γνώση, ἀπόφαση μὲ περίσκεψη καὶ σταθερὴ θέληση στὴν ἐκτέλεση τῆς ἐνέργειας εἶναι ἀπαραίτητα στὴν ἠθικὴ πράξη.

Πλούταρχος, Βίος Περικλέους II 4 :

Οὐ γὰρ ἀναγκαῖον, εἰ τέρπει τὸ ἔργον ὡς χαρίεν ἀξιον σπουδῆς εἶναι τὸν εἰργασμένον... Ἄλλ' ἢ γε ἀρετὴ ταῖς πράξεσιν εὐθύς οὕτω διατίθησιν, ὥστε ἅμα θαυμάζεσθαι τὰ ἔργα καὶ ζηλοῦσθαι τοὺς εἰργασμένους.

Πλάτων, Πολιτεία 444 d - e, μετάφρ., Κ. Γεωργούλη :

Στὴν πραγματικότητα βέβαια ἦταν, ὅπως φαίνεται, ἡ δικαιοσύνη... αὐτὴ κάνει ὥστε ὁ δίκαιος νὰ μὴ ἐπιτρέπη στὸ καθένα ἀπὸ τὰ τμήματα πού ἔχει μέσα του ν' ἀνακατεῦεται σὲ δουλειές πού δὲν ταιριάζουν στὴ φύση του, οὐδὲ ν' ἀφήνῃ τὰ διάφορα εἶδη τῆς ψυχῆς του νὰ παίρῃ τὸ ἕνα τὴ δουλειὰ τοῦ ἄλλου· ἀντίθετα αὐτὸς βάζει τάξην στὰ πράγματα τοῦ ἐσωτερικοῦ του, παίρνει στὰ χέρια του τὴν κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ του, γίνεται ταξιθέτης καὶ φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του, βάζει στὴν ἀρμόζουσα σχέση τὰ τρία του ψυχικὰ εἶδη, ἀπαραλλάκτα ὡσάν νὰ ἦταν αὐτὰ οἱ τρεῖς κυριαρχικοὶ τόνοι μιᾶς μουσικῆς κλίμακος...

ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ – Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

Πλάτων, Πολιτεία 357 b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(μιλεῖ ὁ Γλαύκων)

Ἔχεις τὴν ἰδέα ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἀγαθὸ τέτοιο πού νά ἡμπορῆ νά μᾶς εἶναι εὐχάριστη ἢ κατοχή του, ὄχι ἐπειδὴ ἀποζητᾶμε τὰ ἀποτελέσματά του, ἀλλ' ἐπειδὴ μᾶς εἶναι ἀγαπητὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτό; . . . Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνα ἀγαθὸ πού τὸ ἀγαπᾶμε καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐξ αἰτίας τῶν ἀποτελεσμάτων του, π.χ. ἡ φρόνηση, ἡ ὄραση, ἡ ὑγιεινὴ κατάσταση . . . Βλέπεις ἀκόμη νά ὑπάρχη καὶ ἓνα τρίτο εἶδος ἀγαθοῦ πού ἔχει ὡς μερικές περιπτώσεις του τὴν ἐξάσκηση στὴ γυμναστική, τὸ νά θεραπεύεται κανεὶς ὅταν εἶναι ἄρρωστος, τὴν ἄσκηση τοῦ ἱατρικοῦ καὶ κάθε ἄλλου ἐπαγγέλματος πού βγαίνει χρήματα; Γιατί ὅλες αὐτὲς τὶς ἀσχολίες ἡμποροῦμε νά τὶς χαρακτηρίσωμε ὡς ἐπίπτονες ἀλλὰ ὠφέλιμες, καὶ ἡ κατοχὴ τους δὲν ἡμπορεῖ νά μᾶς εἶναι ἐξ αἰτίας τοῦ ἑαυτοῦ τους ἀρεστή, ἀλλ' ἐξ αἰτίας τῶν μισθῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀποτελεσμάτων, ὅσα αὐτὲς παράγουν . . .

Πλάτων, Πολιτεία 505 e, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Εἰ σ α γ ω γ ῆ. Οἱ πολλοί, λέγει ὁ Πλάτων, νομίζουν ὅτι ἀγαθὸ εἶναι ἢ ἡδονή, οἱ περισσότερο μορφωμένοι λέγουν ὅτι τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἢ φρόνηση. Καὶ οἱ δύο ὅμως, πολλοὶ καὶ « κομψότεροι » δὲν μποροῦν νά καθορίσουν τί ἐννοοῦν μὲ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτά. Ἀγαθὸ ὅμως δὲν εἶναι τὸ « δοκοῦν », ἀλλ' αὐτὸ πού ἐπιδιώκει κάθε ψυχὴ, καὶ εἶναι σκοπὸς ὅλων τῶν ἐνεργειῶν της.

Σχετικὰ λοιπὸν μὲ αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὴν ἐπιδίωξη κάθε ψυχῆς καὶ τὴν ἀφορμὴ νά κινῆται αὐτὴ σὲ κάθε ἐνέργειά της, ἔχοντας μιά μαντική προαίσθηση ὅτι αὐτὸ εἶναι κάτι, ἀπορῶντας ὅμως καὶ μὴ ἡμπορῶντας οὔτε νά καταλάβῃ σὲ ἐπαρκῆ βαθμὸ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτό, οὐδὲ νά ἔχη ἓνα μόνιμο κριτήριον σχετικὰ καὶ μὲ τοῦτο ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, πρᾶγμα πού τῆς γίνεται αἰτία ἀποτυχίας καὶ σὲ ἄλλα ζητήματα, πού θὰ ἡμποροῦσαν νά τῆς φέρουν ὠφέλεια, σχετικὰ λοιπὸν μὲ ἓνα τέτοιο καὶ τόσο σπουδαῖο πρᾶγμα ἐπιτρέπεται νά εἰποῦμε πῶς πρέπει νά εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ σκοτισμένη ἢ ὄψη καὶ ἐκείνων, ὅσοι ἀποτελοῦν τὴν πρώτη τάξη μέσα στὴν πόλη καὶ θὰ παραλάβουν τὰ πάντα στὰ χέρια τους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ – ΗΔΟΝΗ – ΑΡΕΤΗ

Εἰσαγωγή. Ἡ ἡδονὴ ἐδῶ δὲν εἶναι παθητικὴ κατάστασις, κατάπανση τῆς λύτης, ἀλλὰ τὸ στεφάνωμα δραστηριότητος.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Α 9 1099 a 15 :

Οὐδὲν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν (δηλαδή τῶν ἐναρέτων), ὡσπερ περιάπτου¹ τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ.

1. τὸ περιδέραιο.

Ἴμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 146 - 149 :

Ἄρετὴ εἶναι ἡ ὑπέρτατη προϋπόθεσις κάθε πράγματος, ποὺ μπορεῖ νὰ διατηρηθῆ μόνο σὰν ἐπιθυμητό, ἄρα καὶ κάθε προσπάθειά μας νὰ βροῦμε τὴν εὐτυχία, καὶ συνεπῶς εἶναι τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ... Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐτυχία, μοιρασμένη ἀκριβῶς σὲ μερίδες ἀνάλογες μὲ τὴν ἠθικότητα (σὰν ἀξία τοῦ προσώπου καὶ τιμὴ τοῦ νὰ εἶναι εὐτυχισμένος), ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ ἐνὸς δυνατοῦ κόσμου... Ὁ σύνδεσμος τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονία μπορεῖ νὰ ἐννοηθῆ κατὰ τρόπον ποὺ ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ εἶναι κανεὶς ἐνάρετος καὶ ἡ λογικὴ ἀναζήτησις τῆς εὐδαιμονίας νὰ εἶναι δύο πράξεις ὄχι πιὰ διαφορετικὲς, ἀλλὰ νὰ ταυτίζονται ἐντελῶς... Ἀπὸ τίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς Σχολές¹ ὑπῆρχαν κυρίως μόνο δύο, ποὺ στὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιαις τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ ἀκολουθοῦσαν βέβαια τὴν ἴδια μέθοδο, ἐφ' ὅσον παραδέχονταν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονία ὄχι σὰν δύο στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν, καὶ ἄρα ζητοῦσαν τὴν ἐνότητα τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸν κανόνα τῆς ταυτότητος· ἀλλὰ ξεχώριζαν ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη κατὰ τὴν ἐκλογή τῆς βασικῆς ἔννοιαις. Ὁ ἐπικούρειος ἔλεγε, πῶς τὸ νὰ ἔχη κανεὶς συνείδηση ὅτι τὸ ἀξίωμά του ὁδηγεῖ στὴν εὐτυχία, τοῦτο εἶναι ἀρετὴ· ἐνῶ ὁ στωικὸς ἔλεγε, πῶς τὸ νὰ ἔχη κανεὶς συνείδηση τῆς ἀρετῆς του, τοῦτο εἶναι ἡ εὐτυχία. Γιὰ τὸν πρῶτον ἡ φρόνησις ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ἠθικότητα· γιὰ τὸ δεύτερον, ποὺ προτιμοῦσε μιὰ πιὸ ὑψηλὴ ὀνομασία γιὰ τὴν ἀρετὴν, μόνον ἡ ἠθικότητα ἦταν ἀληθινὴ σοφία... Ὁ στωικὸς ἐβεβαίωνε, πῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ὅλο τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ κι ἡ εὐδαιμονία εἶναι μόνον ἡ συνείδησις τοῦ

κατόχου τῆς ἀρετῆς, καὶ ἄρα ἀνήκει στὴν κατάσταση τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ἐπικουρείος ἐβεβαίωσε πὼς ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὄλο τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ κι ἡ ἀρετὴ εἶναι μόνο ἡ μορφή τοῦ ἀξιώματος γιὰ τὴν ἀπόκτησή του, δηλαδὴ ἡ ἀρετὴ συνίσταται στὴ λογικὴ χρῆση τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς εὐδαιμονίας².

1. Βλ. Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Στωικοὶ - Ἐπικουρείοι.

2. Βιβλιογρ. Ι. Ν. Θεοδορακόπουλου, Κριτικὴ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ ὡς ὀρίζει αὐτὴν ὁ Κάντ, ΠΑΑ 46 (1971), σσ. 54-60.

KANT - ΕΥΤΥΧΙΑ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 21 - 22 :

Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς εὐτυχισμένος εἶναι ἀναγκαστικὰ ὁ πόθος κάθε λογικοῦ ἀλλὰ πεπερασμένου ὄντος, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι μιὰ αἰτία ποὺ καθορίζει ἀναπότρεπτα τὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας του. Πράγματι ἡ εὐδαιμονία ὅλης μας τῆς ὑπάρξεως δὲν εἶναι ἓνα ἀρχικὸ κτῆμα καὶ μιὰ μακαριότητα, γιὰτὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη γιὰ προϋπόθεση τὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν ἀνεξαρτησία, ἀλλὰ εἶναι ἓνα πρόβλημα ποὺ τίθεται σ' αὐτὸ τὸ ὄν μέσω τῆς ἴδιας τῆς πεπερασμένης του φύσεως, γιὰτὶ ἔχει ἀνάγκες κι οἱ ἀνάγκες αὐτὲς γίνονται ὕλη τῆς δυνάμεως του, τῆς ἐπιθυμίας, δηλαδὴ κάτι ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἓνα αἴσθημα εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρέσκειας, ποὺ ἔχει βάση ὑποκειμενικὴ... Καθορίζεται ἔτσι ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται, γιὰ νὰ πετύχη στὴν κατάσταση ποὺ βρίσκεται τὴν εὐδαιμονία. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ μόνο ἐμπειρικῶς μπορεῖ τὸ ὑποκείμενο νὰ γνωρίσῃ τὴν ὕλικὴ καθοριστικὴ αἰτία, εἶναι ἀδύνατο νὰ θεωρήσωμε αὐτὸ τὸ πρόβλημα σὰν νόμο, γιὰτὶ ὁ νόμος, σὰν ἀντικειμενικός, θὰ ὤφειλε νὰ περιέχη γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα τὴν ἴδια καθοριστικὴ τῆς βουλήσεως αἰτία. Γιὰτὶ μολονότι ἡ εὐτυχία εἶναι παντοῦ ἡ βάση τῆς πρακτικῆς σχέσεως τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, ὅμως τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ὑποκειμενικῶν καθοριστικῶν αἰτιῶν καὶ δὲν καθορίζει τίποτε κατὰ τρόπο θεωρητικὸ, ποὺ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς πρόκειται σὲ τοῦτο τὸ πρακτικὸ πρόβλημα, ποὺ χωρὶς αὐτὸ τὸν θεωρητικὸ καθορισμὸ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ λυθῇ.

Πλάτων, Πολιτεία 339 a - b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :
(Συνομιλεῖ ὁ Σωκράτης μὲ τὸ Θρασύμαχο).

ΘΡΑΣΥΜΑΧΟΣ: Αυτό είναι τὸ δίκαιο πού ἐγὼ ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχύ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μέσα σὲ ὅλες τὶς πόλεις, τὸ συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τὸ ἰσχύον καθεστῶς. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἔχει στὰ χέρια τῆς τὴν ὑπεροχὴ τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὁποῖος εἶναι σὲ θέση νὰ συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι σὲ ὅλες τὶς πόλεις ὑπάρχει τὸ αὐτὸ δίκαιο καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου. — Τώρα, εἶπα ἐγὼ (Σωκράτης), ἐκατάλαβα τί θέλεις νὰ εἰπῆς. Κατὰ πόσο αὐτὸ εἶναι ὅμως ἢ δὲν εἶναι ἀληθινόν, θὰ προσπαθῆσω μὲ τὴν ἐξέταση νὰ βεβαιωθῶ... Ἐπειδὴ... καὶ ἐγὼ συμφωνῶ στὸ ὅτι εἶναι τουλάχιστο τὸ δίκαιο κάποιον συμφέρον, σὺ ὅμως κάνεις προσθήκη καὶ λὲς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, τὸ τελευταῖο ὅμως αὐτὸ δὲν τὸ ἐννοῶ, ὅλα αὐτὰ κάνουν αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη κάποιος διερευνησεως.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήσετε τοὺς παρακάτω ὁρισμούς τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως :
— «Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι πνευματικὴ ἱκανότητα αὐθόρμητης ἐκφράσεως κανονιστικῶν κρίσεων γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τῶν ἀτομικῶν πραγμάτων».
— «Ἡθικὴ συνείδηση εἶναι ιδιότητα πού ἔχει τὸ πνεῦμα νὰ αἰσθάνεται τὴν ἠθικὴ ἀξία καὶ νὰ καθιστᾶ ρητὸ τὸ συναίσθημα αὐτὸ μέσω τῆς κανονιστικῆς κρίσεως».
— «Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι ἐκείνη ἡ ἐσωτερικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποφασίξῃ αὐτοβούλως γιὰ τὰ ἐνεργήματά του καὶ νὰ δέχεται τὴν εὐθύνη του γι' αὐτά, ἔχοντας ἀναγνωρίσει ὡς δεσμευτικὰ ἠθικὰ αἰτήματα».
2. Ἡ ἀντινομία ἀναγκαιότητας καθημερινῶν καθηκόντων καὶ καθήκοντος τοῦ ἀνωτέρου ἀνθρώπου.
3. Ἡθικότητα - ὠφελιμισμὸς - εὐδαιμονισμὸς.
Βιβλιογρ. Ι. Ν. Θεοδοωρακόπουλου, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ' (Ἡθικὴ). Κ. Γεωργούλη, Ἀπόψεις ἀπὸ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς μας, 1956. Εὐ. Παπαούτσου, Ἡθικὴ, 1956, σελ. 215 ἐπ.
4. Συζητήσετε τὴ γνώμη τοῦ Φρ. Νίτσε γιὰ τοὺς Ἕλληνες : «Ὁ Ἕλληνας δὲν εἶναι οὔτε αἰσιόδοξος οὔτε ἀπαισιόδοξος, εἶναι στὴν οὐσία ἀνδρείος. Βλέπει τὰ τρομερὰ πράγματα ὅπως εἶναι, δὲν τὰ ἀποκρύπτει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του » (Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, μετάφρ. Ἰωάννης Μπαζίλη, σσ. 164 - 165).

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Henri Bergson, *Οι δυο πηγές της Ἠθικῆς καὶ τῆς Θρησκείας*,
μετάφρ. Β. Τατάκη, σσ. 36, 44 :

Γιατί οἱ ἅγιοι ἔχουν μιμητές, καὶ γιατί οἱ μεγάλοι καλοὶ ἄνθρωποι παρέσυραν πίσω τους πλήθη; Τίποτε δὲν ζητοῦν καὶ ὁμως λαμβάνουν. Δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ παροτρύνουν· φτάνει νὰ ὑπάρχουν· ἡ ὑπαρξή των εἶναι ἓνα κάλεσμα. Γιατί τέτοιοι εἶναι ἀκριβῶς ὁ χαρακτήρας τῆς ἄλλης τούτης ἠθικῆς. Ἐνῶ ἡ φυσικὴ ὑποχρέωση εἶναι πίεση ἢ ὠθηση, στὴν πλήρη καὶ τέλεια ἠθικὴ ὑπάρχει τὸ κάλεσμα . . . Ὅτι νέο συναίσθημα βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ γενικά, αὐτὸ δὲν μᾶς φαίνεται ἀμφίβολο. Ὅχι μόνο γιατί τὸ συναίσθημα εἶναι παρορμητικὸ, γιατί διεγείρει τὸ νοῦ νὰ ἀναλάβῃ καὶ τὴ βούληση νὰ ἐπιμείνῃ. Πρέπει νὰ πᾶμε πολὺ πρὸ μακρῦν. Ὑπάρχουν συγκινήσεις γεννήτριες σκέψης· καὶ ἡ ἐπινόηση, ἂν καὶ ἀνήκῃ στὴ νοητικὴ τάξη, μπορεῖ νὰ ἔχῃ ὡς οὐσία τῆς αἰσθηματικότητας. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ συνεννοηθοῦμε γιὰ τὴ σημασία τῶν λέξεων « συναίσθημα », « αἴσθημα », « αἰσθηματικότητα ». Τὸ συναίσθημα εἶναι μιὰ συγκινησιακὴ δόνηση τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἄλλο πράγμα εἶναι μιὰ ταραχὴ στὴν ἐπιφάνεια, ἄλλο πράγμα μιὰ διέγερση στὰ βάθη... Πρέπει νὰ ξεχωρίσωμε δυὸ εἶδη στὶς συγκινήσεις, δυὸ ποικιλίες στὸ αἴσθημα, δυὸ ἐκδηλώσεις στὴν αἰσθηματικότητα, ποὺ τὸ μόνο κοινὸ ποὺ ἔχουν ἀνάμεσά τους εἶναι ὅτι εἶναι συγκινησιακὲς καταστάσεις ξέχωρες ἀπὸ τὴν αἴσθηση, καὶ ὅτι δὲν ἀνάγονται, ὅπως ἡ τελευταία, σὲ ψυχολογικὴ μετάσταση ἑνὸς ψυχικοῦ ἐρεθισμοῦ. Στὸ πρῶτο εἶδος, ἡ συγκίνηση ἐπακολουθεῖ μιὰ ἰδέα ἢ μιὰ εἰκόνα παραστημένη στὴν ψυχὴ· ἡ αἰσθηματικὴ κατάσταση προέρχεται βέβαια ἀπὸ μιὰ νοητικὴ κατάσταση, ποὺ δὲν ὀφείλει τίποτε στὴν αἰσθηματικὴ καὶ εἶναι αὐτάρκης καὶ ποὺ, ἂν ὑποστῇ ἔμμεσα τὴν ἐπίδρασή της, πιότερο ποὺ χάνει παρὰ ποὺ κερδίζει . . . Ἡ ἄλλη ὁμως συγκίνηση δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ παράσταση τῆς ὁποίας θὰ ἔπαιρνε τὴ συνέχεια καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἔμενε ξέχωρη. Πολύ

περισσότερο θά ήταν, σχετικά με τις διανοητικές καταστάσεις που θά έπακολουθήσουν, αίτια και όχι πιά άποτέλεσμα· είναι γεμάτη παραστάσεις, από τις όποιες δέν είναι καμμιά καθαρά σχηματισμένη, τις όποιες όμως παίρνει ή θά μπορούσε νά πάρη από τή δική τους ουσία μέ οργανική ανάπτυξη. Ή πρώτη είναι « ύπο - νοητική »· μ' αὐτήν ασχολοῦνται γενικά οί ψυχολόγοι, καί αὐτήν σκέπτονται όταν ἀντιθέτουν τήν αίσθηματικότητα στο νου ή όταν βλέπουν τή συγκίνηση σάν θολή ἀντανάκλαση τῆς παράστασης. Τήν ἄλλη θά τή λέγαμε εὐχαρίστως « ὑπερ - νοητική », ἄν ὁ ὅρος δέν ἀνακαλοῦσεν ἀμέσως καί ἀποκλειστικά τήν ἰδέα ὑπεροχῆς σέ ἀξία· πρόκειται γιά προτεραιότητα καί στο χρόνο καί στή σχέση ἐκείνου που γεννᾶ ὡς πρὸς ἐκεῖνο που γεννιέται. Μόνη, ἀλήθεια, ή συγκίνηση τοῦ δευτέρου γένους μπορεῖ νά γίνη γεννήτρια ἰδεῶν.

Φρ. Νίτσε, Ἡ Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 9 - 10 :

Τὸ ζήτημα, γιά μένα, ἦταν ἡ ἀξία τῆς ἠθικῆς — καί σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶχα νά δώσω ἐξηγήσεις μόνο στο φημισμένο δάσκαλό μου Σοπενχάουερ, πού σ' αὐτὸν ἀποτεῖνόταν αὐτὸ τὸ βιβλίο... Ἄναφερόταν, ἰδιαίτερα, στήν ἀξία τοῦ « μὴ ἐγωισμοῦ », τῶν ἐνστίκτων τοῦ οἴκου, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς αὐτοθυσίας, πού τόσο καί τόσο καιρὸ μᾶς τὰ ἐξωράιζε ἀκριβῶς ὁ Σοπενχάουερ καί τὰ θεοποιοῦσε καί τὰ ἀνέβαζε στὶς περιοχὲς τοῦ ὑπερέραν, σέ σημεῖο πού παραμείνανε γι' αὐτὸν « ἀξίες καθ' αὐτές » καί πού σ' αὐτὲς βασίσθηκε ἡ ἄρνησή του γιά τὴ ζωὴ καί τὸν ἑαυτό του. Ἄλλὰ ἀκριβῶς ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων ὀρθώνονταν μέσα μου μιὰ ὀλοένα καί πιὸ βασικὴ δυσπιστία... Τὰ ἔβλεπα σάν τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους, σάν τὸ σταμάτημα τῆς πορείας, τὴν κόπωση πού κυττάζει πρὸς τὰ πίσω, τὴ βούληση πού στρέφεται ἐναντία στὴ ζωὴ, τὴν τελευταία ἀρρώστια πού προμηνύεται μέ συμπτώματα τρυφερότητας καί μελαγχολίας : καταλάβαινα πὼς αὐτὴ ἡ ἠθικὴ τοῦ οἴκου πού ὀλοένα ἐπεκτεῖνόταν... ἦταν τὸ πιὸ ἀνησυχαστικὸ σύμπτωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ... ἡ στροφή του πρὸς τὸ μηδενισμὸ... στοὺς φιλοσόφους εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο αὐτὴ... ἡ ὑπερβολικὴ καί ἐντελῶς σύγχρονη ἐκτίμηση τοῦ οἴκου : ὡς τώρα οἱ φιλόσοφοι συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς

τήν ἀρνητική ἀξία τοῦ οἴκτου. Φτάνει νὰ ἀναφέρω τὸν Πλάτωνα, τὸ Σπινόζα . . . καὶ τὸν Κάντ . . .

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας, μετάφρ. Μενάλκα Μουσαίου, σσ. 103, 298 :

Πρέπει κανεὶς νὰ βάνει χαλινάρι στὴν καρδιά του· γιατί ἄν τὴν ἀφήση νὰ τοῦ φύγη, πόσο γρήγορα θὰ τοῦ φύγη καὶ τὸ κεφάλι . . . Νὰ φυλάγεσθε ἀπὸ τὴ συμπῶνια . . . Κάθε μεγάλη ἀγάπη στέκει πάνου ἀπὸ τὴ συμπῶνια τῆς : γιατί ἀκόμη θέλει νὰ δημιουργήση τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης τῆς . . . "Ὅλοι οἱ δημιουργοὶ εἶναι σκληροὶ . . . 'Ὁ ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στὴν καρδιά μου· αὐτὸς εἶναι γιὰ μὲ τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος : ὄχι ὁ πλησίον, οὔτε ὁ πιὸ φτωχός, ὄχι ὁποῦ ὑποφέρει περισσότερο, οὔτε ὁ καλύτερος.

Η ΗΘΙΚΗ ΕΝΟΡΑΣΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Werthik, 1927³, μετάφρ. Εὐ. Παπανούτσου :

"Ἐνα παιδί αἰσθάνεται τὴν καλωσύνη καὶ τὴν ἔγνοια τῆς μητέρας χωρὶς νὰ ἔχη μὲ κάποιον τρόπο συλλάβει τὴν ἰδέα τοῦ 'Αγαθοῦ¹ καὶ χωρὶς κὰν νὰ νοιώθῃ ἔστω καὶ θαμπά, μαζί μὲ τὸ αἰσθημά του, αὐτὴ τὴν ἰδέα. Καὶ συχνὰ αἰσθανόμαστε σ' ἓναν ἄνθρωπο ποὺ εἶναι ἐχθρὸς μας μιὰν ὠραία ἠθικὴ ποιότητα, ἐνῶ στὴ σφαῖρα τῆς σημασίας μένομε στὴν παλιὰ ἀρνητικὴ μας ἐκτίμηση — ἔτσι ὥστε ἡ ἐμφάνιση ἐκείνης τῆς ὠραίας ποιότητος μᾶς γίνεται αἰσθητὴ χωρὶς νὰ ἀλλοιώνῃ τὴ διανοητικὴ μας πεποίθηση γι' αὐτόν. Ἐπομένως μέσα στὴ σφαῖρα τῶν καθαρῶν σημασιῶν τὰ ἠθικὰ γεγονότα εἶναι γεγονότα τῆς ἐποπτείας, ἐνῶσω βέβαια μὲ τὸν ὄρο ἐποπτεία ἐννοοῦμε ὄχι κατ' ἀνάγκη τὴν παραστατικὴ τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ τὸν ἄμεσο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς προσφέρεται ἓνα ἀντικείμενο.

1. « Κατὰ τὸν Πλάτωνα οἱ ἀξιολογικὲς ποιότητες : ἐξάαιρετο, μεγαλόψυχο, δίκαιο κ.λπ. εἶναι « παραδείγματα » τοῦ ἐνὸς καὶ μόνο 'Αγαθοῦ » ποὺ διαφορίζεται μέσα στὴν ποικιλία τῶν πολλαπλῶν καὶ σύνθετων βουλευμάτων, πράξεων, χαρακτήρων κ.λπ. καὶ διαφορίζομενο παρουσιάζει τίς

παραλλαγές : μεγαλόψυχο, δίκαιο, έξαιρέτο κ.λ.π. ενώ στην ίδια τή ρίζα του τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἓνα καὶ μόνο, ὅπως ἓνας εἶναι στὴν ἰδεατὴ μορφή ὁ κύκλος . . . Μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία . . . ἀναγνωρίσθηκε ὅτι ἡ ἀξία εἶναι κάτι οὐσιαστικὰ διάφορο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ ὅπου πραγματώνεται. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, παρατηρεῖ ὁ Max Scheler, ἡ παλαιὰ πλάνη νὰ διαχωρίζεται τὸ πνεῦμα σὲ νόηση καὶ αἰσθήσεις δὲν ἐπέτρεψε στὸν Πλάτωνα καὶ στὴ Σχολή του νὰ εἰσδύσων βαθύτερα στὴ φύση τῆς ἀξίας», *Εὐ. Παπανοῦτσος, Ἠθικὴ*, σελ. 292. Βλ. καὶ κεφ. Οἱ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ.

Η ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ

Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Z 2 1139 a 25-30, μετὰφρ. Δαλέζιου :

Δεδομένου ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ἕξις τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, καὶ ὅτι ἡ ἐλευθέρως βούλησις τυγχάνει ὄρεξις περισκεμμένη, ἡ νόησις πρέπει νὰ εἶναι ἀληθὴς καὶ ἡ ὄρεξις ὀρθή, προϋποτιθεμένου ὅτι ἡ πραγματοποιηθεῖσα ἐκλογή εἶναι ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἐν τάξει καὶ ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐγκρίνεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ ἐπιδύκεται ὑπὸ τῆς βουλήσεως.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, σσ. 223-224 :

Τὸ ἠθικὸ γεγονός, ἡ πράξη, ἔχει μέσα της καὶ κάτι ἄλλο, πού τὴ βγάζει ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς ἀδιάφορης φυσικῆς ἀλληλουχίας καὶ τὴν ἀνεβάζει στὴν περιοχὴ τῆς ἀξίας. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού κάνει τὴν πράξη ἀξιόλογη καὶ ἀξιαγάπητη. Τὸ πρόσθετο τοῦτο στοιχεῖο, ἡ καινούργια αὐτὴ ἀρχὴ εἶναι ὁ λόγος. Ἀπὸ αὐτὸν παίρνει τὴ σημασίαν της καὶ τὴν οὐσίαν της, γιατί ὁ λόγος δὲν ἔχει καμμιά κοινότητα μὲ τὰ φυσικὰ ἢ ψυχικὰ αἴτια. Τὸ νόημα, ἡ σημασία καὶ ἡ ἀξία τοῦ λόγου εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ φυσιοκρατικὴ ἢ καὶ τὴν ψυχολογικὴ ἀκολουθία. Ὅπως τὸ ἀπλὸ ἄκουσμα τῶν λέξεων καὶ τὰ ἀκουστικὰ ἐνεργήματα δὲν ἐξηγοῦν ποτὲ τὸ νόημα πού ἔχει ἡ ὁμιλία μας . . . ὅμοια καὶ μὲ τὰ φυσικὰ ἢ τὰ ψυχικὰ αἴτια δὲν ἐρμηνεύεται ποτὲ τὸ νόημα, πού ἔχει ἡ ἀπόφασις τοῦ Σωκράτη¹ νὰ μείνη στὴ φυλακὴ καὶ νὰ ὑπομείνη τὸ θάνατο πού τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ δικαστὲς τῆς Ἀθήνας. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πράξη ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ φυσικὰ ἢ ψυχικὰ γεγονότα μὲ τὸ ὅτι αὐτὴ ἔχει σκοπὸ. Καὶ αὐτὸς εἶναι πού δίνει τὰ κριτήρια γιὰ νὰ ἐρμηνεύσωμε τὸ νόημα τῆς

πράξης... Ὁ σκοπὸς εἶναι πού δίνει στὴν πράξη τὸ ἦθος τῆς, δηλαδή τὴ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἠθικὴ τῆς ἀξία. Τοῦτο τὸ ἐκφράζει ὁ Πλάτων μὲ ὅσα λέγει στὸ Συμπόσιο: « Πᾶσα πρᾶξις ὧδ' ἔχει αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς πραπτομένη οὔτε καλὴ οὔτε αἰσχρὰ· οἷον δ' νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν ἢ ᾄδειν ἢ διαλέγεσθαι, οὐκ ἔστι τούτων αὐτὸ καλὸν οὐδέν· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει, ὡς ἂν πραχθῆ, τοιοῦτον ἀπέβη· καλῶς μὲν γὰρ πραττόμενον καὶ ὀρθῶς καλὸν γίνεταί, μὴ ὀρθῶς δὲ αἰσχρὸν » (181a).

1. Στὸ Φαίδωνα ὁ Πλάτων ἀποδείχνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξηγηθῆ μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας ἢ ἀξία καὶ ἡ λογικότητα τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. I.N. Θεοδωρακόπουλου, ὁ.π., σ. 206 ἐπ. καὶ Ἀνθολόγιον, Οἱ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, Αἰτιότητα.

Η ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σελ. 150 :

Ὅ,τι ἰδιάζει στὴν ἠθικὴ ἀξία εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνος του, εἶναι μέσα του καὶ λαμβάνει τὴν ἀπόφαση ἀπὸ μέσα του. Γιὰ τοῦτο, μόνος του φέρνει τὴν εὐθύνη καὶ μόνος του κρίνει τὸν ἑαυτὸ του. Ἀπ' ἔξω ἠθικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τίποτε, ἔσθωθεν κρίνεται οἰαδήποτε πράξη. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐμεῖς κρίνωμε τὴν πράξη τοῦ ἄλλου, καὶ τότε προσέχομε... τὴν προαίρεση, δηλαδή τὸ ἐσωτερικὸ τῆς φρόνημα. « Πάντας ἐπαινοῦμεν καὶ ψέγομεν εἰς τὴν προαίρεσιν βλέποντες μᾶλλον ἢ εἰς τὰ ἔργα »... (Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Εὐδήμια Β 1228 a 12 (πρβλ. 17). Καὶ ἄλλοῦ πάλιν¹ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης « τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἠθους ἐν τῇ προαίρεσει τὸ κύριον » (1163 a 26). Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦτο φρόνημα πού συνοδεύει τὴν πράξη δὲν θεμελιώνει μόνον τὸν ἠθικὸ τῆς χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ τῆς δίνει ἀνέκκλητο καὶ τελεσίδικο χαρακτῆρα.

1. Ἠθικὰ Νικομάχεια.

Βιβλιογρ. Κ. Δεσποτόπουλου, Περὶ τῆς προαίρεσεως παρ' Ἀριστοτέλη, εἰς Ἑράνιον Γ.Σ. Μαριδάκη, 2 1962, σσ. 63 - 91.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίσετε κριτικὰ τὸ παράγγελμα τοῦ Guyau: « Ξεδίπλωσε τὴ ζωὴ σου πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Κοίταξε νὰ εἶσαι ἄτομο ὅσο γίνεται πλοῦσιο

σέ δραστηριότητα έντονη καί πλατειά. Για νά τό πετύχης προσπάθησε νά είσαι όσο γίνεται πιό κοινωνικός».

Βιβλιογρ. Εϋ. Παπανούτσου, *Ήθική*, σελ. 270 έπ.

2. 'Αντιμετωπίσετε κριτικά τήν ακόλουθη άποψη του Νίτσε :
«'Ο εύγενής άνθρωπος έχει τό έμφυτο συναίσθημα πώς έχει τό δικαίωμα νά προσδιορίζη τήν άξία, δέν χρειάζεται επικύρωση... "Ο,τι βρίσκει στο άτομό του τό τιμά. Μιά τέτοια ήθική είναι ή έξύμνηση του έαυτού του. Στην πρώτη θέση βρίσκεται τό συναίσθημα τής πληρότητας, τής δυνάμεως πού θέλει νά ξεχειλίση... 'Ο εύγενής άνθρωπος βοηθάει κι αυτός τούς δυστυχημένους όχι όμως... από οίκτο, αλλά μάλλον από μία παρόρμηση πού τή δημιουργεί ή περίσσεια τής δυνάμεως». (*Πέραν του καλού και του κακού*, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σελ. 199).
3. 'Αναπτύξετε τήν άποψη του **Ι. Ν. Θεοδορακόπουλου** : «'Όσο καλλιεργημένο κι αν είναι τό συναίσθημα... παραμένει κάτι άλογο κι έχει τήν καταγωγή του περισσότερο από τή φύση, τήν ψυχική αναγκαιότητα και λιγώτερο από τήν έλευθερία, τήν πνευματική αναγκαιότητα... Δέν είναι δυνατό νά σταματήσωμε στα συναισθήματα και τά ένορημάτα και πάνω σ' αυτά νά θεμελιώσωμε ήθικά αίτήματα» (*Σύστημα φιλοσοφικής Ήθικής*, σελ. 162).
4. Καλοπροαίρετη πράξη και άποτελεσματική ήθική πράξη.

ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Πλάτων, Πρωταγόρας, 358 c - d, μετάφρ. Β. Τατάκη :

'Εννοείτε άραγε ότι ή άμάθεια είναι κάτι τέτοιο, νά έχη κανείς έσφαλμένη γνώμη και νά βρίσκεται σέ πλάνη ώς πρós τά πράγματα πού έχουν μεγάλη άξία;... Τό συμπέρασμα λοιπόν δέν είναι άλλο... παρά ότι στα κακά κανένας δέν έρχεται μέ τή θέλησή του ούτε σέ όσα φαντάζεται πώς είναι κακά, κι ούτε, όπως φαίνεται, υπάρχει αυτό τό πράγμα στη φύση του ανθρώπου, νά θέλη νά πηγαίνη σέ όσα φαντάζεται ότι είναι κακά, και όχι στα άγαθά...

Πλάτων, Φαίδων 97 c, μετάφρ Ι.Ν. Θεοδορακόπουλου :

(*μιλεϊ ό Σωκράτης*)

... Γεμάτος χαρά πίστεψα, πώς εύρηκα δάσκαλο... και πώς αυτός θα μου ειπή πρώτα - πρώτα, αν ή γη είναι άπλωτή ή στρογγυλή, και όταν θα μου τό ειπή, θα μου εξηγήση και τήν αίτία και

τήν ανάγκη, λέγοντάς μου τί είναι τὸ καλύτερο καὶ γιατί θὰ ἦταν αὐτὸ τὸ καλύτερο . . . Κι ἂν μοῦ εἶπῃ ὅτι ἡ γῆ εἶναι στὴ μέση τοῦ κόσμου θὰ μοῦ ἐξηγήσῃ, γιατί εἶναι αὐτὸ τὸ καλύτερο . . . Πίστευα ὅτι γενικὰ θὰ ἐξηγήσῃ τί εἶναι καλύτερο καὶ τί εἶναι γιὰ ὅλα μαζί τὸ σωστό.

Πλάτων, Φίληβος 66 b ἐπ., μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Δεύτερο δὲν ἔρχεται τὸ σύμμετρο (τὸ σύμφωνο μὲ τὸ μέτρο), τὸ ὠραῖο, τὸ τέλειο καὶ τὸ ἀρκετὸ κι ὅλα ὅσα ἀνήκουν σ' αὐτὸ τὸ γένος (τὴν κατηγορία) ;

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : Ἔτσι νομίζω.

ΣΩ. : Κι ἂν τρίτο, καθὼς μαντεύω, βάλῃς τὸ νοῦ καὶ τὴ φρόνηση, δὲν θὰ ξεστρατίσῃς πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.

ΠΡΩΤΑΡ. : Πολὺ πιθανό.

ΣΩ. : Καὶ τότε τέταρτα δὲν θὰναι αὐτὰ πού θεωρήσαμε σὰν καθαρὰς ιδιότητες τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς καὶ πού τὰ ὀνομάσαμε ἐπιστήμες, τέχνες καὶ σωστὲς δόξεις (γνώμες), ἀφοῦ εἶναι πιὸ συγγενικά μὲ τὸ ἀγαθὸ παρὰ μὲ τὴν ἡδονή ;

Baruch de Spinoza, Ethica, p. iv, Appendix cap. 4 καὶ 5 (Βλ. Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθική, σελ. 100) :

Ἐφέλιμο προπάντων εἶναι στὴ ζωὴ ὅσο μπορούμε νὰ τελειοποιούμε τὴ διάνοια ἢ τὸ Λόγο, καὶ σὲ τοῦτο ἔγκειται ἡ ὑπέρτατη εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἡ μακαριότητά (του). Γιατί ἡ μακαριότητα τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς πού πηγάζει ἀπὸ τὴν ἔνορατική γνώση τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τελειοποίηση τῆς διάνοιας δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ τὸ νὰ ἐννοοῦμε τὸ Θεὸ καὶ τὰ κατηγορήματα καὶ τὶς πράξεις τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἀναγκαῖες ἀκολουθίες τῆς φύσεώς του. Ἐπομένως τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, πού ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ Λόγο, δηλ. ὕψιστη ἐπιθυμία, μὲ τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ κυβερνᾷ ὅλες τὶς ἄλλες, εἶναι ἐκείνη πού τὸν ὀδηγεῖ στὴν τέλεια κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ὄλων τῶν πραγμάτων πού μπορεῖ νὰ τὰ γνωρίσῃ. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν βίος λογικὸς χωρὶς γνώση· καὶ τὰ πράγματα τόσο μόνο εἶναι καλὰ, ὅσο βοηθοῦν τὸν ἄνθρωπο ν' ἀπολαβαίνει τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, μὲ τὴν ὁποία ὀρίζεται ἡ γνώση· ἀντίθετα ὅ,τι ἐμποδίζει τὸν ἄνθρωπο νὰ τελειο-

ποιή τὸ Λόγο καὶ νὰ μπορῆ ν' ἀπολαβαίνει μιὰ ζωὴ λογικὴ, τοῦτο μόνο ὀνομάζομε κακὸ.

Κάντ, Οἱ Ἀρχές τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν, Δεύτερο μέρος (βλ. Ν. Κορκοφίγκα, Κάντ, Ἡ Ἠθικὴ Φιλοσοφία, σελ. 54) :

Ἐνας ἄνθρωπος βαριὰ χτυπημένος καὶ σκληρὰ κατατρεγμένος ἀπὸ τὴ μοίρα του, μ' ἓνα κόσμο δυστυχίες καὶ συφορές, φθάνει σὲ ἀπόγνωση καὶ αἰσθάνεται ἀπέραντη ἀηδία γιὰ τὴ ζωὴ· εἶναι κύριος ὅμως τοῦ λογικοῦ του καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ θέτει τὸ ἐρώτημα στὴ συνείδησή του, ἂν δὲν εἶναι παραβίαση τοῦ ἠθικοῦ χρέους του, ποῦ ἔχει πρὸς τὸν ἑαυτό του, νὰ θέσῃ τέρμα στὴ ζωὴ του. Ἐξετάζει κατόπιν, ἂν τὸ ἀξίωμα τῆς ἐνέργειάς του αὐτῆς μπορῆ νὰ γίνῃ παγκόσμιος φυσικὸς νόμος τῆς ζωῆς. Τὸ ἀξίωμά του στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι τὸ ἐξῆς : ἀπὸ ἐγωισμό δέχομαι ὡς ἀρχή μου, ἂν μὲ τὸ νὰ ἐξακολουθῶ νὰ ζῶ ἢ ζωὴ μου μοῦ ἐπιφυλάσσει στὸ μέλλον περισσότερες λύπες καὶ βάσανα ἀπὸ χαρές, καλύτερο ἔχω νὰ θέσω ἀπὸ τώρα τέρμα στὴ ζωὴ μου. Ἀλλὰ θέτει τὸ ἐρώτημα στὸν ἑαυτό του, ἂν ἡ ἐγωιστικὴ αὐτὴ ἀρχὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἓνας καθολικὸς καὶ παγκόσμιος φυσικὸς ἠθικὸς νόμος τῆς ζωῆς. Μὲ τὴ θέσῃ ὅμως τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ βλέπει ἀμέσως, πῶς μιὰ φύση, ποῦ θᾶχε ὡς νόμο τῆς τὴν αὐτοκαταστροφὴ τῆς ζωῆς, θὰ βρισκόταν σὲ τέλεια ἀντίφαση μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της καὶ δὲν θὰ μποροῦσε συνεπῶς νὰ ὑπάρξῃ ὡς φύση.

Κάντ, ὁ.π., σελ. 61

Ἄν θέλουμε ὅμως νὰ ὑψωθοῦμε στὶς κορυφές αὐτῆς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας . . . εἶναι σπουδαιότατο νᾶχομε ὑπ' ὄψιν μας, πῶς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ περάσῃ ἀπ' τὴ σκέψιν μας νὰ θελήσουμε ἢ πραγματικότητα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς νὰ πηγάζῃ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη ὀργανικὴ σύστασιν καὶ κατασκευὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Γιατὶ τὸ ἠθικὸ χρέος πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόλυτη πρακτικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ ἰσχύῃ ἀπόλυτα γιὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα . . . καὶ μόνο γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ εἶναι νόμος γιὰ κάθε ἀνθρώπινη θέλησιν. Ἀντίθετα, ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη σύστασιν τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἀπὸ ὀρισμένους τάσεις καὶ

ὀρμές της, καὶ μάλιστα ὅπου εἶναι δυνατὸ ἀπὸ μιᾶς ἰδιαίτερη τάση καὶ διάθεση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος πού δὲν ἰσχύει μὲ ἀναγκαιότητα γιὰ τὴ θέληση κάθε πνευματικοῦ ὄντος, μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ μᾶς ἓνα ἠθικὸ ἀξίωμα ἐνέργειας, ἀλλ' ὄχι ἠθικὸς νόμος, μιὰ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ ἐνεργοῦμε ἀπὸ μιὰ φυσικὴ τάση καὶ ὀρμὴ, ὄχι ὅμως καὶ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐνεργοῦμε στὴ ζωὴ μας, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι ἀντίθετα ὅλα τὰ φυσικὰ ἔνστικτά μας, τὰ ὀρμέφυτα καὶ τὰ πάθη μας.

Κάντ, ὁ.π., σσ. 21 - 22 :

Ἡ ἀγάπη δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιβληθῆ στὸν κόσμον ὡς φυσικὴ ὀρμὴ τῆς ψυχῆς· τὸ νὰ κάνη ὅμως ὁ ἄνθρωπος τὸ καλὸ στὴ ζωὴ του ἀπὸ χρέος, δίχως καμμιά φυσικὴ ὀρμὴ, καὶ μάλιστα μὲ δυνατὴ καὶ ἀνίκητη φυσικὴ ἀποστροφή, εἶναι ἀγάπη πρακτικὴ καὶ ὄχι παθητικὴ· ἡ ἀγάπη αὐτὴ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ φυσικὸ ὀρμέφυτο καὶ τὴν αἰσθητικὴ καὶ παθητικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἀπὸ τὶς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχὲς τῶν πράξεων του καὶ τῆς ἠθικῆς του ζωῆς καὶ ὄχι ἀπὸ φυσικὰ αἰσθήματα οἴκου καὶ συμπίνας, πού παραλύουν τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ τὶς δυνάμεις της· μόνον μιὰ τέτοια ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀγάπη εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιβληθῆ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιὰ σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ σωκρατικὴ καὶ τὴν καρτεσιανὴ ἠθικὴ, στὴν ἠθικὴ τῶν Στωϊκῶν καὶ στὴν ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα;
2. Ἀναπτύξτε τὶς ἀκόλουθες θέσεις τοῦ Κάντ :
 —'Ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα, πού ἡ ἀνθρώπινη διάνοια μπορεῖ νὰ συλλάβη μέσα στὸν κόσμον . . . δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο, πού νὰ μπορῆ νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀπόλυτο καὶ δίχως κανένα περιορισμὸ ἀγαθό, παρὰ μονάχα ἡ ἀγαθὴ θέληση.
 — Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς σύμφωνα μὲ ἓνα τέτοιο τρόπο, ὥστε καὶ στὸ πρόσωπό σου καὶ στὸ πρόσωπο κάθε ἄλλου ἀνθρώπου τὴν ἀνθρωπότητα νὰ βλέπης καὶ νὰ μεταχειρίζεσαι πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς σκοπὸ καὶ ποτὲ μόνον ὡς ἀπλὸ μέσο.

ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ – Η ΙΔΕΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΩΝ

Πλάτων, *Ἰππίας μείζων* 286 ε. Βλ. *Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*.

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Εὐ. Παπανοῦτσος, *Ἠθική*, 1956, σελ. 363 :

Ὁ ἄνθρωπος στὴ φάλαγγα τῆς ζυγαριᾶς στέκει ὀρθος μὲ ὀλόκληρο τὸ βᾶρος του. Καί μὲ τὸ σῶμα του καί μὲ τὴν ψυχὴ του . . . Ἡ ἀνατροφή καί ἡ παιδεία του, ἡ φυλὴ καί τὸ κλίμα καί ἡ ἐποχὴ του, τὸ γένος ἀλλὰ καί ἡ προσωπικὴ του ἱστορία, τὰ πάθη καί τὰ ὄνειρά του, ἡ θέση του μέσα στὴν κοινωνικὴ ομάδα, ἀλλὰ καί ἡ θέση αὐτῆς τῆς ομάδας μέσα στὸ πολύπλοκο δίκτυο τῶν σχέσεων πού ρυθμίζονται ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ τόπου καί τοῦ καιροῦ, καί ἐκεῖνο ἀκόμη τὸ ἀνεξήγητο βᾶθος πού ὑπάρχει μέσα του καί δὲν ἤσυχάζει καί τὸν βασανίζει καί μαζί τὸν κάνει μέσα στὸν ἴδιο τὸν πόνου του εὐτυχῆ καί χαρούμενο καί πού τὸ ὀνομάζομε μεγαλοφυΐα . . . ὅλα αὐτὰ μαζί στὶς πιὸ διάφορες ἀλλὰ καί πιὸ ἀπίθανες κάποτε ἀναλογίες συνθέτονται σὲ μιὰ ἐντελῶς μοναδικὴ καί πρὸς κάθε ἄλλη ἀνόμοια ἐνότητα καί ἀποτελοῦν τὸ βᾶρος τοῦ ἀνθρώπου πού πέφτει στὴ ζυγαριὰ γιὰ νὰ σταθμίσῃ τὸ ὕψος τῶν ἀγαθῶν καί νὰ τὰ κατατάξῃ σὲ κλίμακα μὲ τρόπο πού δὲν ἐπιδέχεται « γι' αὐτὸν » καμιὰν ἀμφιβολία.

ΖΩΗ – ΔΥΝΑΜΗ – ΑΞΙΑ

Πλάτων, *Πολιτεία* 338 ε ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(*μιλεῖ ὁ Θρασύμαχος*)

Κάθε ἀρχὴ φτείνει νόμους σύμφωνους μὲ τὸ συμφέρον της, ἡ δημοκρατία δημοκρατικούς, ἡ τυραννία τυραννικούς καί κάθε ἄλλη κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο συμπεριφέρεται· ἔχοντας πιά ὀρίσει τὴ νομοθεσία διακηρύττουν ὅτι τοῦτο εἶναι γιὰ τοὺς ἀρχομένους τὸ δίκαιο, δηλαδὴ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχόντων, καί ὅποιος βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὶς διατάξεις τούτου τοῦ δικαίου, τὸν τιμωροῦν . . . Ὡστε, ἐξοχώ-

τατέ μου, αυτό είναι τὸ δίκαιο πού ἐγώ ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχύ κατά τὸν ἴδιο τρόπο μέσα σὲ ὅλες τὶς πόλεις, τὸ συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τὸ ἰσχύον καθεστῶς. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἔχει στὰ χέρια τῆς τὴν ὑπεροχὴ τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὅποιος εἶναι σὲ θέση νὰ συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι σὲ ὅλες τὶς πόλεις ὑπάρχει τὸ αὐτὸ δίκαιο, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου.

(μιλεῖ ὁ Σωκράτης)

Τώρα . . . ἐκατάλαβα τί θέλεις νὰ εἰπῆς. Κατὰ πόσο αὐτὸ εἶναι ὅμως ἢ δὲν εἶναι ἀληθινό, θὰ προσπαθῆσω μὲ τὴν ἐξέταση νὰ βεβαιωθῶ. Δὲν ἠμπορῶ ὅμως νὰ μὴν παρατηρήσω πῶς καὶ σὺ ἀποκρίθηκες ὅτι δίκαιο εἶναι τὸ συμφέρον . . . δὲν ξεχνῶ καὶ τὴν προσθήκη πού ἔκανες προσθέτοντας τὴν ἔνδειξη « τοῦ ἰσχυροτέρου ».

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας, σελ. 297 (ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος) :

«Ὅταν πῆγα στοὺς ἀνθρώπους γιὰ πρώτη φορὰ ἔκανα τὴν κουταμάρα τῶν ἐρημιτῶν . . . παρουσιάστηκα στὸ παζάρι. Κι ὅταν μιλοῦσα σ' ὅλους δὲν μιλοῦσα κανενός . . . Μὰ τὸ ἄλλο πρωὶ μοῦ ἦρθε μιὰ νέα ἀλήθεια : τότε ἔμαθα νὰ λέω : « Τί μὲ νοιάζει ἐμένα τὸ παζάρι . . . καὶ τὰ μεγάλα αὐτιά τοῦ ὄχλου . . . Ὡ ἀνώτεροι ἄνθρωποι, ἀλάργα ἀπὸ τὸ παζάρι . . . Ὁ Ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στὴν καρδιά μου· αὐτὸς εἶναι γιὰ μὲ τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος . . . ἐκεῖνο πού μπορῶ ν' ἀγαπήσω στὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ πῶς εἶναι ἓνα πέρασμα κι ἓνα βασίλειμα . . . σήμερα ἀφεντεύουν οἱ μικράνθρωποι : αὐτοὶ ὅλοι κηρύπτουν τὴν ὑποταγὴ, τὴν ταπεινοφοροσύνη, τὴ φρόνηση, τὴν ἐπιμέλεια, τὴ στόχαση . . . Αὐτοὺς τοὺς ἀφέντες τοῦ σήμερα ξεπεράστε τους . . . εἶναι ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος τοῦ Ὑπερανθρώπου.

Φρ. Νίτσε, Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, σσ. 14 - 15 :

Ἡ μεταφυσικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη θεωροῦνται σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο (τὸ δικό του δηλ.) σὰν διαφορετικὲς μορφές τῆς πλάνης . . . Ἡ μεταφυσικὴ, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐξ ἴσου προϊόντα τῆς καλλιτεχνικῆς παρορμήσεως (τοῦ ἀνθρώπου) νὰ

φεύδεται . . . 'Ακόμη και ή ευχέρεια που έχει να κυβερνά την πραγματικότητα με τὸ ψέμμα, αὐτὴ τὴν ευχέρεια καλλιτέχνου κατ' ἐξοχήν, τὴν ἔχει ἀπὸ κοινου μαζί με ὅ,τι ζῆ. 'Ο ἴδιος εἶναι ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀπὸ τὴ φύση. Γιατί δὲν θὰ ἦταν ἐπίσης ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ψεύδους; . . . Στὶς περιπτώσεις που ὁ ἄνθρωπος πιστεύει στὴ ζωὴ . . . τί ἀπόλαυση! τί μεγάλο αἶσθημα τῆς δυνάμεως! Τί θρίαμβος καλλιτεχνικός μέσα σ' αὐτὰ τὰ αἰσθήματα τῆς δυνάμεως του! . . . σὲ κάθε χαρὰ ὁ ἄνθρωπος μένει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτὸ του : εἶναι εὐτυχημένος σὰν καλλιτέχνης, ἀπολαμβάνει τὴ δύναμή του, χαίρεται τὸ ψέμμα σὰν ἔνδειξη τῆς δυνάμεως του. 'Η τέχνη καὶ τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν τέχνη. Εἶναι αὐτὴ που μᾶς πείθει νὰ ζήσουμε. 'Η τέχνη, μόνη δύναμη που ἀποτελεῖ θαυμάσιο ἀντιστάθμισμα σ' ὅλα ὅσα μᾶς ἐξαναγκάζουν νὰ ἀρνηθοῦμε τὴ ζωὴ . . .

ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΑΞΙΑ

Κ. Γιάσπερς, Φιλοσοφικά καὶ πολιτικά δοκίμια, μετάφρ. Βαγενᾶ, σελ. 151 :

'Ο ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τὸ συνοδοιπόρο του. 'Εκεῖ βρίσκεται τὸ ρίζωμά μας, ἡ γένεσή μας καὶ οἱ ἀρχές μας. 'Η ἀλήθεια . . . ἀρχίζει με δύο.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l'humain*, σελ. 140 : 'Η ἀγάπη δὲν εἶναι ἀξία, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀξία δίχως ἀγάπη.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σσ. 343 - 344 :

"Ὅτι ἡ ἀγάπη αὐτὴ (ἡ ἀγάπη τῶν δύο φύλων) . . εἶναι ἠθικό γεγονός, ὅτι ἔχει ἠθική ἀξία μέσα της, τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὡς ἀγάπη χαρακτηρίζομε ἐδῶ στὴ σχέση τῶν δύο φύλων ὄχι ὅποιαδήποτε σχέση ἀλλὰ τὴν ἐντελῶς συγκεκριμένη σχέση, ὅπου ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ὅπου ὁ ἕνας λέγει στὸν ἄλλο σύ. Τὸ ἐσὺ τοῦτο εἶναι ἐδῶ ἡ ἔδρα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας γιὰ τὸν ἄλλον. Τοῦτο δηλαδὴ τὸ ἐσὺ ὑπάρχει μόνον μιὰ φορὰ, εἶναι ἀκατάλυτη καὶ ἀναντικατάστατη ἀξία, ὅπου μέσα της ἐνσαρκώνεται ὅλο τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ὅλου τοῦ σύμπαντος . . . 'Η ἀγάπη αὐτὴ τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσὺ εἶναι ἕνα χάρισμα, ἢ ἄς τὸ

είποῦμε ὅτι εἶναι μοῖρα, μοῖρα ὅμως ἐλευθερίας... Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀγάπη, μέσα σ' αὐτὸ τὸ χάρισμα... λυτρώνεται ἄμοιβαία ἡ ζωὴ, ἀνεβαίνει ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, λαβαίνει δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀπόλυτη συνειδηση γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ... Ἐκτὸς αὐτοῦ, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσύ γίνονται μιὰ μεταξίωση τῶν ἀξιών, ὅλων τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς. Ὅλα ὅσα ἦταν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀγάπη λαβαίνουν τώρα ἄλλη ἀξία. Μέσα τῆς ὠριμάζουν κι αὐτά. Ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ κατηγορική προσταγή, δὲν εἶναι αὐτὴ ποὺ φέρνει τὸ ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ ἐσύ, ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ βαθύτερη προσδοκία καὶ ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ἐσωτερική, ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἐτοιμασία γιὰ νὰ φθάσῃ τὸ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσύ, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Γιὰ τοῦτο ὀρθότατα χαρακτηρίζει ὁ Νίτσε τὴν προσταζόμενη ἀγάπη τῶν δύο φύλων ὡς ἀπρέπεια.

ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΖΩΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik, Πρόλογος 3ης ἐκδ., σσ. XIX - XX (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθικὴ σσ. 352 - 353) :

Μ' ὄλο ποῦ... ἐμάθαμε νὰ νοιαζόμαστε γιὰ τὸ « ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο » τῶν ἐννοιῶν, ἐν τούτοις νομίζω ὅτι δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται (ἐὰν δὲν θέλαμε νὰ πέσωμε σ' ἓνα ἀντικειμενισμὸ καὶ ὄντολογισμὸ ποὺ παγώνει τὸ ζωντανὸ πνεῦμα) νὰ παραμελήσωμε τὴν ἠθικὴν ζωὴ τοῦ ὑποκειμένου σὰν πρόβλημα. Ὅπως δὲ ποτε ἔχω χρέος νὰ ἐμποδίσω¹ κατ' ἀρχὴν ἓναν « οὐρανὸ ἰδεῶν καὶ ἀξιών » ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐντελῶς « ἀνεξάρτητα » ἀπὸ τὴν οὐσία καὶ τὴ δυνατὴ ἐκτέλεση ζωντανῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων — « ἀνεξάρτητα » ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὴν ἀνθρώπινη συνειδηση, ἀλλ' ἀπὸ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια ἐνὸς ζωντανοῦ πνεύματος γενικά... Ὁ ἀνθρώπος ἀκόμη καὶ σὰν πνευματικὸ ὄν ἀναπνέει μόνον μέσα στὴν ἱστορία καὶ στὴν κοινωνία...

1. Ὁ Scheler διατυπώνει μὲ τὸν πρόλογο αὐτὸ τὶς ἀντιρρήσεις του στὸ « ρεαλιστικὸ ὄντολογισμὸ καὶ ἀξιολογικὸ ἀντικειμενισμὸ » τοῦ Χάρτμαν, « ποὺ σχεδὸν θυμίζει », ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, « μεσαιῶνα ».

ΝΙΤΣΕ : ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

Φρ. Νίτσε, Ἡ Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς, σελ. 11 :

Ἄς ποῦμε αὐτὸ τὸ καινούργιο αἶτημα : μᾶς χρειάζεται μιὰ κριτικὴ τῶν ἠθικῶν ἀξιών – καὶ γιὰ νὰ γίνη αὐτό, εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσωμε τίς συνθήκες καὶ τίς περιστάσεις ὅπου γεννήθηκαν κι ὅπου ἀναπτύχθηκαν καὶ παραμορφώθηκαν, τὴν ἠθικὴ σὰν συνέπεια, σύμπτωμα, μάσκα, ὑποκρισία, ἀρρώστια ἢ παρεξήγηση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴ σὰν αἴτιο, φάρμακο, διεγερτικό, ἐμπόδιο . . . Τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀξιών τὴν θεωροῦσαν δεδομένη, πραγματικὴ, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση καὶ χωρὶς τὴν πραγματικὴ ἀμφιβολία . . . δίνανε ὡς τώρα ἀνώτερη ἀξία στὸν « καλὸ παρά στὸν κακὸ », ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς προόδου, τῆς χρησιμότητος . . . Πῶς; Καὶ τί θὰ γινόταν, ἂν ἴσχυε τὸ ἀντίθετο;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίσετε τὴν ἄποψη τοῦ Καλλικλῆ (Πλάτων, Γοργίας 483 d) : «Ἡ δὲ γε, οἶμαι, φύσις αὐτὴ ἀποφαίνει αὐτὸν ὅτι δίκαιόν ἐστίν τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου. Δηλοῖ δὲ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὄλαις ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν». Συσχετίσετε τὴν ἄποψη μὲ τὴν θέση τοῦ Νίτσε : ἐλεύθερος εἶναι μόνο ὁ δυνατός.
2. Ἀναπτύξτε τὴν ἄποψη τοῦ Μαρσέλ γιὰ τὴν σχέση ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης : ἡ θετικὴ χρῆσις τῆς ἐλευθερίας γίνεται διάθεση προσχωρήσεως, ἀρμογῆς, δηλαδὴ ἀγάπης.
3. Ἀγάπη καὶ ἀξία. Συνδέσετε τὸ θέμα μὲ τὴν κριτικὴ τῆς καντιανῆς ἀπόψεως γιὰ τὴν ἀγάπη.
4. Ἀναγνώριση τῶν ἀξιών καὶ κύρος τῶν ἀξιών.
5. Γιατί δὲν εἶναι οἱ ἀξίες πράγματα; Γιατί δὲν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε τὴ θεωρησὴ τους ὡς ἀκίνητων ἀντικειμενικῶν ὄντων; Ποιὰ ἡ σημασία τῆς ἀναφορικῆς λειτουργικότητος τῶν ἀξιών; ποιὰ ἡ σημασία τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ τους χαρακτήρα;

ΟΙ ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟ ΑΓΩΝΙΣΜΑ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ἠθικῆς, σελ. 266 :

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐσωτερικὴ του ζωὴ ἀνοίγει καὶ καταξιώνει κόσμους ποὺ τὸν χωρίζουν ἕσσει ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ τὴν ἄλλη γυμνὴ ἀπὸ συνείδηση φυσικὴ πραγματικότητα... Τὸ « σοφὸν ζῶον ἄνθρωπος » μεταστρέφει καὶ τὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὰ φυσικὰ τῆς ὅρια πρὸς τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ, ὁπότε ἡ ἐξέλιξη γίνεται ἀγώνισμα καὶ ὄχι βουβὴ νομοτέλεια οὔτε ἔστω ἀσύνειδη ἐντελέχεια, ὅπως εἶναι ἡ ἀπλὴ ζωὴ. Μὲ τὴ μεταστροφή ὅμως αὐτῆ, ἡ ὁποία κινεῖται τῶρα εἰς βάθος καὶ εἰς ὕψος, ὄχι πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅπως ἡ εὐθύγραμμη κίνηση, συντελεῖται μιὰ διαδικασία, ἓνα ἀγώνισμα, ποὺ διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὸν τυφλὸ ἀγῶνα τῆς φυσικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ μεταξίωση αὐτὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξελίσσεσθαι, ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴν τοῦ πνεύματος δημιουργοῦνται οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ δὲν ὑπάρχουν οὐδὲ ὡς ἴχνος στὴν ἄλλη ζῶσα φύση καὶ εἶναι κάτι ὀλωσδιόλου διάφορο ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἐνεργήματα, εἶναι πνευματικὰ ἀγωνίσματα καὶ σημεῖα ἐλευθερίας.

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, ὁ.π., σελ. 171 :

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦτο δὲν τὸ μαθαίνομε οὔτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία οὔτε ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, γιατί οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη ἀξιολογεῖ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἀπλῶς τὸν γνωρίζουν ὡς φαινόμενο μέσα στὴν ἀτεμάτιστη σειρά ὅλων τῶν ἄλλων φαινομένων. Ἀλλὰ οὔτε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα του, τὴν τέχνη καὶ τὴ θρησκεία, ἀποκαλύπτεται ὅλο τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου... Ἡ ὀλότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἠθικὴ... Ἡ ὀλότητα... τῶν ἀξιών κρίνεται ἀπὸ τὸ τί ἀξίζει καθ' ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὴ μονάδα καὶ προσωπικότητα.

Βιβλιογραφία: Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου στὸ ἔργο τοῦ I.N. Θεοδωρακόπουλου, Δεσμὸς. Ἀφιέρωμα στὸν φιλόσοφο, «Παρνασσός» 1975. Ἐπίσης (γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου καὶ τὰ συναφῆ θέματα τῆς

δημιουργικότητας) : 'Ελευθερία και αὐθυπέμβαση στὸν G. Marcel, «Παρνασσός» 16 I 1974, σσ. 83 ἐπ., 'Η πλατωνική ψυχαγωγία στὴ σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σσ. 387 ἐπ.

Η ΗΘΙΚΗ ΠΑΛΗ

L. Lévy-Bruhl, *La Morale et la science des Moeurs*, 1937 σσ. 84 - 85 (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, 'Ηθική, σσ. 374 - 375) :

Σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ διαρκῶς παράγονται « συγκρούσεις καθηκόντων », ζητήματα συνειδήσεως δύσκολα, ὀδυνηρά, κάποτε μάλιστα τραγικά καὶ ἄλυτα. Τὸ σιωπηρὸ ἐξυπακουόμενο αἴτημα, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδηση ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο καὶ ἄρμονικὸ σύνολο, ἔχει παραμερίσει τὴν πιὸ εὐλογη ἐξήγηση αὐτῶν τῶν γεγονότων. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς 'Ηθικῆς, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὶς συγκρούσεις τῶν καθηκόντων, ζήτησαν νὰ τὰ ἐξηγήσουν μὲ ἐξωτερικὲς αἰτίες. Εἶπαν ὅτι συχνότατα προκαλοῦνται ἀπὸ τὴ συνάντηση τέτοιων περιστατικῶν, ὅπου τὸ ἐνδιαφερόμενο ὑποκείμενο δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ κάνη, ἢ ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ κοινὰ καθήκοντα καὶ σὲ ὑποχρεώσεις προκύπτουσες ἀπὸ κάποιον προγενέστερο παράπτωμα ποὺ τὸ ὑποκείμενο αἰσθάνεται χρέος του νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ . . . ('Αλλὰ) οἱ περισσότερες συγκρούσεις . . . προέρχονται — καὶ συχνὰ αὐτὸ εἶναι ποὺ τοὺς δίνει τὸν ὀξύ χαρακτήρα τους — ἀπὸ ἀντιφάσεις ἐνυπάρχουσες μέσα στὴν ἴδια τὴ συνείδηση ποὺ πιέζεται, ξεσχίζεται ἀπὸ ὑποχρεώσεις ἀντίθετες μεταξύ τους, ποὺ συνυπάρχουν μέσα στὴ συνείδηση καὶ ἐκεῖ συγκρούονται.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς*, σελ. 111 :

Κάθε ἐποχὴ θέτει ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἠθικὸ τῆς πρόβλημα καὶ ζητάει ν' ἀκροασθῇ τὸ νόημά του. 'Η πλάνη δὲν ἀποκλείεται ποτὲ οὔτε ὁ φανατισμὸς, γιατί ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τὰ συνοδεύει ἡ πλάνη καὶ ὁ φανατισμὸς. 'Αλλὰ ὁ λόγος, εἶναι ἀκριβῶς τὸ χάρισμά του νὰ μᾶς ἐλευθερώνη ἀπὸ τὸ φανατισμὸ, καὶ ὅσο γίνεται καὶ ἀπὸ τὴν πλάνη. Δὲν ἐπαναπαύεται ποτὲ ὁ λόγος οὔτε ἐπάνω στὰ προσκέφαλα . . . τῆς « αὐθεντίας », οὔτε τῆς παραδόσεως, οὔτε τῆς ἐπαναστατικῆς « καινοτομίας ». Ἔρχεται νὰ ὀρθο-

τομήση τήν ἀλήθεια. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι χάος μαζί καί δημιουργία, εἶναι πλάνη καί ἀλήθεια. Τό θέμα τῆς ἠθικῆς τὸ εὕρισκει καί μέσα στό χάος καί μέσα στή δημιουργία, καί μέσα στήν πλάνη καί μέσα στήν ἀλήθεια. Τό ἐσωτερικό τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὁμως ἕνα ἄδυτο, ὅπου καί ὁ πιό σοφός ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νά κοντοκρατήση τὸ βῆμα του καί ν' ἀκροασθῆ ἀπ' ἐκεῖ μέσα τήν ἔννοια τήν ἄγραφη τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Συσχετίσετε τίς ἰδέες τῆς ἐνότητας **ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ** μέ τὸ κεφ. τῆς **ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΗΘΙΚΗ** καί τὴ διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς. *Ἄνθρωπος - ὕφος - ἦθος - ἡ ἀρετὴ ὡς ἔκφραση τῆς προσωπικότητος (Βιβλιογραφία : Εὐ. Παπανούτσου, **Ἠθική**, σελ. 384).

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πλάτων, Πολιτεία 617 ἐπ. (Βλ. Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία, Ὁ μύθος).

ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

***Ιμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου**, σσ. 29 - 30 :

Μόνο ἡ ἠθικότητα μᾶς ἀποκαλύπτει τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, καί ἄρα μόνο ὁ πρακτικός λόγος σ' αὐτὴ τήν ἔννοια παρουσιάζει στοὺς θεωρητικὸς λόγο τὸ πιό ἄλυτο πρόβλημα, γιὰ νὰ μπῆ μαζί του στήν πιό μεγάλη ἀμηχανία . . . Τίποτα σχετικὸ μέ τὰ φαινόμενα δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ μέ μέσο τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ ἐκεῖ εἶναι ὁ μηχανισμὸς τῆς φύσεως ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ . . . ὁ καθαρὸς λόγος δὲν θὰ ἐρχότανε ποτέ στοὺς ἐπικίνδυνος ἐγχείρημα νὰ μπάση τήν ἐλευθερία στήν ἐπιστήμη, ἂν ὁ ἠθικὸς νόμος, καί μαζί μ' αὐτόν ὁ πρακτικός λόγος, δὲν εἶχαν φθάσει σ' αὐτὸ καί δὲν μᾶς εἶχαν δώσει αὐτὴ τήν ἔννοια.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ – ΑΥΤΟΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, σελ 30 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Κάντ ἀναφέρεται στή σύγκρουση ἠθικῆς καὶ ὀλικῆς ζωῆς καὶ δείχνει ὅτι στὸ βάθος τῆς συνειδήσεως ὑπάρχει τὸ ἠθικὸ στοιχεῖο. Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ἔχομε δύο περιπτώσεις : στή μία ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει ὡς δυνατότητα νίκης τῆς ἀγάπης γιὰ τὴ ζωὴ, στὴν ἄλλη ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει στή δυνατότητα ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἐκλογῆς καὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν αὐτοκατηγορία.

Ὑποθέσετε πὼς κάποιος βεβαιώνει γιὰ τὴ ροπή του πρὸς τὴν ἀκολασία πὼς τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανίκητη, ὅταν τοῦ παρουσιάζεται τὸ ἐπιθυμητὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ κατάλληλη εὐκαιρία· καὶ τὸν ρωτήσετε ἂν, ὅταν μπροστὰ στὸ σπίτι, πού θὰ τοῦ δοθῆ αὐτὴ ἡ εὐκαιρία, εἶναι κρεμασμένη μιὰ ἀγχόνη, γιὰ νὰ τὸν κρεμάσουν μόλις ἀπολαύσει τὴν ἡδονή, ἂν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν θὰ νικοῦσε τὴ ροπή του. Δὲν μᾶς χρειάζεται πολὺ γιὰ νὰ συμπεράνωμε τί θὰ ἀπαντοῦσε. Ἀλλὰ ρωτήστε τον ἂν, ὅταν ὁ ἡγεμόνας του μὲ ἀπειλὲς μέχρι τῆς ποινῆς τοῦ ἄμεσου θανάτου, τοῦ ζητοῦσε μιὰ ψευδομαρτυρία ἐναντίον ἑνὸς τίμιου ἀνθρώπου . . . τότε ἐκεῖνος, ὅσο μεγάλη καὶ ἂν ἦταν ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴ ζωὴ, θὰ πίστευε πὼς μπορεῖ νὰ τὴν νικοῦσε. Ἴσως δὲν θὰ τολμοῦσε νὰ ἐγγυηθῆ ἂν θὰ τὴν νικοῦσε ἢ ὄχι· ἀλλὰ θὰ παραδεχότανε χωρὶς δυσκολία ὅτι μπορεῖ νὰ τὴν νικοῦσε. Κρίνει λοιπὸν ὅτι μπορεῖ νὰ κάνῃ τέτοιο πράγμα, γιὰτὶ ἔχει τὴ συνείδηση πὼς τὸ μπορεῖ καὶ γνωρίζει μέσα του τὴν ἐλευθερία . . . πού διαφορετικὰ, χωρὶς τὸν ἠθικὸ νόμο, θὰ τοῦ παρέμενε ἀγνωστῆ.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ – ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ (φυσικὴ - ἠθικὴ)

Πλάτων, Φαῖδων 98 ἐπ., μετάφρ Ι Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Μιλεῖ ὁ Σωκράτης γιὰ τὸ νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ γιὰ τὴν ἀπογοήτευσή του ἐννοιοῦσε, ὅταν κατάλαβε, ὅτι στὴν πραγματικότητα ὁ σοφὸς αὐτὸς δὲν τὸν χρησιμοποιοῦσε ὡς μοναδικὴ αἰτία τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ εἰσήγε καὶ ἄλλα φυσικὰ αἶτια.

Μοῦ φάνηκε, πὼς ὁ τρόπος του ἦταν ὀλωσδιόλου ὁ ἴδιος, σὰν νὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι ὁ Σωκράτης ὅλα ὅσα κάνει, τὰ κάνει μὲ τὸ νοῦ,

και ἔπειτα, τὴ στιγμὴ πού θά δοκίμαζε ν' ἀναφέρῃ τὶς αἰτίες τοῦ καθενὸς πού κάνω, νὰ λήῃ πρῶτα, ὅτι γιὰ τοῦτο κάθομαι τώρα ἐδῶ¹ δά, διότι τὰ ὀστᾶ εἶναι στερεὰ καὶ ἔχουν ἀρθρώσεις χωριστὲς τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλο, καὶ διότι τὰ νεῦρα πάλιν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἐντείνωνται καὶ νὰ χαλαρώνωνται, περιβάλλοντας τὰ ὀστᾶ μὲ τὶς σάρκες καὶ μὲ τὸ δέρμα πού τὰ συνέχει. Καὶ καθὼς λοιπὸν τὰ ὀστᾶ κρέμονται ἀπὸ τὶς ἀρθρώσεις των, τὰ νεῦρα μὲ τὴ χαλάρωση καὶ τὴν ἔντασή των γίνονται αἰτία γιὰ νὰ εἶμαι ἐγὼ σὲ θέση νὰ κάμπτω τώρα τὰ μέλη μου, καὶ γι' αὐτὴ τὴν αἰτία κάθομαι τώρα ἔτσι μὲ τὰ μέλη γυρτά. Καὶ μ' ὅμοιο τρόπο καὶ γιὰ τὴ διαλογικὴ μας συζήτηση θά ἔφερνε ἄλλες αἰτίες ἐδῶ, δηλαδὴ φωνές καὶ ἀέρες καὶ ἀκοές καὶ ἄλλα μύρια αὐτῆς τῆς λογῆς, ἀδιαφορώντας νὰ εἰπῇ τὶς πραγματικὲς αἰτίες, ὅτι δηλαδὴ ἐπειδὴ φάνηκε στοὺς Ἀθηναίους, πὼς εἶναι σωστὸ νὰ μὲ καταδικάσουν, γιὰ τοῦτο δά φάνηκε καὶ σέ μένα πιὸ σωστὸ νὰ κάθωμαι ἐδῶ μέσα στὴ φυλακὴ . . . Γιατί . . . αὐτὰ ἐδῶ τὰ νεῦρα καὶ τὰ ὀστᾶ θά ἦταν ἀπὸ καιρὸ τώρα ἢ κατὰ τὰ Μέγαρα ἢ κατὰ τὴ Βοιωτία, γιατί θά τὰ κυβερνοῦσε ἡ γνώμη πὼς αὐτὸ εἶναι τὸ καλύτερο γι' αὐτά, ἂν ἐγὼ δὲν εἶχα τὴν πεποίθηση ὅτι εἶναι πιὸ δίκαιο καὶ πιὸ ὁμορφο, ἀντὶ νὰ φύγω καὶ νὰ δραπετεύσω, νὰ ὑπομείνω γιὰ χάρη τῆς πόλης τὴν τιμωρίαν πού θά μοῦ ἐπιβάλλῃ . . . Ἄν ὅμως κανεὶς ἔλεγε, πὼς χωρὶς νὰ ἔχω αὐτά, καὶ ὀστᾶ καὶ νεῦρα καὶ ὅσα ἄλλα ἔχω, δὲν θά εἶχα τὴ δύναμη νὰ πραγματώσω τὴ γνώμη μου, θά ἔλεγε ἀλήθεια. Ὅτι ὅμως ἐξ αἰτίας αὐτῶν κάνω ὅσα κάνω, καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πράττω λογικά, καὶ ὄχι γιατί ἐκλέγω τὸ πιὸ καλὸ, ἂν τὸ ἔλεγε κανεὶς αὐτό, τοῦτο θά ἔδειχνε πολλὴν ὀκνηρίαν τοῦ λογικοῦ του.

1. δηλ. στὴ φυλακὴ.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 121 - 123 :

Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουν πολλοὶ ἄκομα, πού πιστεύουν πὼςμποροῦν νὰ ἐξηγήσουν αὐτὴ τὴν ἐλευθερίαν σύμφωνα μὲ ἐμπειρικὲς ἀρχές καὶ τὴ θεωροῦν σάν μιὰ ψυχολογικὴ ιδιότηταν . . . καὶ δὲν τὴ θεωροῦν σάν ὑπερβατικὸν κατηγόρημα τῆς αἰτιότητος ἐνὸς ὄντος, πού ἀνήκει στὸν αἰσθητὸν κόσμον κι ἔτσι ἀναιροῦν τὸν ἴδιον τὸν ἠθικὸν νόμον, γι' αὐτὸ θά χρειαστῆ . . . νὰ παρουσιάσωμε τὸν ἐμπειρισμὸν σ' ὅλην τὴν γυμνότηταν τῆς ἐπιπολαιότητάς του.

Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητας σὰν φυσικῆς ἀναγκαιότητας, κατὰ τὴ διαφορὰ τῆς πρὸς τὴν αἰτιότητα σὰν ἐλευθερία, ἀφορᾷ μόνο στὴν ὕπαρξη τῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον εἶναι καθορισμένη στὸν χρόνο, ἄρα σὰν φαινομένων, ἀντίθετα πρὸς τὴν αἰτιότητά τους σὰν πράγματα καθ' ἑαυτά. . . . Κάθε στοιχεῖο, ἄρα καὶ κάθε πράξη, ποὺ συμβαίνει σὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή, εἶναι ἀναγκαστικά καθορισμένο ἀπὸ ὅ,τι ὑπῆρξε στὸν προηγούμενο χρόνο. Τώρα μιὰ καὶ δὲν ἔχω πιά στὴν ἐξουσία μου τὸν περασμένο χρόνο, κάθε πράξη μου πρέπει ἀναγκαστικά νὰ καθορίζεται ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ δὲν τὰ ἔχω στὴν ἐξουσία μου, δηλ. τὴ στιγμή ποὺ ἐνεργῶ δὲν εἶμαι ποτέ ἐλεύθερος. . . . Γιατί κάθε στιγμή βρίσκομαι κάτω ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐνεργῶ μέσω ἐκείνου ποὺ δὲν εἶναι στὴν ἐξουσία μου. . . . Ἄν λοιπὸν θέλωμε νὰ σώσωμε τὴν ἐλευθερία, δὲν μένει παρὰ νὰ ἐφαρμόσωμε τὸ νόμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας ἀπλῶς καὶ μόνο στὰ φαινόμενα. . . . καὶ τὴν ἐλευθερία στὸ ἴδιο τὸ ὄν σὰν πράγμα καθ' ἑαυτό.

ΕΚΛΟΓΗ – ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ Ζ.-Π. ΣΑΡΤΡ

Ζ.-Π. Σάρτρ, Ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἓνας ἀνθρωπισμὸς, μετάφρ. Κ. Σταματίου, 1965, σσ. 306, 313, 329, 334 - 335 :

Ἄν δὲν ὑπάρχη Θεός, δὲν βρίσκουμε ἀπέναντί μας ἀξίες ἢ ἐπιταγές, ποὺ νὰ νομιμοποιοῦν τὴ διαγωγή μας. Ἔτσι, δὲν ἔχουμε οὔτε πίσω μας οὔτε μπροστά μας, στὴ φωτεινὴ περιοχὴ τῶν ἀξιῶν, οὔτε δικαίωση οὔτε δικαιολόγηση. Εἶμαστε μόνοι, ἀσυγχώρητα μόνοι. Αὐτὸ θὰ ἐκφράσω λέγοντας πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος νὰ εἶναι ἐλεύθερος. Καταδικασμένος, γιατί δὲν ἐδημιούργησε, δὲν ἔπλασε μόνος του τὸν ἑαυτό του, κι ὡστόσο ταυτόχρονα ἐλεύθερος, γιατί ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ πετάχτηκε στὸν κόσμον, εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι κάνει. . . . Καμμιά γενικὴ ἠθικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποδείξη τί πρέπει νὰ γίνη: δὲν ὑπάρχουν « σημάδια » στὸν κόσμο.

. . . Ἡ ἐκλογή εἶναι δυνατὴ πρὸς μιὰ κατεύθυνση· αὐτό, ὅμως, ποὺ δὲν εἶναι δυνατό, εἶναι νὰ μὴ διαλέξῃ κανεὶς. Μπορῶ πάντα νὰ διαλέξω, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξέρω πῶς κι ἂν δὲν διαλέξω, πάλι διαλέγω.

... "Όταν διακηρύσσω ότι η έλευθερία, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, δεν μπορεί νάχη άλλο σκοπό παρά να θέλη τον ίδιο τον έαυτό της, αν μιιά φορά ό άνθρωπος αναγνωρίσει πώς παραδέχεται όρισμένες άξίες, μέσα στην «έγκατάλειψή του», δεν μπορεί πιά παρά να θέλη... την έλευθερία σαν θεμέλιο τών άξιών... Αυτό σημαίνει πώς οί πράξεις τών καλής πίστεως ανθρώπων έχουν σαν ύστατο νόημα την αναζήτηση τής έλευθερίας σαν έλευθερίας... Θέλουμε την έλευθερία για την έλευθερία και σε κάθε ιδιαίτερη περίπτωση. Και θέλοντας την έλευθερία, ανακαλύπτουμε πώς αυτή έξαρτάται άπόλυτα άπό την έλευθερία τών άλλων και πώς η έλευθερία τών άλλων έξαρτάται άπό τή δική μας. Βέβαια, η έλευθερία σαν όρισμός του ανθρώπου, δεν έξαρτάται άπό τον άλλο, αλλά μόλις ύπάρξει έκλογή και δέσμευση, είμαι ύποχρεωμένος να θέλω ταυτόχρονα με τή δική μου έλευθερία και την έλευθερία τών άλλων, δεν μπορώ να πάρω την έλευθερία σαν σκοπό μου, παρά μόνο αν πάρω και την έλευθερία τών άλλων επίσης σαν σκοπό μου.

ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑ — ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Πλάτων, Πολιτεία 564 a :

‘Η γάρ άγαν έλευθερία έοικεν ούκ εις άλλο τι η εις άγαν δουλείαν μεταβάλλειν και ιδιώτη και πόλει.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l'humain*, σελ. 51, μετάφρ. "Ανας Κελεσίδου - Γαλανού :

‘Ο άνθρωπος, που δεν πιστεύει σε κάτι, δεν ύπάρχει, δεν μπορεί να ύπάρχει άνθρωπος που δεν είναι προσδεμένος σε κάτι... "Υπαρξη δίχως δεσμούς ούτε νοείται ούτε είναι δυνατή.

‘Επίσης του ίδιου, *L'homme problématique*, 1955, σσ. 61 - 62 :

‘Ο άνθρωπος, άπό τή στιγμή που έπιχειρεί ν' αυτοπροβληθί ώς ένα άπόλυτο, ν' άπελευθερωθί άπό κάθε σχέση, αναφορά σε κάτι άλλο άπό τον έαυτό του, δεν μπορεί παρά να καταστραφί, η μάλλον, πράγμα που είναι τό ίδιο, να καταλήξη σε μιιά ειδωλολατρεία που έχει γι' αντίκειμένο της μιιά αφάιρεση — τήν τάξη η τή γενιά — κάτι δηλαδή άσύγκριτα κατώτερο άπό εκείνο άπό τό όποιο έννοει να άποδεσμευθί.

Πλάτων, Φαίδρος 254 έπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ ἐπιβολή τοῦ νοῦ πάνω στό ἀκυβέρνητο τῆς ἀνθρώπινης φύσεως δίνεται στόν Πλάτωνα μὲ συμβολικό τρόπο.

Ὅπως στήν ἀρχή αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ μύθου ἐχωρίσαμε σέ τρία μέρη κάθε ψυχῆ, στά δύο πού ἔχουν μορφή ἀλόγου καί στό τρίτο πού ἔχει ἡνιόχου μορφή, ἔτσι ἄς μείνουν καί τώρα γιά μᾶς χωρισμένα. Καί ἀπό τ' ἄλογα τὸ ἓνα δά εἶπαμε εἶναι καλό, τὸ ἄλλο ὅμως ὄχι . . . Ὁ ἡνιόχος . . . τραβιέται πίσω . . . σάν μπροστά του νά βρῆκε τὸ σχοινί, πού τεντώνουν μπροστά στά ἄλογα πού εἶναι γιά νά τρέξουν, τραβάει μ' ἀκόμα πιὸ πολλή βία πρὸς τὰ πίσω τὸ χαλινάρι μέσ' ἀπὸ τὰ δόντια τοῦ ἀκόλαστου ἀλόγου καί καταματώνει τὴν κακόλογη γλῶσσα καί τὰ σαγόνια του καί, καθὼς τὸ ἀναγκάζει ν' ἀκουμπήση καί τὰ σκέλια του καί τοὺς γοφούς στή γῆ, τὸ κάνει νά πονάη. Κι ὅταν τὸ κακὸ ἄλογο, παθαίνοντας αὐτὸ πολλές φορές, πάψη νά ἔχη ἀναίδεια καί ταπεινωθῆ, τότε πιά ἀκολουθεῖ τῆ φρονιμάδα τοῦ ἡνιόχου . . .

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δείξετε μὲ δικά σας παραδείγματα τὴ διαφορὰ φυσικῆς αἰτιότητας (ἀναγκαιότητας) καί ἠθικῆς αὐτονομίας (ἐλευθερίας).
2. Ἀναλύστε τὸ ποίημα τοῦ Καβάφη « Θερμοπύλες » (ἠθικὴ θεώρηση).
3. Ἡ αὐτονομία τῆς βουλήσεως ὡς πηγὴ τῆς ἠθικότητας.
4. Μέθη - εὐθύνη - ποινὴ γιά τὴν πράξη πού εἶναι προῖον τῆς πρώτης.
5. Ποιά προβλήματα παρουσιάζει γιά τὴ φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ ἡ θεωρία τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας (αὐθαιρεσίας) καί ποιά ἡ θεωρία τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως;

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Δ' ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

Κ. Δ. Γεωργούλης, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, 'Αθήναι 1964, σελ. 128 :

Και εις την περιοχήν τῆς αἰσθητικῆς... ἐμφανίζονται σημαντικαὶ μετατροπαί. "Ἐκδηλος εἶναι ἡ τάσις νὰ δημιουργηθῆ μία νέα αἰσθητικὴ, ἡ ὁποία βλέπει τὴν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα κάτω ἀπὸ τὴν προοπτικὴν χρησιμοποίησεως σημείων, πού εἶναι φορεῖς αἰσθητικῆς ἀξίας. "Ὅλος ὁ κόσμος τῆς τέχνης εἶναι εἰς κόσμος ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ σημεία (χρώματα, γραμμάς, σχήματα, λέξεις, διαστάσεις), ὑπάγεται δὲ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν δύο νέων μαθήσεων, τῆς αἰσθητικῆς σημειωτικῆς¹ καὶ τῆς αἰσθητικῆς συντακτικῆς.

1. Βλ. Λεξιλόγιο.

Η ΤΕΧΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Herbert Read¹, 'Η Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, μετάφρ. Σ. Ροζάνη, 1969, σελ. 23 :

1. 'Ο Η. Read (1893 - 1968), πού ὑπῆρξε Καθηγητὴς τῶν Καλῶν Τεχνῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ 'Εδιμβούργου, δίδαξε στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Λίβερ-

πουλ και Χάρβαντ και έχει γράψει πολλά έργα για την τέχνη (Το νόημα της τέχνης, Συνοπτική Ιστορία της μοντέρνας ζωγραφικής, Φιλοσοφία της μοντέρνας τέχνης κ.ά.). 'Αναλύοντας τὰ δύο ἀντίθετα ρεύματα, ρεαλισμὸ - ἀφαίρεση, παρατηρεῖ ὅτι τὸ σταθερὸ εἶναι ὁ « πόνος για τὴ δημιουργία μιᾶς πραγματικότητας, ἡ θέληση γιὰ μορφοποίηση » (δ.π., σελ. 69).

Τὸ λεξικὸ δίνει τὴν ἔννοια σὰν « σχῆμα, διευθέτηση τῶν μερῶν, ὁρατὴ πλευρά », και ἡ μορφὴ ἐνὸς ἔργου τέχνης δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο . . . ἀπὸ τὴν ὁρατὴ πλευρά του. 'Υπάρχει μορφὴ ἀμέσως μόλις ὑπάρξει σχῆμα, ἀμέσως μόλις ὑπάρξουν δυὸ ἢ περισσότερα μέρη ἐνωμένα μαζί ὥστε ν' ἀποτελέσουν μιὰ διευθέτηση. 'Αλλὰ βέβαια ἐξυπακούεται, ὅταν μιᾶμε γιὰ κάποια μορφὴ ἐνὸς ἔργου τέχνης, ὅτι πρόκειται κατὰ κάποιο τρόπο γιὰ μιὰ εἰδικὴ μορφὴ, μορφὴ ἡ ὁποία ἐπιδρᾶ ἐπάνω μας μὲ κάποιο μέσο.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἐ. Souriau, *L' art comme symptôme philosophique*, « *Révue intern. de Philosophie* », 109, 3 (1974), σσ. 256 - 257, ἀνέκδ. μετάφρ. 'Αννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Σύντομη εἰσαγωγή. 'Ο Σουριῶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ μόνο « ἐκτὸς » τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη και ἐπιμένει στὴ σχέση Φιλοσοφίας και τέχνης. 'Η τέχνη ἔδωσε συχνὰ στοὺς φιλοσόφους τρόπους πνευματικῆς ἐμπειρίας (Πυθαγόρας - Σοπενχάουερ και μουσικὴ - Βάγκνερ και Νίτσε). 'Ο καλλιτέχνης, λέγει ὁ Σουριῶ, προαισθάνεται τὰ ρεύματα πὸν κινητοποιοῦν κατόπιν τὸ φιλόσοφο. 'Η τέχνη προηγείται χρονικὰ τῆς Φιλοσοφίας (π.χ. ἀρχαία λυρική ποίηση - προσωκρατική σκέψη ἢ 'Αναγέννηση στὴν τέχνη προηγείται τῆς 'Αναγέννησεως στὴ Φιλοσοφία). 'Εξ ἄλλου ὑπάρχουν ἔργα τέχνης, ὅπως ἡ Σχολὴ τῶν 'Αθηνῶν τοῦ Ραφαῆλ και ἡ Μελαγχολία τοῦ Ντύρερ, πὸν εἶναι εἶδος φιλοσοφικῶν μαρτυριῶν. Στὶς παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ Σουριῶ μπορούμε νὰ προσθέσωμε ὅτι : α) και ἡ Φιλοσοφία ἢ ἴδια εἶναι συχνὰ δείγμα ὑψηλῆς τέχνης (Πλάτων - Πλωτῖνος - Νίτσε - Κιόγκεκωρ - Μπερξόν), β) στὴ μοντέρνα τέχνη ὑπάρχει ἀντιστοιχία μὲ τὴ Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας (Βιβλιογρ. *Read*, ὁ.π., σσ. 61 - 63).

Εἶναι κοινὸς τόπος ὁ παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὸν Παρθενῶνα και τὴν ἑλληνική Φιλοσοφία, στὸ γοτθικὸ καθεδρικὸ ναὸ

καί τῇ Σχολαστικῇ, στὸν Γκαίτε καί τὸν Μπάυρον, στὸ Σέλλινγκ καί τὸν Έγκελο, στὸν Μπερζὸν καί τὸν Debussy . . . Ὡς πρὸς ποιά σημεῖα συγκρίνεται ἕνας καθεδρικός ναὸς μὲ ἕνα σχολαστικὸ δοκίμιο; . . . Ὅταν ἔτσι ρωτᾶμε . . . θέτομε ἕνα συγκεκριμένο φιλοσοφικὸ πρόβλημα. Τὸ ἕνα καί τὸ ἄλλο, ὁ ναὸς καί τὸ δοκίμιο θέτουν ὡς ἀρχὴ ὅτι « ἡ ἀνάλυση θεμελιώνει κάτι ». Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης δέχεται ὅτι ἡ ἀπαγωγή ἀρκεῖ ὡς ὄργανο στὴ Φιλοσοφία. Ἀρκεῖ, μάλιστα, λέγει, καί στὴν τέχνη, ποὺ εἶναι « ἡ ὀρθὴ ἀπαγωγή τοῦ ἔργου ποὺ πρόκειται νὰ γίνη ». Καί ὁ ἀρχιτέκτων ἑνὸς γοτθικοῦ ναοῦ δὲν σκέπτεται διαφοροτικά . . . Ἡ ἀνακάλυψή του συνίσταται ἀκριβῶς στὸ νὰ κάνη φανερὴ τὴν ἀνάλυση πρακτικὰ καί ἀλληγορικὰ. Ὑποστηρίζω ἀκριβῶς ὅτι στὰ δυὸ μνημεῖα φανερώνεται ἡ ἴδια μέθοδος, ἡ μιὰ μέσα ἀπὸ τὶς ἔννοιες, ἡ ἄλλη μὲ μέσο τὶς πέτρες.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία τῆς Τέχνης, 1929, σσ. 11 - 12:

Κατὰ τὴν τέχνην . . . ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι περισσότερο διαπεραστικὴ ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ τέχνη μεταβάλλει τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθητοῦ, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἀφήνει τὸ αἰσθητὸν κατ' οὐσίαν ἀμετάβλητον. Ἡ τέχνη εἰσέρχεται εἰς τὴν ποιότητα τῆς ὕλης καὶ διαμορφώνει αὐτὴν κατὰ τοὺς καλλιτεχνικοὺς κανόνας τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, ἐργαζομένη διὰ τῆς κρίσεως, χωρίζει μόνον τὰ αἰσθητὰ ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὀρίζει τὴν σχέσιν τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ δέ. Ἡ μὲν μορφή τῆς τέχνης εἶναι διαπλαστικὴ, ἡ δὲ μορφή τῆς ἐπιστήμης εἶναι θεωρητικὴ. Τὸ ποίημα — καὶ ὅταν λέγωμεν ποίημα ἐννοοῦμεν κάθε καλλιτεχνικὸν δημιούργημα — εἶναι σύστημα νοημάτων διεπόμενον ὑπὸ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1965, σσ. 46 - 47 :

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μονάχα γνώση καὶ δημιουργικὴ πράξις, ἀλλὰ εἶναι καὶ ποιητικὴ ἐνέργεια . . . Μὲ τὴν τέχνην . . . πᾶει ἡ ζωὴ πέρα καὶ ἀπὸ τὴν γνώση καὶ ἀπὸ τὴν πράξις. Ὅλη ἡ μεγάλη τέχνη, εἴτε μὲ τὴν ὕλη δουλεύει εἴτε μὲ τὸν λόγο, εἶναι ἐ-

λεύθερη και από τη γνώση και από την πράξη, δηλαδή δεν δεσμεύεται ούτε από τους νόμους της λογικής γνώσης ούτε από τους σκοπούς της ήθικης πράξης. 'Η ύψηλη τέχνη . . . είναι ένας αυτόνομος κόσμος της ζωής.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, 'Η πρωταρχή της καλλιτεχνικής δημιουργίας, «Φιλοσοφία» 3 (1973), σελ. 32 :

"Όταν αναγνωρίσωμε ότι τὸ λογικὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, δηλαδὴ νὰ ἀποκτήσῃ πλήρη γνώση τοῦ κόσμου, τότε γίνεται συνειδητό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ ἄλλες ἰκανότητες, μὲ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ κατακτήσῃ τὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ ν' ἀνοίξῃ κόσμους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι προσιτοὶ στὴν ἐπιστήμη. Ἀρκεῖ βεβαίως νὰ ἰδοῦμε μὲ ἐλεύθερο βλέμμα τί πράγματι κάνει ὁ καλλιτέχνης, γιὰ νὰ καταλάβωμε ὅτι αὐτὸς συλλαμβάνει μιὰ πλευρὰ τοῦ κόσμου, ἢ ὁποῖα εἶναι συλληπτή μόνον μὲ τὰ μέσα του, καὶ ὅτι ὁ καλλιτέχνης καταλήγει σὲ μιὰ συνείδηση τῆς πραγματικότητος, πού καμμιά λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν προσφέρῃ.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΥΣΗ ('Η δημιουργική ὄραση τοῦ καλλιτέχνη)

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, 'Η πρωταρχή της καλλιτεχνικής δημιουργίας, σελ. 24 :

Τὸ δημιούργημα τῆς τέχνης εἶναι κάτι ἄλλο παρὰ ἓνα ἀπλῶς ὀρατὸ ἀντικείμενο, ἔχει πνευματικὸ βᾶθος καὶ ἔκφραση καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπομίμηση ἑνὸς πράγματος πού ὑπάρχει. "Ἦδη τὴ στιγμή πού συντελεῖται ἡ κίνηση τοῦ χεριοῦ, ἢ ὁποῖα δὲν ἐπιζῆ περισσότερο ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς γενέσεώς της . . . τὸ χέρι δὲν κάνει κάτι πού τὸ ἔκανε ἤδη καὶ τὸ μάτι. Τουναντίον ἐδῶ γεννιέται κάτι καινούργιο καὶ τὸ χέρι ἀναλαμβάνει νὰ ἀναπτύξῃ περαιτέρω ὅ,τι κάνει τὸ μάτι . . . Ἐκεῖ πού τελειώνει τὸ ἔργο τοῦ ματιοῦ, ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει τὸ ἔργο τῆς τέχνης. Τὸ ἔργο τῆς τέχνης δὲν μιμείται κάτι πού ἔχει ἤδη κάμει τὸ μάτι, ἀλλὰ προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸ ἔδαφος, ὅπου ἀπλῶς κινεῖται παθητικῶς ἡ ὄραση . . . ('Ο ἄνθρωπος) καὶ ὅταν χαράσῃ μὲ τὸ χέρι του μιὰ γραμμὴ, ἀκόμα καὶ ὅταν κἀνῃ μιὰ χειρονομία, ἢ ὁποῖα ἔχει σκοπὸ νὰ παραστήσῃ κάτι, πού νὰ

είναι όρατό, δηλαδή πού νά τó αισθάνεται τó μάτι, θά καταλάβη, άν σκεφθῆ σωστά, ότι μ' αυτό κάνει κάτι γιά τήν παράσταση τῆς όράσεως, τó όποιον τó όργανο τῆς όράσεως μόνο του δέν μπορεί νά τó κάμη . . . Τó άπλό όραν δέν δημιουργεί τίποτα, ένεργεί μόνον ώς αίσθημα, ένώ τó σχεδιάσμα είναι έργο πού κείται πέρα άπό τó άπλό όραν, άν και προϋποθέτει τῆ λειτουργία τοῦ όραν.

σελ. 28 :

Γιά ένα καλλιτεχνικό βίωμα είναι δυνατόν νά γίνη λόγος μόνον σέ κείνον, ό όποίος δέν τολμά νά σχηματίσει σαφή παράσταση γιά τήν καλλιτεχνική ένεργεια. Γιατί αυτό πού χαρακτηρίζει τόν καλλιτέχνη είναι . . . ότι δέν παραδίδεται παθητικώς στή φύση, και δέν έγκαταλείπει τόν έαυτό του στις συναισθηματικές διαθέσεις, πού τοῦ γεννῶνται, αλλά ότι ζητεῖ ενεργητικώς νά άποκτήσει, ό,τι τοῦ προσφέρεται στα μάτια του.

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Εὔ. Παπανοῦτσος, Ἡθική, 1956, σελ. 379 :

Ἡ συγκίνηση διεγείρει μέσα στήν καλλιτεχνική ψυχή τῆ φαντασία, κι εκείνη άπό τῆ συγκίνηση φτερωμένη πλάθει τó έργο. Παλαιότερα, δύσκολα θά μπορούσε νά γίνει πιστευτό, ότι έντονη συγκίνηση και πλούσια, γόνιμη φαντασία είναι προϋποθέσεις άπαραίτητες και γιά τῆ θεωρητική λειτουργία τοῦ πνεύματος· τόν καθαρό έπιστήμονα τόν ἤθελαν προικισμένο μόνο με παρατηρητικότητα και όξύτερη άκόμη νόηση. Ὅμως οἱ νεώτερες ψυχολογικές και γνωσιολογικές έρευνες έδειξαν ότι και στο θεωρητικό άνθρώπινο τύπο ἡ μεγάλη εύαισθησία και ἡ φαντασία ἡ ζωηρή δέν είναι άδυναμίες, άλλ' άπό τίς κύριες άρετές του. Τά πιό σημαντικά έπιστημονικά εύρήματα είναι άπό μιάν άποψη « ποιήματα », όχι μόνο σαν προϊόντα μιᾶς έλεύθερης δημιουργικής δύναμης, αλλά και γιατί πραγματοποιοῦνται τότε μόνο, όταν μιᾶ φτερωμένη άπό τῆ συγκίνηση φαντασία βάζει τά πράγματα μέσα σέ νέες σχέσεις, άναλύει και ξανασυνθέτει τά « φαινόμενα » κατά ένα καινούργιο πρωτότυπο τρόπο.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ('Η αισθητική άξια)

Reinach - Peyre, Γενική Ίστορία τής Τέχνης, μετάφρ. Π. Πρεβελάκη, τ. 1, 1931, σελ. 8 :

Ούδεμία κοινωνία, όσονδήποτε στοιχειώδης και άν ύπῆρξε, ἠγνόησε τήν τέχνην· ύπολανθάνει αύτη εις τας παραδόξους δερματοστιξίας δια τών όποίων ό άγριος καλύπτει τό σῶμα του ώς και έν τῇ προσπαθειά τήν όποίαν καταβάλλει δια νά προσδώση εύάρεστον σχῆμα εις τόν πέλεκυν ἢ τήν μάχαιράν του.

Τήν πρωτόγονον τέχνην δύναται τις νά μελετήση κατά δύο τρόπους : δια τῆς παρατηρήσεως τών συγχρόνων άγρίων ἢ δια τῆς έρεύνης τών λειψάνων, τά όποία κατέλιπον κεχωρισμένα ύπό τό έδαφος οί άγριοι τών παρωχημένων έποχών . . . 'Η πρώτη καλαισθητική έκδήλωσις είναι ἡ αναζήτησις τῆς συμμετρίας, ἥτις είναι ανάλογος πρός τόν ρυθμόν έν τῇ ποιήσει και τῇ μουσικῇ, και ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χρώματος, τό όποιον δέν διατίθεται πρός άποτέλεσιν εικόνων, άλλ' άπλοῦται ἢ επιτίθεται επί τινος έπιφανείας δια τήν τέρψιν τῆς όράσεως. Είτα άρέσκεται νά χαράσση κοσμήματα . . . 'Εν συνεχείᾳ ό άνθρωπος προσπαθεῖ νά αναπαραστήση τήν μορφήν τών ζώων, τά όποία τόν περιστοιχίζουν, κατ' άρχάς μέν πλαστικῶς, είτα δέ άναγλύφως και ίχνογραφικῶς· τέλος έπιλαμβάνεται δειλῶς τῆς αναπαραστάσεως τῆς ανθρώπινης μορφῆς και τῆς τών φυτῶν.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ - ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Πλάτων, Νόμοι 667 e - 668 b, μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

Σύντομη Είσαγωγή. 'Ο Πλάτων προκειμένου για τήν καλλιτεχνία χρησιμοποιεῖ ἢ τῇ λέξει μουσική, ώς γενικό όρο, ἢ χωριστά όνόματα, όπως ποίηση, ζωγραφική, χορό κλπ. "Υψιστή τέχνη θεωρεῖ τῇ Φιλοσοφία. Τήν καλλιτεχνία, όπως θά δοῦμε, τήν ύποτιμᾷ, γιατί τῇ θεωρεῖ μίμηση τῆς αλήθειας. Στους Νόμους ορίζει τήν τέχνην ώς « παιδιᾶ » και άβλαβῆ ἡδονή. 'Η τέχνη συσχετίσθηκε μέ τήν έννοια τοῦ παιχνιδιοῦ από : τόν Καντ (ἡ τέχνη είναι παιχνίδι τών γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ύποκειμένου), τό Σίλλερ (ἠθική σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ), τό Σπένσερ (βιολογική και ψυχολογική σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ).

ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΞΕΝΟΣ : "Έτσι, δεν θα κριθῆ σωστά, με βάση αποκλειστικά τὸ στοιχείο τῆς ἡδονῆς, παρὰ ἐκεῖνο πού, ὅταν γίνονται, δεν προσφέρει μήτε ὠφέλεια, μήτε ἀλήθεια, μήτε ὁμοίότητα, μὰ οὔτε καὶ προξενεῖ βλάβη, ἀλλὰ θὰ γινόταν μόνο καὶ μόνο γι' αὐτὸ πού συνοδεύει βοηθητικά τᾶλλα, δηλαδή γιὰ τὴν εὐχαρίστηση; Καὶ τούτη τὴν εὐχαρίστηση δεν θὰ μπορούσε πολὺ καλὰ κανεῖς νὰ τὴν ὀνομάσει ἡδονή, ὅταν δεν ἔχει, σὰν ἐπακόλουθό της, τίποτα ἀπ' αὐτά;

ΚΛΕΙΝΙΑΣ : Μιλᾶς μονάχα γιὰ τὴν ἡδονή πού καμμιά βλάβη δεν φέρνει.

ΑΘΗΝ. : Καὶ τὴ θεωρῶ ἀκόμα διασκέδαση, ὅταν δεν προξενεῖ βλάβη οὔτε ὠφέλεια σὲ κάτι πού νὰ δικαιολογεῖ μιὰ σοβαρὴ συζήτηση γι' αὐτό.

ΚΛΕΙΝ. : Πολλὴν ἀλήθεια ἔχουν τὰ λόγια σου.

ΑΘΗΝ. : Δεν μπορούμε λοιπόν, ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε, νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα, ὅτι καμμιά μίμηση, καὶ ἰδιαίτερα κάθε λογῆς ἰσότητα δεν πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὴν ἡδονή πού προσφέρει καὶ ἀπὸ ἀβασάνιστη γνώμη; Γιατί δεν εἶναι ἴσο τὸ ἴσο καὶ συμμετρικὸ τὸ συμμετρικὸ, ἐπειδὴ φαίνεται σὲ κάποιους τέτοιο καὶ εὐχαριστιοῦνται ἢ ὄχι γι' αὐτό, ἀλλὰ βασικά ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ πολὺ λιγότερο ἀπ' ὅποιο ἄλλο.

ΚΛΕΙΝ. : Βέβαια.

ΑΘΗΝ. : Μὰ δεν ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ μουσικὴ εἶναι γενικὰ καὶ εἰκαστικὴ τέχνη καὶ μιμητικὴ;

ΚΛΕΙΝ. : Ναί.

ΑΘΗΝ. : Τότε, ὅταν κανένας ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ μουσικὴ κρίνεται ἀπὸ τὴν ἡδονή πού προξενεῖ, ἀποκλείεται ὀλότελα νὰ παραδεχτοῦμε αὐτὴ τὴν ἄποψη. Οὔτε καὶ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε σπουδαία μιὰ τέτοια μουσικὴ, ἀλλὰ ἐκείνη πού παρουσιάζει ὁμοίότητα στὴ μίμηση τοῦ ὠραίου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιὰ ἡ σχέση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἔρευνας στὴν τέχνη καὶ στὴν ἐπιστήμη; Ἐμπνευση καὶ φαντασία.
2. Συζητήσετε τὴν σχέση τέχνης καὶ Φιλοσοφίας μετὰ βάση τὴ φράση τοῦ Σουβιώ : « Τὸ μόνο ἐκτὸς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη ».

3. Τέχνη και Φιλοσοφία : 'Η άμφισβήτηση στη Φιλοσοφία και « ή μεγάλη ἄρνηση τῆς τέχνης ».
4. Συζητήσετε τὴν ἄποψη τοῦ Κ. Τσάτσου γιὰ τὴν ποίηση : « Στοχαστική ποίηση δὲν εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐκφράζει στοχασμούς. 'Η ποίηση συνολικὰ δὲν ἔχει τέτοιο σκοπό, δὲν πρέπει νὰ τὸν ἔχη . . . 'Η στοχαστικὴ ποίηση γι' αὐτὸ δὲν στοχάζεται, ἀλλὰ βλέπει αἰσθητικὰ τὸν κόσμο ». Βιβλιογραφία : Κ. Τσάτσου, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας, 1960, σελ. 130.

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Δ. Γεωργούλης, Αἰσθητικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ Μελετήματα, σελ. 119 :

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν αἰσθητικῶν ἀντικειμένων εἶναι τὸ ὅτι ὀπωσδήποτε ἢ ὑπόστασις των θεμελιούται ἐπάνω εἰς ἓνα ὑλικόν, προσιτὸν εἰς τὴν αἴσθησιν, ὑπόστρωμα. Εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν . . . ἢ ἀπολύτως συγκεκριμένη σύστασις τῶν φωνημάτων καὶ μελισμάτων, ἥτις εἶναι καθαρῶς αἰσθησιακῆς ποιότητος, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον καὶ ἀπαραίτητον δεδομένον, μὲ τὸ ὁποῖον ὀντοποιεῖται ὁποιαδήποτε ποιητικὴ ἢ μουσικὴ σύνθεσις. Εἰς τὸ δράμα, χωρὶς τὸ σῶμα τοῦ ἠθοποιοῦ . . . δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἢ δραματικὴ παράστασις καὶ ἀπόλαυσις . . . Κάθε αἰσθητικὸν ἀντικείμενον ἔχει συγκεκριμένην ὑπαρξιν. Εἶναι ἓνα « τὸδε τι »¹, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, κάτι τὸ δεδομένον εἰς ἄμεσον παρουσίαν.

1. τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἔνυλο εἶδος.

Κ. Δ. Γεωργούλης, ὁ.π., σελ. 39 - 40 :

Ποιὸ εἶναι τὸ κυριώτερο χαρακτηριστικὸ ποὺ χαρακτηρίζει . . . τὸ αἰσθητικὸ φαινόμενο; Ἀπαντώντας . . . λέμε ὅτι ὡς κύριον χαρακτηριστικὸ θεωροῦμε τὴν ἐνέργεια ποὺ οἱ παλαιοὶ ἑλληνας ὠνόμαζαν εἰδωλοποιητικὴ. Γιὰ τέχνη πρόκειται ἐκεῖ ὅπου ἡμπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἡ συνείδηση θέτει ἐμπρὸς τῆς ἓνα ἀπείκασμα. Ὁ δημιουργὸς ὁποιοῦδήποτε καλλιτεχνικοῦ γένους εἶναι κατὰ κανόνα πάντοτε « εἰδωλοποιός » . . .

. . . Ποιὸς εἶναι ὁ ὑπαρκτικὸς τόπος καὶ τρόπος τοῦ εἰδώλου; . . . ὁ Πλάτων εἶχε προσπαθήσει στὸ **Σοφιστὴ** του (240 b ἐπ.) νὰ μᾶς δώσῃ ἓνα καθορισμὸ τοῦ ὑπαρκτικοῦ τρόπου τῶν εἰδώλων

γενικά και ίσως έχουμε το δικαίωμα να είπούμε ότι πέρα από τον όρισμό του δεν έσημειώθηκε καμμιά πρόοδος. Το «είδωλον ούκ ὄντως ὄν ὄντως ἐστίν ὄντος εἰκῶν»¹. Μὲ τὴν περιέργη συμπλοκή ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας ὁ Πλάτων καθορίζει ὅτι τὸ εἶδωλο εἶναι σύγχρονα ὄν καὶ μὴ ὄν, τὸ προσόν του εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πραγματικά ὑπαρκτὸ καὶ παρ' ὄλο τοῦτο ὅμως ἐμφανίζει μιὰ ὑπόσταση... Ἀπὸ τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους ὁ Χοῦσσερλ... ἐπέστησε τὴν προσοχή τῶν ἐρευνητῶν σὲ μιὰ ἰδιαίτερη τροποποίηση τῶν συνειδησιακῶν φαινομένων πού τὴν ὀνομάζει «τροποποίηση τῆς ἐξουδετερώσεως». Ἐννοεῖ μὲ τοῦτο ὅτι κάθε νόημα ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ μέσα στὴ συνείδηση ὡς ἐξουδετερωμένο ὡς πρὸς τὴν ὑπαρκτική του ἀξία. Ἡμποροῦμε νὰ συλλάβωμε μέσα στὴ συνειδησιακή μας περιοχὴ ἓνα ἀντικείμενο, χωρὶς νὰ τὸ θεωροῦμε ὑπαρκτὸ ἢ ἀνύπαρκτο. Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅταν μὲ τὴν αἰσθητικὴ ἐμφύχωση ἐμφανίζεται μέσα στὴ συνείδησή μας τὸ ἀντικείμενο πού θέλει νὰ μᾶς δείξη ἢ τέχνη.

1. Ἡ φράση τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀκριβῶς: «Οὐκ ὄν ἄρα οὐκ ὄντως ἐστίν ὄντως ἦν λέγομεν εἰκόνα»;

Κ. Τσάτσος, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας, σσ. 138 - 139 :

Ἡ καθαρὴ... αἰσθητικὴ συνείδηση λειτουργεῖ μὲ ἓνα αἶσθημα λυτρωμένο ἀπὸ κάθε ἐπιθυμία, ἀπὸ κάθε ροπή, ἀπὸ κάθε σκοπὸ, ἀπὸ κάθε ἐννοιολογία, ... ἓνα αἶσθημα πού εἶναι καθαρὴ... ἐνατένιση νοητῶν καὶ αἰσθητῶν στοιχείων καὶ πού πλημμυρίζει τὴ συνείδηση ἀπὸ μιὰν ὕψιστη εὐδαιμονία¹.

1. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ κεφ. γιὰ τὸ ὠραῖο, βασισμένη στὴ σκέψη τοῦ Κάντ.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

M. Dufrenne, *Création et engagement politique*, «*Révue intern. de Philosophie*», 109, 3 (1974), σσ. 298 - 299, ἀνέκδ. μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Ὁ καλλιτέχνης θέλει νὰ σώσῃ τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ὁποία ζῆ, τὴν τέχνη πού δίνει στὴ ζωὴ του νόημα. Δὲν τοῦ εἶναι ὅμως ἀρκετὸ νὰ τὴ σώσῃ μέσα του, θέλει νὰ τὴ σώσῃ καὶ μέσα στοὺς ἄλ-

λους, για τούς άλλους. Ποιούς; Αυτούς ακριβώς που δεν τούς δόθηκε ακόμη ή δυνατότητα να τή χαρούν και που θα μπορούσαν να τήν απολαύσουν, χωρίς να παραποιήσουν τὸ νόημά της . . . Τὸ κοινὸ πρέπει μὲ τὴ σειρά του ν' ἀπελευθερωθῆ. Κι ὄχι μόνο γιὰ νὰ μπορῆ νὰ γευθῆ τὴν τέχνη, ἀλλὰ γιὰ ν' ἀποκτήσῃ μίαν ἄλλη ζωὴ . . . (Ὁ καλλιτέχνης) δὲν μπορεῖ νὰ ἀρκῆται στὸ νὰ ἀρέσῃ . . . προσπαθεῖ ν' ἀσκήσῃ μίαν ἐνέργεια, νὰ προκαλέσῃ μίαν συνειδητὴ ἀντιμετώπιση, μίαν ἐνεργητικὴ στάση.

H. Read, Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, σσ. 65 - 66 :

Ὅ,τι ὀνομάζουμε πραγματικότητα εἶναι μίαν ἀλυσίδα ἀπὸ εἰκόνες που δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τοῦ ὁποῦ ἡ προσωπικὴ ὕπαρξη πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώνεται πρὶν προχωρήσῃ στὴ δημιουργία του. Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἔργο ἀνθρώπινο, καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς εἶναι δημιουργὸς εἰκόνων, ὁ ποιητής. Ἡ πραγματικότητα συμφωνεῖ μὲ τὶς εἰκόνες που ὁ καλλιτέχνης δημιουργεῖ καὶ ἀντλεῖ τὸ κύρος τῆς ἀπὸ ἀξίες ὅπως ἡ ἀκεραιότητα, ἡ συνέπεια, ἡ βιωσιμότητα, ἡ πρακτικὴ ἀπόλαυση, ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Μίαν ἐποχὴ, ἕνας πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ ἀποδέχεται μίαν ἰδιαιτέρη κατηγορία εἰκόνων που εἶναι σύμφωνες καὶ ἐκφράζουν τὶς ἀπαιτήσεις τῆς.

Η ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑ

H. Read, ὁ.π., σελ. 45 :

Ἡ ἀνθρώπινη καρδιά δὲν εἶναι μίαν μηχανή, που μᾶς ἐξασφαλίζει τὴ μορφοποίηση τῶν συναισθημάτων σ' ἕνα ὁμοίομορφο σχῆμα . . . Αἰσθανόμαστε τὸν κόσμο μὲ τὸ λεπτὸ μέσο τοῦ ταμπεραμέντου, καὶ ἂν πιστὰ ἀναπαραστήσουμε τὴν ἐμπειρία, παράγουμε κάτι μοναδικὸ ἢ, ἐν πάσει περιπτώσει, κάτι τυπικὸ τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας. Σὲ τελευταία ἀνάλυση κάθε διαφορὰ ὕφους στὴν τέχνη ἀνάγεται σὲ διαφορὰ ἰδιοσυγκρασίας.

ΤΕΧΝΗ - ΜΙΜΗΣΗ

Εἰσαγωγή. Ἡ θεωρία ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μίμηση διατυπώθηκε στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη.

Στὸν Πλάτωνα ἡ θεωρία σχετίζεται μὲ τὴ μεταφυσικὴ διδασκαλία του : Τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἔχουν μειωμένη ὄντολογικὴ ἀξία, εἶναι τρίτα ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια, πού ἀποτελοῦν οἱ Ἰδέες, τῶν ὁποίων τὰ αἰσθητὰ σκευῆ εἶναι εἶδωλα καὶ αὐτῶν ἀπομιμήσεις ἀποτελοῦν τὰ καλλιτεχνήματα. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μίμηση, ὑποστηρίζει ὁμως ὅτι εἶναι καὶ δημιουργία πραγμάτων πού δὲν ὑπάρχουν στὴ φύση καὶ ὅτι σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἐφόσον ἡ μίμηση εἶναι παρουσίαση παραδειγμάτων ζωῆς, γενικῶν τύπων πού ἀποκαλύπτουν τὴν οὐσία τῆς ζωῆς. Ἡ ποίηση, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι φιλοσοφικώτερη ἀπὸ τὴν Ἱστορία, γιατί ἀναφέρεται στὰ γενικά.

Πλάτων, Πολιτεία, 597 b ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τριῶν κλινῶν : ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἰδεατὴ, ἡ δευτέρα ἡ κατασκευασμένη ἀπὸ ἓνα τεχνίτη, ἡ τρίτη ἡ ζωγραφιστὴ.

Ὁ ζωγράφος τώρα, ὁ κλινόποιος καὶ ὁ Θεὸς εἶναι καὶ οἱ τρεῖς τεχνίτες πού ξέρει ὁ καθένας τους τὴν κατασκευὴ καθενὸς ἀπὸ τὰ τρία τοῦτα εἶδη τῶν κλινῶν . . . Ὁ θεὸς λοιπόν, . . . ὅπωςδῆποτε ἔφτειασε μιὰ μονάχα (κλίνη) . . . καὶ ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ εἶναι οὔτε κάποιος τυχαῖος κλίνης ποιητῆς οὔτε ἓνας τυχαῖος κλινόποιος, τὴν δημιούργησε νὰ εἶναι φύσει ἐνιαία . . . Τί θὰ κάμωμε σχετικὰ μὲ τὸν μαραγκό; δὲν θὰ τὸν ὀνομάσωμε δημιουργὸ κλίνης; Ναί. Θὰ ὀνομάζωμε ἀκόμη καὶ τὸν ζωγράφο δημιουργὸ καὶ ποιητὴ αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου; Αὐτὸ δὲν γίνεται κατὰ κανένα τρόπο. Πές μου ὁμως τί ὄνομα θὰ τοῦ δώσης σχετικὰ μὲ τὴν κλίνη; Ὁ πιὸ σύμμετρος θαρρῶ . . . γιὰ τὴν ἐνεργητικότητά του τίτλος θὰ ἦταν νὰ τὸν ποῦμε μιμητὴ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκεῖνοι δημιουργοί . . . Τέτοιος λοιπόν θὰ εἶναι καὶ ὁ τραγωδοποιός, ἀφοῦ εἶναι καὶ αὐτὸς μιμητῆς; θὰ ἔχει πλαστὴ νὰ εἶναι τρεῖς βαθμοὺς κατώτερος ἀπὸ . . . τὴν ἀλήθεια αὐτὸς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι μιμητές;

Ἀριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς 1447 a 11 :

(Οἱ τέχνες) πᾶσαι τυγχάνουσιν οὔσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

Βιβλιογραφία : Ἀριστοτέλους, Περὶ ποιητικῆς, μετάφρ. Σ. Μενάρδου, Εἰσαγωγή Ἰ. Συκουτρῆ, 1937, σσ. 44 - 56.

Πρβλ. τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας, Ἀνθολόγιο : Ἡ κάθαρση.

ΤΟ ΤΑΛΑΝΤΟ

Τζώρτζ Πίλκα, 'Ο κόσμος τῆς μουσικῆς, μετάφρ. Ν. Ραΐση, σσ. 22, 23, 25 - 27 :

'Αναμφισβήτητα τὸ πιὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ συνθέτη εἶναι τὸ τάλαντο . . . τὸ τάλαντο εἶναι ἡ σύνθεσις ἀπὸ μίᾶ σειρά πνευματικῶν - ψυχικῶν ἰκανοτήτων πρὸς μίᾶ κατεύθυνση - στὸ μουσικὸ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μουσικῆς. Καμμιά φορά ἡ ἰκανότης αὐτῆ εἶναι πιὸ συγκεκριμένη, ὅπως λ.χ. στὸ Σοπέν. Τὸ μουσικὸ τάλαντο ὁ Σοπέν τὸ ἐκδηλώνει βασικά μονάχα στὸν τομέα τοῦ πιανίτσα καὶ τῶν συνθέσεων γιὰ πιάνο. Ἄλλοτε πάλι τὸ τάλαντο προσανατολίζεται σὲ πολλὰ εἶδη τέχνης. Παράδειγμα ὁ Βάγκνερ ποὺ ἦταν ταυτόχρονα συνθέτης, συγγραφέας καὶ ποιητής . . . Μιὰ ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ τάλαντου εἶναι ἡ κληρονομικὴ ἐπίδρασις. . . . Στὴν περίπτωση τοῦ Μπάχ δὲν ἔπαιξε τὸ ρόλο τῆς μόνο ἡ κληρονομικότης, ἀλλὰ καὶ τὸ κοντινὸ περιβάλλον . . . Οἱ προικισμένοι ἄνθρωποι δουλεύουνε πιὸ γρήγορα καὶ πιὸ ἐντατικά ἀπὸ τοὺς ἄλλους . . . Ὁ Μότσαρτ ὑπῆρξε ἕνας ἐπίμονος δουλευτής . . . Ἡ τέχνη εἶναι δημιουργικὴ δουλειά. Γι' αὐτὸ . . . ἀπαιτεῖ νέες ἀνακαλύψεις. Ὁ καλλιτέχνης . . . πρέπει ἀδιάκοπα νὰ τελειοποιεῖται, νὰ μορφώνεται, νὰ γυμνάζῃ τὶς ἰκανότητές του.

Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Εὐ. Μουτσόπουλος, Ἡ μορφοποιὸς φαντασία, « Χρονικὰ Αἰσθητικῆς » τ. 2 1963, σσ. 66 - 67 :

*Ὡς μεταφερθῶ νοερῶς εἰς τὸ Τολέδον, ἐμπρὸς εἰς τὴν μοναδικὴν εἰς πλοῦτον πνευματικότητος δημιουργίαν τοῦ Γκρέκο, τὴν « ταφὴν τοῦ Κόμητος Orgaz ». Ἡ ὅλη διάρθρωσις τῆς εἰκόνας εἶναι προῖον τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος τοῦ ζωγράφου. Δι' αὐτὸν ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος τείνουν νὰ καταλυθοῦν. Ὁ χῶρος εἶναι ἐν ταῦτῳ ἐνιαῖος καὶ κεχωρισμένος. Ἐνιαῖος, ἀναγκαστικῶς, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ πλαισίου τῆς εἰκόνας, ὅπου ἔχει ἐγκλεισθῆ. Κεχωρισμένος, χάρις εἰς τὰς ζῶνας, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴν προοπτικὴν τοῦ πίνακος. Ὑψηλὰ τὸ σχῆμα του δέχεται τὴν κα-

μπυλότητα του ούρανιου θόλου, όπου είναι ένθρονισμένη η θεότης, μέσα εις έκτυφλωτικόν κίτρινον φῶς. Χαμηλότερον, κατά σειράν ἱεραρχήσεως, τοποθετοῦνται . . . τὰ διάφορα ἱερά πρόσωπα . . . Εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, περὶ τὸν κόμητα Orgaz, μικροσκοπικὸν καὶ ἐλαφρόν, παρὰ τὴν σιδηρόφρακτον πολεμικὴν στολὴν του, τὸσον ἀποπνευματοποιημένον, πού θαρρεῖς, ἡ ψυχὴ του, εἰς τὸν οὐρανόν, ἐξασκεῖ μίαν ἔλξιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος, ὥστε νὰ ἔχη νικηθῆ ἡ βαρύτης, περὶ τὸν νεκρόν, λοιπόν, ἀναγνωρίζω προσωπογραφίας τῶν συγχρόνων τοῦ Γκρέκο, μεταξὺ τούτων δὲ καὶ αὐτὸν τὸν ζωγράφον. Μέσα εἰς τὸ ὑλικῶς στενὸν πλαίσιον τοῦ πίνακος ἔχουν περιληφθῆ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, εἰς τὴν πλέον ὠλοκληρωμένην χαρακτηριστικὴν των μορφήν . . . Ὁ χῶρος . . . εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος χῶρος τοῦ ἔργου, ἄπειρος καὶ πεπερασμένος, ἀλλὰ μοναδικός . . . Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν χρόνον. Ὑπὸ τὸ αἰώνιον τῆς θεότητος συγκροτεῖται τὸ χρονικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Αἱ πρασινωπαὶ ἀνταύγειαι τῆς πανοπλίας τοῦ νεκροῦ ἱππότη ἀντανακλοῦν τὸ ἀνθρώπινον πεπερασμένον. Τὰ πλήρη πνευματικότητος ὁμως . . . πρόσωπα τῶν παρισταμένων . . . αὐτὸ ἀκόμη τὸ μὴ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῆς χρονικῆς διαφορᾶς μερικῶν αἰώνων, πού χωρίζει τὸν ἱστορικὸν θάνατον τοῦ Orgaz ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ὕπαρξιν τῶν προσώπων πού παρίστανται εἰς τὴν κηδεῖαν του, πάντα ταῦτα συνθέτουν μίαν ὑπερχρονικὴν πραγματικότητα . . . Ὁ χρόνος . . . ἔχει ὑποστῆ μίαν ἀλλοίωσιν πού γεφυρώνει τὸ χάσμα μεταξὺ τῆς ἀχρονικότητος τοῦ θεοῦ καὶ τῆς χρονικότητος τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου, διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς ὑπερχρονικότητος . . .

Η ΚΑΘΑΡΣΗ

Εἰσαγωγή. «Ὁ στόχος τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποιήσεως, τῆς ζωγραφικῆς καὶ τοῦ ἀφηρημένου σχεδίου ὑπῆρξε πάντα ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη . . . Στόχος τῆς τέχνης ἦταν πάντα νὰ χαρίζη τὴν ἡδονὴν τῆς μαστοριᾶς καὶ μέσῳ αὐτῆς τὴν κάθαρση, πού πηγάζει ἀπὸ μίαν δεξιότερη ἀντίληψη, ἀπλοῦστευση καὶ σχηματοποίησι τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, τῆς ἀφόρητης δηλαδὴ ὀχλοβοῆς πού περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον» (Ντὸς Πάσος, Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστοριογράφου, « Λιάλογος », Χειμ. 1971-1972, σελ. 84).

Ἄριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς, 1449 b 22, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἶναι λοιπὸν τραγωδία μιμητικὴ¹ παράστασι μιᾶς πράξεως σπουδαίας καὶ ὀλοκληρωμένης, ἔχουσα ὠρισμένο μέγεθος² μετὰ λόγῳ καλλωπισμένο, τοῦ ὁποῖου τὰ διάφορα εἶδη χρησιμοποιοῦνται σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας καὶ μάλιστα ὄχι μετὰ ἀφήγησιν ἀλλὰ μετὰ δρῶντα πρόσωπα³, μιᾶς παράστασι πού καθὼς προκαλεῖ οἶκτον καὶ φόβον καταλήγει στὴν κάθαρσιν αὐτῶν τῶν παθημάτων⁴.

1. Βλ. Ἄνθολόγιον, Ἡ μίμησις.

2. Βλ. Ἄνθολόγιον, ΤΟ ΩΡΑΙΟΝ, Τὸ εὐσύννοπον.

3. Βλ. Τὰ σχετικὰ μετὰ τὰ κωμικὰ πρόσωπα καὶ τὰ δράματα.

4. Ὁ Πλάτων ἔχει ἤδη ἀποκηρύξει τὴν ποίησιν πού εἶναι « παθολογία » καὶ ἔχει διδάξει τὴ δημιουργία τῆς καθαρῶς ποιήσεως. Ὡς πρὸς τὴν κάθαρσιν στὸν Ἄριστοτέλη οἱ ἐρμηνευτὲς διχάζονται, ἄλλοι δηλαδὴ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ κάθαρσι ἀφορᾷ στοὺς θεατὲς, ἄλλοι στὰ δρῶντα πρόσωπα (π.χ. ὁ Γκαίτε). Ἀκόμη ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κάθαρσι ἀφορᾷ καὶ στοὺς δύο. Στὸ ψυχόδραμα τοῦ Μορένο, σήμερα, συνδυάζεται ἡ ἀριστοτελικὴ κάθαρσι καὶ ἡ φροῦδική.

Ὁ Ἄριστοτέλης ὁμοίως, ὁ ἴδιος, στὰ Πολιτικά 1453 b λέγει : « δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὄραν οὕτω συνεστᾶναι τὸν μῦθον, ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἐλεεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων ».

Στὸν ὄρισμό τοῦ Ἄριστοτέλη ἡ κάθαρσι εἶναι ψυχολογική. Ἡθεραπεία ἐδῶ μοιάζει μετὰ τὴν μέθοδο τῆς ὁμοιοπαθείας. « Ἡ τραγωδία ἐλευθερῶναι τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν οἶκτον καὶ τὸν φόβον κατὰ τρόπον παράδοξον, δηλαδὴ μετὰ τὸ νὰ προκαλεῖ στὸν ἄνθρωπον μεγαλύτερον οἶκτον καὶ φόβον » (Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ', Αἰσθητική*). Αὐτὸ συμβαίνει γιὰ τὴν τέχνην παρουσιάζει τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς.

Βιβλιογραφία : Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Ὁ ὄρισμός τῆς τραγωδίας κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη, ΠΑΑ 47 (1972), σσ. 77 - 86.

Η ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΚΛΗΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

M. Dufrenne, Création..., σσ. 305 - 306, μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Αἰσθητικὴ ἠδονὴ καὶ ἀποτελεσματικότητά της, δημιουργία καὶ λύτρωσις.

Ἡ πραγματικὴ εὐχαρίστησι δὲν εἶναι τόσο νὰ παίρνησι — δηλαδὴ νὰ θαυμάζησι —, ὅσο ἡ εὐχαρίστησι νὰ δίνησι, νὰ δημιουργήσι. Ἡ δημιουργία εἶναι ὀλοτελὴ ἀπελευθερωτικὴ μόνο ὅταν ἐλευθερώ-

νη στους άλλους τή δημιουργικότητα . . . Ἄντὶ νὰ πῆ¹: ὁ καλλιτέχνης εἶναι ἕνας δουλευτῆς ὅπως οἱ ἄλλοι, ὀφείλει νὰ πῆ: οἱ ἄλλοι εἶναι, τοὺς προσκαλῶ νὰ εἶναι καλλιτέχνες ὅπως ἐγώ . . . Δὲν εἶναι ἔτσι ἀπίθανο νὰ ἐνδυναμώσῃ τὴν καθημερινή ζωή: νὰ γίνῃ ἡ ἴδια ἢ δουλειὰ παιχνίδι, νὰ μπορῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ χαίρεται τὴ ζωὴ του στὰ ἴδια τὰ μέρη ποὺ τὴν κέρδιζε μὲ τὴν ἀποξένωσή του.

1. Ὁ δημιουργός.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- Σχολιάσετε τὶς ἐξῆς ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνη:
  - Ἡ τέχνη, ὅπως καὶ ὅλη ἡ πνευματικὴ ζωὴ, εἶναι ἔργο ἐλευθερίας (Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος).
  - Ἡ τέχνη εἶναι μὴ ἀντιμοῖρα (Μαλρώ).
  - Ἡ τέχνη δὲν εἶναι δύναμη, εἶναι μόνον μὴ παρηγοριὰ (Τόμας Μάν).
  - Ἡ τέχνη εἶναι μὴ μέρα διακοπῶν γιὰ τὴν Ἠθικὴ (Τζαίμς). Πρβλ. Γ. Σεφέρης: «Ἐνδιαφέρομαι ἐξαιρετικὰ καὶ ἀντιδρῶ ὅταν ἡ Φιλοσοφία εἶτε ἡ Θεολογία, καθισμένη στὸ δικό της θρόνο, μὲ κρίνει μὲ νόμους, ποὺ δὲν εἶναι διόλου φτιαγμένοι γιὰ τὰ δικά μου προβλήματα».
  - Ἡ τέχνη εἶναι «πεῖρα» τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς κατακτημένη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη εὐαισθησία μὲ πνευματικὲς ἀξιώσεις (ἸΠαπανοῦτσος).
- Τέχνη καὶ τεχνικὴ. Ἀναλύστε τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν τέχνη καὶ συσχετίστε τὴν μὲ τὴ Φιλοσοφία. Πρβλ. Πλάτων, Πρωταγόρας 312 b: «Οὐκ ἐπὶ τέχνη . . . ὡς δημιουργὸς ἐσόμενος, ἀλλ' ἐπὶ παιδείᾳ, ὡς τὸν ἰδιώτην καὶ ἐλεύθερον πρέπει».
- Ἀναλύστε τὶς παρακάτω προτάσεις:
  - Ἡ ἐπιδοκίμασία τοῦ ἀκροατηρίου «μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ στὴν ἐγκόσμια δόξα τοῦ ποιητῆ» μπορεῖ καὶ νὰ ἀφορᾷ στὴ θέση του μέσα στὴν κοινωνία: δὲν ἔχει ὅμως καμμιά σχέση μὲ τὴν ποίηση αὐτὴ καθαυτὴ (Σεφέρης).
  - Δὲν εἶναι ποιητής, ἂν δὲν νοιώθῃ τὴν ἀνάγκη καὶ ἂν δὲν πετυχαίνει νὰ μεταδώσῃ τὴν ποιητικὴ κατάσταση στους ἄλλους (Σεφέρης).
- Μορφή καὶ ἀντικειμενικότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως: ἐπικοινωνία μὲ τὸ φανταστικὸ κόσμον τοῦ καλλιτέχνη — διαφορά ἀπὸ τὸν ἔρμητικὰ ὑποκειμενικὸ κόσμον τῶν ψυχασθενῶν. Μονιμότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐντυπώσεως.
- Τέχνη καὶ φύση. Σχολιάστε τὴν παρακάτω ἀποψη:

«Ὁ ζωγράφος διορθώνει τὴ φύση μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιο της τὸν ἑαυτό, μὴ ἀτελῆ της κατάσταση ἀπὸ μὴ ἄλλη πιὸ τέλεια. Τὸ μάτι του ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ διακρίνῃ τὶς συμπτωματικὲς ἐλλείψεις, τὰ παράσιτα καὶ τὶς δυσμορφίες τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὰ γενικά τους πρόσωπα, συλλαμβάνει μὴ ἀφηρημένη ἰδέα τῆς μορφῆς ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀρχικὴ» (Ρένουλντς). Ἀντιπαραθέστε τὸ κείμενον τοῦ Ι. Ν. Θεοδορακόπουλου γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ προεκτατικὴ ὄραση.

- Βιβλιογρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, 'Η πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας.
6. Συζητήσετε τὴν ἄποψη τοῦ Πικάσο :
- « Στὴν τέχνη τὸ νὰ θέλῃς δὲν εἶναι ἄρκετό. Καθὼς λέμε στὴν Ἰσπανία ἡ ἀγάπη ἀποδείχεται μὲ πράξεις, ὄχι μὲ ἐπιχειρήματα. Αὐτὸ πού ἕνας ἄνθρωπος κάνει εἶναι τὸ μόνο πού λογαριάζεται καὶ ὄχι αὐτὸ πού προτίθεται νὰ κάμῃ ».
- Συσχετίσετε τὴν παραπάνω ἄποψη μὲ τὴ θεωρία ὅτι ἡ τέχνη εἶναι παιχνίδι. Γιά μεγαλύτερο προβληματισμό : συσχετισμός μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Χαίντερλιν « Ποίηση, ἡ ἀθωότατη ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπασχολήσεις ». Βιβλιογρ. Κ. Γεωργούλη, *Αἰσθητικά καὶ Φιλοσοφικά Μελετήματα*, σελ. 63 ἐπ.
7. Ἡ αἰσθητικὴ συγκίνηση, ἡ διάνοια καὶ ὁ συναισθηματικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου.

ΤΟ ΩΡΑΙΟ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ

Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ξενοφάνης, Σίλλοι, ἀπόσπ. 15.

ΤΟ ΜΕΤΡΟ

Κ. Τσάτσος, *Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας*, σελ. 37 :

Τὸ κλασσικὸ τὸ αἰσθανόμεστε σὰν μιὰ ἀρετὴ φωτὸς πού διώχνει τὸ σκιερό . . . , δίνει σαφήνεια στὴ γραμμὴ . . . φέρνει τὰ ἀντικείμενα σὲ ἀπόσταση μιᾶς χερολαβῆς.

Μιὰ ἀρετὴ μέτρου, πού δὲν σηκώνει τὴν ὑπερβολὴ . . . θυσιάζει τὰ τιτανικά καὶ τὰ γιγάντια στὰ ὀλύμπια καὶ στὰ ἀνθρώπινα πού ἠνιοχεῖ τὴν ψυχὴ καί, μετὰ κάθε τῆς ξέσπασμα, ὅσο γοργὰ μπορεῖ, τὴν ξαναφέρει στὸ μέσο ρεῖθρο· πού στρέφεται πρὸς τὸ ὅλο, θυσιάζοντας τὴν ἡδονικὴ λεπτομέρεια στὴν πειθαρχία αὐτοῦ τοῦ ὅλου, καὶ τὸ πάθος τῆς αἴσθησης στὴν τάξη τῆς ιδέας. Ἐνα μέτρο σταθερὸ καὶ ὅμως εὐκαμπτο, σὰν τὸ μολυβένιο κανόνα τῆς λέσβιας οἰκοδομῆς¹. . . Ἐλλογο εἶναι τὸ κλασσικὸ χωρὶς νὰ δουλεύῃ στὸ διανοητικὸ λόγο, ἐγκόσμιο χωρὶς νὰ τοῦ ἀπολείπη τοῦ μυστικοῦ ἢ ἀπεραντοσύνη, ἰδεατὸ χωρὶς νὰ μακραίνει ἀπὸ τὰ πράγματα, ἄξιο νὰ συμφιλιώνῃ τὴ διάσταση τῶν ἀντιθέτων . . .

1. Βλ. Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Ε 14 1137 b 30. Ὁ κανόνας αὐτός, καθὼς ἦταν ἀπὸ μολύβι, προσαρμοζόταν στὶς πέτρες πού εἶχαν κυρτὴ ἢ

άνωμαλη ἐπιφάνεια καὶ χρησίμευε καὶ στήν ἀρχιτεκτονική καὶ στοῦ δούλε-
μα τῶν ἀναγλύφων (Σημ. τοῦ συγγρ.).

ΤΟ ΕΥΣΥΝΟΠΤΟΝ

Ἄριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς 1450 b 36, μετάφρ. Σ. Μενάρδου :

Τὸ ὠραῖον ἔγκειται εἰς τὸ μέγεθος καὶ εἰς τὴν τάξιν¹ διὰ τοῦτο οὔτε ἓνα ὑπερβολικὰ μικρὸν ζῶον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὠραῖον, διότι συγγέεται ἡ θεὰ (τοῦτου), πλησιάζουσα πρὸς χρόνον ποῦ δὲν δύναται νὰ γίνῃ αἰσθητός, οὔτε ὑπερβολικὰ μέγα, διότι ἡ θεὰ τοῦτου δὲν γίνεται συγχρόνως, ἀλλὰ χάνεται διὰ τοὺς θεατὰς ἡ ἐνότης καὶ ἡ ὀλοκληρία ἐκ τῆς θεάς . . . ὥστε εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἐπὶ τῶν σωμάτων καὶ ἐπὶ τῶν ζώων, νὰ ἔχουν μὲν μέγεθος, ἀλλὰ τοῦτο νὰ εἶναι εὐσύνοπτον, τοιουτοτρόπως καὶ ἐπὶ τῶν μύθων, νὰ ἔχουν μὲν μῆκος, ἀλλὰ τοῦτο νὰ εἶναι εὐμνημόνευτον.

1. Πρβλ. Μετὰ τὰ φυσικὰ 1078 a 36 : « τοῦ δὲ καλοῦ μέγιστα εἶδη τάξις καὶ συμμετρία καὶ τὸ ὠρισμένον ».

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. « Ἡ ὠραιότης εἶναι μία παγκόσμιος οὐσία διά-
χυτος εἰς ὅλα τὰ πράγματα . . . Τὸ ἀγγεῖον, ἡ κορασίς καὶ ἡ
λύρα, ὅλα εἶναι ὠραῖα· πρέπει συνεπῶς νὰ ὑπάρχῃ μία οὐσία
τῆς ὠραιότητος ποῦ ὅταν μεταλαμβάνουν εἰς αὐτὴν τὰ ἀντικεί-
μενα γίνονται ὠραῖα. Λέγομεν ὅτι οἱ πίθηκοι εἶναι ὀλιγώτερον
ὠραῖοι ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, καὶ οἱ ἄνθρωποι ὀλιγώτερον ὠραῖοι
ἀπὸ τοὺς θεοὺς· παραβάλλοντες τοὺς ἀνωτέρω ἀναμεταξύ των
χρησιμοποιοῦμεν ἐν μέτρον, ἐν ὑπόδειγμα ὠραιότητος . . . Εἶναι
ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν τὰ ὠραῖα πράγματα ἀπὸ τὴν ὠραιό-
τητα καθ' ἑαυτὴν » (Ραφαὴλ Δήμου, Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὁ-
ραίου κατὰ Πλάτωνα, « Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν
Ἐπιστημῶν », Θ 2 (1938), σελ. 228).

Πλάτων, Ἰππίας μείζων 286 ἐπ. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλ-
λήνων.

Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΜΥΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΜΟΡΦΙΑ

Εἰσαγωγή. Στὸ *Συμπόσιον* ἔχομε μιὰ μυθική καὶ ἐποπι-
κή θεώρηση τῆς ὀμορφιάς. Ἡ μύηση στὸ ὠραῖο, τὴν ὁποία διδά-

σκεί στο Σωκράτη ή Διοτίμα, είναι μία « δι' αναβαθμῶν » πορεία πρὸς τὴν ἐποπτεία τῆς καθαρῆς ιδέας τῆς ὁμορφιάς. Αὐτὴ ἢ ἀνάβαση ἀντιστοιχεῖ στὴ λογικὴ πορεία τῆς γνώσεως ἀπὸ τὰ πολλὰ στοῦ ἕνα. Ἡ κυρίως λογικὴ ὅμως θεώρηση τοῦ κάλλους διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στοῦ διάλογο *Φίληβος*.

Πλάτων, Συμπόσιον 210 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Καὶ σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ πράγματα τοῦ ἔρωτα, Σωκράτη ἴσως μπορέσης καὶ σὺ νὰ μνηθῆς . . . προσπάθησε . . . ν' ἀκολουθῆς, ἂν βέβαια ἔχῃς τὴ δύναμη . . . Καὶ πρῶτα, ἂν ὀδηγῆ καλὰ ὁ καθοδηγητής, νὰρχίζη ἔρωτα μὲ ἕνα καὶ μόνο σῶμα καὶ ἐδῶ νὰ γεννήσῃ ὁμορφους λόγους. Μὰ ἔπειτα πρέπει αὐτὸς νὰ καταλάβῃ, πῶς ἡ ὁμορφιά, ποῦ εἶναι ἐπάνω σ' ἕνα ὁποιοδήποτε σῶμα, εἶναι ἀδελφικὰ συγγενικὴ μὲ τὴν ὁμορφιά, ποῦ εἶναι ἐπάνω σ' ἕνα ἄλλο σῶμα, καὶ ἂν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν εἶδὴ τῆς ὁμορφιάς, θὰ ἦτανε μεγάλη ἀνοησία, νὰ μὴ δέχεται πῶς ἡ ὁμορφιά, ποῦ εἶναι ἐπάνω σ' ὅλα τὰ σώματα, εἶναι ἡ ἴδια καὶ μία . . . Καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὰ θὰ μάθῃ πιά νὰ λογαριάζῃ τὴν ὁμορφιά, ποῦ εἶναι μέσα στὶς ψυχές, γιὰ ἀξιώτερη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά ποῦ εἶναι μέσα στοῦ σῶμα . . . Κι ἔτσι θὰ ἀναγκασθῇ πάλιν νὰ θεασθῇ τὴν ὁμορφιά ποῦ εἶναι μέσα στὰ ἔργα καὶ στοὺς λόγους . . . Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἔργα θὰ τὸν ὀδηγήσῃ κανεὶς στὶς γνώσεις . . . καὶ καθὼς θὰ βλέπῃ πιά τὴν ἀφθονὴ ὁμορφιά . . . ριγμένους μὲ τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ ἀνοιχτὸ πέλαγος τῆς ὁμορφιάς καὶ θεωρώντας τὸ νὰ γεννᾷ πολλοὺς ὁμορφους καὶ μεγαλόψυχους λόγους καὶ διανοήματα ἀπὸ ἀνεξάντλητον φιλοσοφικὸ ἔρωτα, ὥσπου, σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν ἀναβαθμὸ δυναμωμένος καὶ ὠριμασμένος, ν' ἀντικρύσῃ τὴ γνώση ἐκείνη τὴ μία καὶ μόνη τῆς ὁμορφιάς.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλωτῖνος δίνει μεταφυσικὴ ἐρμηνεῖα στὴν ἔννοια τῆς ὁμορφιάς : κάτι εἶναι ὠραῖο γιατί μετέχει στὰ ὄντως ὄντα, ποῦ εἶναι ὁμορφα. Ὁ Πλωτῖνος ἀρνεῖται ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν μεταξύ τους καὶ πρὸς τὸ ὅλο εἶναι αἰτία τοῦ ὠραίου· τότε τὸ σύνθετο μόνον θὰ ἦταν ὁμορφο. Ἐξ ἄλλου τί συμμετρία μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ στὶς ὁμορφες πράξεις, στὰ μαθήματα καὶ στὶς ἐπιστῆμες;

Πλωτίνος, Ἐννεάδες, I VI (Περὶ τοῦ καλοῦ) 1 καὶ 2, μετάφρ. I. N. Θεοδωρακόπουλου :

Πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα . . . καὶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητά; τοῦτο γίνεται μὲ τὴ συμμετοχὴ ὄλων αὐτῶν στὴν ἰδέα τοῦ καλοῦ. Γιατὶ κάθε ὁμορφο προώριστα νὰ δέχεται τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τοῦτο δὲν ἔχει καμμιά συμμετοχὴ στὴν ἰδέα καὶ στὴ μορφή, εἶναι ἄσκημο καὶ παραμένει ἔξω τοῦ θείου λόγου . . . Ἄσκημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο ποῦ δὲν ἐξουσιασθῆκε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα, ἐπειδὴ δὲν ἀνέχεται ἡ ὕλη νὰ ἐξουσιασθῆ πλήρως ἀπὸ τὴ μορφή.

Πλωτίνος, Ἐννεάδες, I VI 4, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση τοῦ νοεροῦ κάλλους. Τὸ προσωπικὸ βίωμα τῆς ψυχῆς.

Γιὰ τὰ ὁμορφα ὁμως τοῦ νοητοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα ἡ αἴσθησις δὲν μπορεῖ πιά νὰ τὰ ἰδῆ, ἀλλὰ δίχως ὄργανα τὰ βλέπει ἡ ψυχὴ καὶ τὰ καταλαβαίνει, πρέπει ν' ἀνέβωμε γιὰ νὰ τὰ ἰδοῦμε καὶ ν' ἀφήσωμε τὴν αἴσθησις κάτω νὰ περιμένῃ. Καὶ ὅπως γιὰ τὰ ὁμορφα τῆς αἰσθήσεως, ὅσοι δὲν τᾶχουν ἰδεῖ καὶ δὲν τὰ ἔχουν νοιώσει ὡς ὁμορφα, δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν γι' αὐτά, ὅπως π.χ. οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοί, ἔτσι δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν καὶ γιὰ τὴν ὁμορφιὰ τῶν πνευματικῶν ἀπασχολήσεων καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁμοίων πραγμάτων ὅσοι δὲν τὰ ἀποδέχονται. Δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ φέγγος τῆς ἀρετῆς, ὅσοι δὲν ἐφαντάσθησαν πόσο ὁμορφο εἶναι τὸ πρόσωπο τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης, πῶς ὁμορφο ἀπὸ τὸν αὐγερινὸ καὶ τὸν ἀποσπερίτη. Ἄλλὰ πρέπει νὰ ἔχη κανεὶς ἰδεῖ μὲ τὰ μάτια ποῦ ἡ ψυχὴ βλέπει παρόμοια πράγματα καὶ ὅταν κανεὶς τὰ ἰδῆ νὰ χαίρεται, νὰ γοητεύεται καὶ νὰ ταρασσεται πῶς πολὺ παρὰ ὅταν βλέπῃ αἰσθητὰ ὁμορφα, γιατί τότε ἀγγίζει τὰ ἀληθινὰ. Τότε θὰ δοκιμάσῃ τὰ βιώματα ποῦ ζῆ κανεὶς μὲ τὸ ὁμορφο, δηλαδὴ τὸ θάμπωμα, τὴ γλυκειὰ ἔκπληξις, τὸν πόθο . . . Αὐτὰ μποροῦν νὰ τὰ ζήσουν οἱ ψυχὲς καὶ τὰ ζοῦν βέβαια, ὅταν ἀγγίζουσι τὰ μὴ ὁρώμενα, ἀλλὰ τὰ ζοῦν ἰσχυρότερα ὅσες εἶναι ἐρωτικώτερες . . .

Πλωτίνος, Ἐννεάδες I VI 6, μετάφρ. I. N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἄγαθὸ καὶ ὁμορφο εἶναι ταυτόσημα.

Ὡς πρῶτο πρέπει νὰ θέσωμε τὸ κάλλος, ποῦ εἶναι συνάμα καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἄπ' αὐτὸ γίνεται εὐθύς καὶ ὁ νοῦς ὁμορφος καὶ μετὰ τὸ νοῦ γίνεται ἡ ψυχὴ ὁμορφη. Τὰ ἄλλα πάλι ὁμορφα ποῦ εἶναι μέσα στὶς ἀπασχολήσεις καὶ τὶς πράξεις ἔρχονται ἀπὸ τὴν ψυχὴ ποῦ τοὺς δίνει μορφή. Καὶ τὰ σώματα τέλος, ποῦ ὀνομάζονται ὁμορφα, τὰ κάνει ἡ ψυχὴ ἔτσι, γιατί, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι κάτι τὸ θεῖο, καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ θεῖο, ὅ,τι πιᾶση καὶ τὸ ἐξουσίαση τὸ κάνει ὁμορφο, ὅσο μπορεῖ τοῦτο νὰ μεταλάβῃ ὁμορφιά¹.

1. Ὅσο μπορεῖ : πλατωνικὴ ἔκφραση « καθ' ὅσον δυνατὸν », βλ. π.χ. Πλάτων, Φαίδρος 253 α. Νὰ μεταλάβῃ (μεταλαβεῖν) Βλ. Λεξικόγιο : Μέθεξις.

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία, « Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν », 2 1938, σελ. 139, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Καμμιά ἐπιστήμη τῆς τέχνης δὲν μπορεῖ ὡς ἐπιστήμη νὰ συλλάβῃ τὸ τί εἶναι ἀκριβῶς ἡ οὐσιαστικὴ πραγματικότητα τῆς τέχνης, δὲν μπορεῖ δηλαδὴ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθεια, ποῦ νοιώθει καὶ παράγει ὁ δημιουργὸς μέσα στὴν τέχνη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, σελ. 44 :

Κατὰ βάθος εἶναι ὁ καλλιτέχνης ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τὸν καλλιτέχνη . . . Ποιὸς καλλιτέχνης καὶ ποιὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος — καὶ ὅταν εὐρίσκη ἀπήχηση ἀπὸ ἄνθρώπους καὶ ὅταν τιμᾶται καὶ θαυμάζεται — θὰ πιστέψῃ, ὅτι πράγματι ἔχει κατανοηθῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους; Τὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς δημιουργίας του καὶ τὰ ὅρια τῶν ἱκανότητων του εἶναι μυστικά ἀποκλειστικά δικά του . . . Ἡ κατανόηση ἀπὸ τοὺς ἄλλους δὲν μπορεῖ νὰ συμπέση μετὰ τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ καλλιτέχνη. Ὅ,τι ὑπάρχει μέσα στὸν καλλιτέχνη ὡς ἀνεπτυγμένη ἱκανότητα καὶ ὡς δημιουργικὴ ἐνέργεια, τοῦτο

παρουσιάζεται στο φιλότεχνο άνθρωπο μόνο ως ανάγκη, την όποιαν όμως μόνος του δεν μπορεί να πληρώσει, και τούτο τον οδηγεί προς την τέχνη και την απόλαυσή της.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ένα πράγμα είναι ωραίο γιατί το κρίνουμε ωραίο ή το κρίνουμε ωραίο γιατί είναι ωραίο; Τα έργα του Βαν Γκόγκ εκφράζουν μιὰ τραγική όψη του κόσμου. Κι αν ακόμη δεν έχομε διάθεση να δούμε τους πίνακες του Βαν Γκόγκ, αυτό δεν έμποδίζει να υπάρχει στους πίνακες αυτούς τὸ τραγικό. Ἀναφέρετε και άλλα παραδείγματα, γιά να δείξετε τήν αντικειμενική πραγματικότητα τῆς αισθητικῆς αξίας.
2. Ἀναλύστε τις δυὸ απόψεις γιά τὸ ωραίο : Ὁ ωραίο είναι εκείνο πού άρέσει δίχως συμφέρον (Κάντ). Τὸ Ὁωραίο είναι ύπόσχεση τῆς εὐτυχίας (Σταντάλ). Βιβλιογράφ. Φρ. Νίτσε, Ὁ Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 103 - 104.
3. Ποιά ή σχέση τῆς αισθητικῆς του Πλωτίνου με τήν αισθητική του Πλάτωνος;
4. Συσχετίσετε με τήν αισθητική του Πλωτίνου τούς στίχους του Γκαίτε : « Ἄν δεν ήταν τὸ μάτι σαν τὸν ήλιο δεν θα μπορούσε ποτέ να ιδῆ τὸν ήλιο. Ἄν δεν ήταν μέσα μου του θεου ή δύναμη, πῶς θα μπορούσε να με γοητεύσει τὸ θεϊκό »;
5. Συζητήσετε τήν άποψη του Κ. Τσάτσου γιά τήν αισθητική παιδεία : « Ἡ αισθητική παιδεία δεν άποβλέπει στους λίγους, αλλά σε όλόκληρο τὸ λαό. Πρό παντός τούτη ή παιδεία, ή αισθητική, επειδή ούτε μόνο στο σχολείο, ούτε μόνο στο σπίτι, αλλά παντου και κάθε ώρα μπορεί να προσφέρεται, μπορεί και να έπεκταθῆ σε άκόμα πλατύτερα στρώματα άπό κάθε άλλη μορφή παιδείας και να γίνῃ ή πιὸ γερή βάση μιᾶς μόρφωσης παλλαϊκῆς ».
6. Ὁς ποιὸ σημείο είναι άληθινή ή άποψη γιά τούς κριτικούς τῆς τέχνης : « Προσπαθοῦν να συντηρήσουν τήν ύπόστασή τους με τὰ ψιχία πού πέφτουν άπό τὸ συμποσιακὸ τραπέζι τῆς ενεργητικῆς τέχνης ». Συζητήσετε επίσης τήν άποψη του Ἀνατόλ Φράνς : « Γιά να είναι ειλικρινῆς ὁ κριτικός πρέπει να δηλώσει : Θα μιλήσω . . . γιά τὸν έαυτό μου με εύκαιρία τὸ Σαίξπηρ, τὸ Ρακίνα, τὸν Πασκάλ, τὸ Γκαίτε ».

ΟΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Ευ. Μουτσόπουλος, *Αί Αισθητικαί Κατηγορίαι*, 1970, σσ. 14, 20 :

(Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον) διὰ τὴν σύγχρονον αἰσθητικὴν προέχει κυρίως εἶναι νὰ προσδιορίσῃ κατὰ πόσον ἐν αἰσθητικόν, προπάντων δὲ καλλιτεχνικόν ἀντικείμενον ὠλοκληρωμένον ἔχει ἐπιτύχει ἢ ὄχι νὰ δικαιώσῃ τὴν ὕπαρξήν του. Βασικὴ συνεπῶς αἰσθητικὴ κατηγορία ἀναφαίνεται ἡ τῆς κρίσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου ὡς ἐπιτυχοῦς ἢ ἀνεπιτυχοῦς, ὡς δεδικαιωμένου ἢ ὡς ἀδικαιώτου. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἢ ἰδιοτυπία τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, λαμβανομένων καὶ ὡς ἐκφραζουσῶν συνειδησιακὰς ἀντιδράσεις εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους ἔναντι τῆς παρουσίας αἰσθητικῶν ἀντικειμένων, δικαιώνεται, μὲ τὴν σειράν της. Δυσφορία προκαλεῖται κυρίως ἐκ τῆς θεωρήσεως ἑνὸς ἀποτυχόντος ἔργου τέχνης, θαυμασμός ὅμως ἐξ ἴσου ὑπὸ καλλιτεχνικοῦ καὶ ὑπὸ φυσικοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου. . . . Ὁ καλλιτέχνης ἀκολουθεῖ καὶ ζῆ τὴν περιπέτειαν τοῦ ἔργου του τὸ ὁποῖον συχνάκις ἐκφεύγει τοῦ ἐλέγχου του ὡς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν κατηγορίαν δι' ἧς θὰ εἶναι τελικῶς δυνατὸν νὰ χρωματισθῇ. Οὕτω ἐν ἔργον τέχνης ἀντὶ τραγικοῦ, δυνατὸν νὰ γίνῃ δραματικόν· ἀντὶ κωμικοῦ πάλιν δραματικόν. . .

Ευ. Μουτσόπουλος, *Μία λησμονημένη ἑλληνικὴ Αἰσθητικὴ*, «Παρνασσός» Δ 2 1962, σελ. 183 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πέτρος Βραΐλας - Ἀρμένης εἶναι νεοῦλληνας φιλόσοφος. Γεννήθηκε τὸ 1812 καὶ πέθανε τὸ 1884. Συνδύαζει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν, τὸ γαλλικὸ ἐκλεκτικισμὸν.

Ὀντότης, ὡς καὶ τὸ ὄν, τὸ Ὁραϊον κέκτηται κατὰ τὸν Βραΐλαν πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, πλὴν εἰς βαθμὸν ἀνώτερον καὶ ὑπερέχοντα ἀπολύτως, ὥστε νὰ καθίσταται, ἐν τῇ κλίμακι τῶν ἀξιῶν, ὁ μεταξὺ ἀπλοῦ καὶ Ὑπερτάτου ὄντος, ταυτιζομένου πρὸς τὸ Ἰδανικόν, ἐνδιάμεσος ὅρος. Ἡ τοποθέτησις αὕτη καταλύει τὰς βασικὰς δυσκολίας μιᾶς αἰσθητικῆς ἀπηλευθερωμένης ἐκ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τῶν αἰσθήσεων. Ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Ὁραίου, αὕτη διαφορίζεται ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τρόπους ἐκφράσεως αὐτῆς

ἐν τῷ ἀτόμῳ· μεταβαίνομεν εὐκολώτερα . . . ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ πνεύματος εἰς τὸ κάλλος τῆς καρδίας ἢ εἰς τὸ κάλλος τῆς πράξεως . . . τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀντιστοίχων ἐννοιῶν τῆς μεγαλοφυΐας, τῆς ἄκρας εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Εἰσαγωγή. "Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν εἶναι καὶ τὸ σχετικὸ μὲ τὶς ἀντιθετικὰς κατηγορίας. Πῶς μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ τὸ ἀντίθετο μιᾶς αἰσθητικῆς κατηγορίας; "Ἄν πρόκειται γιὰ τὸ τραγικόν, ποῦ ὄντολογικὸν του γνώρισμα εἶναι τὸ μέγεθος, τοῦ ὁποίου ἀντίθετο εἶναι τὸ μικρόν, τὸ πράγμα δὲν εἶναι προβληματικόν. Ἡ Anne Souriau ἀναφέρεται στὸ πρόβλημα ἀντλώντας καὶ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν ὄντολογία.

Anne Souriau, Esthétique et Ontologie, «*Révue Intern. de Philosophie*», σελ. 316, μετάφρ. "Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Δυὸ κατηγορίες εἶναι ἀντίθετες ἂν ἡ μία μετέχη σὲ μιὰ ἰδέα, τὴν ὁποία ἡ ἄλλη δὲν μπορεῖ νὰ δεχτῆ, καὶ ὅταν, στὴν περίπτωσιν ποῦ θὰ βρεθῇ κοντὰ σ' αὐτὴν «*σταματᾷ νὰ εἶναι ἢ τῆς παραχωρῆ τῆ θέσης*», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων (*Φαίδων* 104 b - c) . . . Ἄλλὰ τί θὰ εἶναι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλη ἢ κατηγορία τοῦ δραματικοῦ καὶ τοῦ μυστηριώδους; Κάθε μιὰ ὀρίζεται μὲ βάση ὀρισμένα σημεῖα ποῦ δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν ἄλλη. Εἶναι λοιπὸν χωριστὰς . . . δὲν μποροῦμε οὔτε νὰ τὶς ἀπομακρύνωμε οὔτε νὰ τὶς προσεγγίσωμε τῇ μιᾷ στὴν ἄλλη σὲ ἓνα συνοπτικὸν πίνακα.

Διονυσίου ἢ Λογγίνου, Περί ὕψους, ἔκδ. Π. Φωτιάδου, 1927, Κεφ. 7 (σελ. 44) :

Τοῦτο γάρ τῳ ὄντι μέγα, οὔ πολλή μὲν ἡ ἀναθεώρησις, δύσκολος δέ, μάλλον δ' ἀδύνατος ἡ κατεξανάστασις, ἰσχυρά δέ ἡ μνήμη καὶ δυσσεξάλειπτος. Ὅλως δέ καλὰ νόμιζε ὕψη καὶ ἀληθινὰ τὰ διὰ παντὸς ἀρέσκοντα καὶ πᾶσιν.

Κεφ. 35 (σελ. 83) :

. . . ἡ φύσις οὐ ταπεινὸν ἡμᾶς ζῶον οὐδ' ἄγενὲς ἔκρινε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὡς εἰς μεγάλην τινὰ πανήγυριν εἰς τὸν βίον καὶ εἰς

τὸν σύμπαντα κόσμον ἐπάγουσα, θεατὰς τινὰς τῶν ὄλων (ἔργων) αὐτῆς ἐσομένους καὶ φιλοτιμοτάτους ἀγωνιστάς, εὐθύς ἄμαχον ἔρω-
τα ἐνέφυσεν ἡμῶν ταῖς ψυχαῖς παντὸς τοῦ μεγάλου καὶ ὡς πρὸς
ἡμᾶς δαιμονιωτέρου.

Κεφ. 36 (σελ. 84) :

... ἐπὶ μὲν τέχνης θαυμάζεται τὸ ἀκριβέστατον, ἐπὶ δὲ τῶν
φυσικῶν ἔργων τὸ μέγεθος, φύσει δὲ λογικὸν ὁ ἄνθρωπος· κάπνι
μὲν ἀνδριάντων ζητεῖται τὸ ὅμοιον ἀνθρώπῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ λόγου
τὸ ὑπεραῖρον ... τὰ ἀνθρώπινα. Προσθῆκει ὅμως ... ἐπειδὴ τὸ μὲν
ἀδιάπτωτον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τέχνης ἐστὶ κατόρθωμα, τὸ δ' ἐν ὑπε-
ροχῇ ... μεγαλοφύας, βοήθημα τῇ φύσει πάντη πορίζεσθαι τὴν
τέχνην.

Βιβλιογραφία: Εὐ. Παπανούτσου, Αἰσθητική, σελ. 284.

Η. Bergson, *Le rire, Oeuvres*, σελ. 483 (152 - 153) :

Τὰ κύματα παλεύουν ἀδιάκοπα στὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσης
ἐνῶ τὰ κατώτερα στρώματα διατηροῦν μιὰ βαθιὰ γαλήνη ... Τὰ
κύματα χτυπιοῦνται, ἀναζητοῦν τὴν ἰσορροπία. Ἕνας λευκὸς ἀφρός,
ἐλαφρὸς καὶ χαρούμενος ἀκολουθεῖ τοὺς μεταβαλλόμενους κύκλους.
Καμμιά φορά τὸ κύμα ἀφήνει λίγο τέτοιο ἀφρὸ πάνω στὴν ἄμμο.
Τὸ παιδί, ποὺ παίζει ἐκεῖ κοντά, ἔρχεται νὰ μαζέψῃ μιὰ φούχτα
κι ὕστερα ἀπὸ μιὰ στιγμή παραξενεύεται ποὺ δὲν ἔχει πιά στὴν
φούχτα του παρὰ μερικὲς σταγόνες νερὸ ἄλμυρό, πιὸ πικρὸ ἀπὸ τὸ
κύμα ποὺ τὸ μετέφερε. Τὸ γέλιο γεννιέται ὅπως αὐτὸς ὁ ἀφρός. Ἐπι-
σημαίνει, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τὶς ἐπιφανειακὲς ἀντιδράσεις.
"Ὅπως ὁ ἀφρός, λαμποκοπᾷ· εἶναι ἡ εὐθυμία. Ὁ φιλόσοφος, ποὺ τὸ
μαζεύει γιὰ νὰ τὸ δοκιμάσῃ, θὰ βρῆ καμμιά φορά, γιὰ μιὰ μικρὴ
ποσότητα, κάποια δόση πικρίας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Κωμικὸ καὶ νοημοσύνη. Ἀναπτύξετε τὴν ἀποψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα
ζῶο ποὺ ξέρεי νὰ γελά (Ἀριστοτέλης, *Περὶ ζῳῶν μορίων* 10 673 a 8 : « μό-
νον γελά τῶν ζῳῶν ἄνθρωπον »).
2. Κωμικὸ καὶ κοινωνία. Τὸ γέλιο ὡς κοινωνικὸς σφραγισμὸς (Μπερζόν). Τὸ
κωμικὸ ὡς ἐπισήμανση τῶν ἐλαττωμάτων, καταχρήσεων κ.λπ.

3. Δώσετε παραδείγματα του κωμικού : της μορφής, των κινήσεων, των καταστάσεων.
4. Κωμικά πρόσωπα και τραγικά πρόσωπα.
5. Συζητήσετε τον όρισμό του **Ἀριστοτέλη** για την κωμωδία και το κωμικό : «Ἡ κωμωδία εἶναι μίμηση ταπεινοτέρων, ὄχι ὅμως κατὰ πᾶν ἐλάττωμα, ἀλλὰ τοῦ ἀσκημοῦ μέρος εἶναι τὸ κωμικό. Τὸ κωμικὸ δηλαδὴ εἶναι λάθος ἢ ἀσκήμια, ποῦ δὲν περιέχει οὔτε ὀδύνη οὔτε βλάβη, καθὼς τὸ κωμικὸ προσωπεῖο εἶναι ἄσκημο ἢ διεστραμμένο, χωρὶς ὅμως πόνου » (**Περὶ ποιητικῆς** 1449a 31 - 35).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ. φ.

Ε΄. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

(Ἀνέκδοτη μετάφραση Ε. Ν. Ρούσσου)

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ

Σίλλοι, ἀποσπ. 14-15

Ὅμως οἱ θνητοὶ νομίζουν πὼς γεννιοῦνται οἱ θεοὶ
καὶ πὼς ἔχουν τὸ δικό τους ροῦχο, λόγο καὶ κορμί.

Ἄλλ' ἂν χέρια εἶχαν τὰ βόδια, τ' ἄλογα καὶ τὰ λιοντάρια
καὶ ζωγράφιζαν καὶ κάναν ἔργα ὅπως οἱ ἄνθρωποι,
τ' ἄλογα ὅμοιες μ' ἄλογων καὶ τὰ βόδια μὲ βοδιῶν
τις μορφές θὲ νὰ ἱστοροῦσαν τῶν θεῶν καὶ τὰ κορμιά τους
κάθε ζῶο θὰ παριστοῦσε ὅπως εἶναι τὸ δικό του.

Περὶ φύσεως, ἀποσπ. 23-26

Ἐνας θεὸς ὁ πιὸ μεγάλος μέσ' σ' ἄνθρώπους καὶ θεοὺς,
ποῦ ὅμοιος μὲ θνητὸ δὲν εἶναι οὐδὲ στὸ σῶμα οὐδὲ στὸ νοῦ

Είναι δλάκερος και νοῦς κι αὐτὶ και μάτι.

Και δίχως μόχθο με τὴ δύναμη τοῦ νοῦ κινεῖ τὰ πάντα.

Στὸν ἴδιο τόπο πάντα μένει, δίχως καθόλου νὰ κουνιέται,
κι οὔτε νὰ πῆς πῶς τοῦ ταιριάζει τὸ νὰ πηγαίνει πέρα δῶθε.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Περὶ φύσεως, ἀποσπ. 30, 31, 36, 88, 90 και 67

Τὸν κόσμο αὐτό, τὸν ἴδιο γιὰ ὄλους, οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος
τὸν ἔκανε, μὰ ἦταν πάντα και εἶναι και θά 'ναι φωτιὰ αἰώνια ζων-
τανή, πού ἀνάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο.

Τῆς φωτιᾶς μεταμορφώσεις πρώτα θάλασσα, και τῆς θάλασ-
σας τὸ μισὸ γῆ και τ' ἄλλο μισὸ θύελλα. Ἡ γῆ λιώνει σὲ θάλασσα
και μετριέται στὸ ἴδιο μέτρο πού εἶχε προτοῦ νὰ γίνη γῆ.

Γιὰ τὶς ζωὲς θάνατος εἶναι νερὸ νὰ γίνουν, γιὰ τὸ νερὸ θάνατος
εἶναι γῆ νὰ γίνη, ἀπὸ τῆ γῆ νερὸ γίνεται κι ἀπ' τὸ νερὸ ζωή.

Τὸ ἴδιο εἶναι τὸ ζωντανὸ και τὸ νεκρὸ, τὸ ξύπνιο και τὸ κοι-
μισμένο, τὸ νέο και τὸ γέρικο· γιὰτὶ ἐτοῦτα μεταλλάζοντας ἐκεῖνα
εἶναι κι ἐκεῖνα μεταλλάζοντας ἐτοῦτα.

Τὰ πάντα ἀνταλλάσσονται με τὴ φωτιὰ και ἡ φωτιὰ με τὰ
πάντα, ὅπως ἀκριβῶς τὰ πράγματα με τὸ χρυσὸ και ὁ χρυσὸς με
τὰ πράγματα.

Ὁ θεὸς εἶναι μέρα νύχτα, χειμῶνας καλοκαίρι, πόλεμος εἰρήνη,
πεῖνα χορτασμός· μορφὲς ἀλλάζει σὰν τὴ φωτιὰ κάθε πού θά σμίξει
με θυμιάματα· ὄνομα παίρνει κατὰ τὴ μυρωδιὰ τοῦ καθενός.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

Περὶ φύσεως, ἀποσπ. 7-8

Ὅμως αὐτὸ ποτὲ δὲ θε ν' ἀποδειχτῆ, πῶς ὑπάρχουνε μὴ ὄντα·
ἀλλὰ ἐσὺ ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦτο τῆς ἐξέτασης κράτα τὴ σκέψη
σου μακριά

- κι ἡ συνήθεια μὲ τὴν πείρα τὴν πολλὴ στὴ στράτα αὐτῆ ἄς
 μὴ σὲ βιάζη
 νὰ γυρνᾷς ἀπρόσεχτο τὸ μάτι καὶ τὸ αὐτὶ πού πιάνει κάθε ἤχο
 5 καὶ τὴ γλώσσα, μὰ νὰ κρίνης μὲ τὸ νοῦ τὴν περιμάχητη ἀπόδειξη
 πού εἰπώθηκε ἀπὸ μένα.
- Μόνη ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ δρόμου
 ἀπομένει πῶς ὑπάρχει· καὶ σ' αὐτὸν σημάδια εἶναι
 πάμπολλα, πῶς εἶναι ἀγέννητο καὶ χωρὶς ξολοθρεμό,
 ὀλόκληρο, μοναδικό κι ἀτράνταχτο καὶ τέλειο.
- 5 Δὲν ἦτανε ποτὲ οὔτε καὶ θά 'ναι, γιατί εἶναι τῶρα ὄλο μαζί,
 ἓνα καὶ συνεχόμενο· γιατί ποιά γέννα του θε νὰ ζητοῦσες;
 Πῶς κι ἀπὸ ποῦ θε νὰ μεγάλωνε; Οὔτε καὶ θά σ' ἀφήσω ἀπ' τὸ
 μὴ εἶναι
 νὰ πῆς ἢ μὲ τὸ νοῦ νὰ βάλῃς· γιατί οὔτε λέγεται οὔτε κι ὁ νοῦς
 τὸ βάζει
 πῶς δὲν ὑπάρχει. Καὶ ποιά θά τὸ ξεσήκωνεν ἀνάγκη
- 10 ὕστερα ἢ ἀπὸ πρὶν ἀπ' τὸ μηδὲν ν' ἀρχίσῃ καὶ νὰ γίνεταί;
- 19 Κι ἀφοῦ ὑπάρχει, πῶς ἔπειτα θά χάνονταν; Καὶ πῶς θε νὰ
 γινόταν;
- Γιατί, ἂν ἔγινε, δὲν εἶναι, οὔτε κι ἂν πρόκειται νὰ εἶναι.
 *Ἐτσι ἐσβήσθηκε ἡ γέννα κι ὁ ἀνήκουστος χαμός.
 Οὔτε εἶναι διαιρετό, γιατί ὄλο εἶν' ὅμοιο·
 οὔτε σὲ κάτι περισσότερο — τοῦτο θε νὰ τὸ ἐμπόδιζε συνεχόμενο
 νὰ 'ναι,
 οὔτε σὲ κάτι πιὸ λειψό, μὰ εἶναι ὄλο γεμάτο ἀπὸ εἶναι.
- 25 *Ἐτσι εἶναι ὄλο συνεχόμενο· καὶ ὄν κοντὰ στὸ ὄν πηγαίνει.
 Λοιπόν, ἀκίνητο, στὰ μεγάλα τῶν περάτων τὰ δεσμὰ
 εἶναι ἀναρχο κι ἀπαυτο, ἀφοῦ γέννα καὶ χαμός
 πολὺ μακριὰ πλανήθηκαν καὶ πίστη ἀληθινή τὰ 'χει
 σπρωγμένα.
- Τὸ ἴδιο μέσ' στὸν ἑαυτὸ του ὄντας, στὸν ἑαυτὸ του βρίσκεται
 30 καὶ σταθερὰ στὸν τόπο του ἔτσι μένει· γιατί ἡ ἀνάγκη ἢ δυνατὴ
 τὸ κρατᾷ μὲ τῶν περάτων τὰ δεσμὰ, πού ἀπὸ γύρω τὸ 'χουν
 κλείσει,
 μιὰ καὶ δὲν εἶν' πρεπούμενο νὰ μὴν τελειώνῃ τὸ ὄν.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 17

- Διπλά θεὸν τὰ πῶ· τῆ μιᾶ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικὸ γιὰ νὰ 'ναι
ἀπὸ τὰ πιὸ πολλὰ, τὴν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιὸ πολλὰ ἀπὸ
τὸ ἕνα νὰ 'ναι.
- Διπλὴ λοιπὸν τῶν ὄντων τῶν θνητῶν ἢ γένηνα, διπλὸς καὶ ὁ
χαμός·
γιατὶ τῆ μιᾶ ἢ σύναξη τοῦ κάθε ὑλικοῦ γεννᾶ καὶ καταστρέφει,
5 ἔνω τὴν ἄλλη ἀντίστροφα μὲ τὴν ἀνάπτυξη χωρίζεται καὶ πάει.
Κι αὐτὰ νὰ μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτὲ τους δὲν τελειώνουν,
μὰ ἄλλοτε μὲ τὴν Ἀγάπη ἔρχονται κοντὰ καὶ γίνονται ἕνα ὅλα
κι ἄλλοτε πάλι χωριστὰ καθένα μακριὰ τραβιοῦνται μὲ τὸ Μίσος.
Ἔτσι μιὰ καὶ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ πολλὰ εἶναι μαθημένο νὰ
φυτρῶνῃ
- 10 κι ἀντίστροφα μὲ τοῦ ἑνὸς τὸ χωρισμὸ τὰ πιὸ πολλὰ νὰ
βγαίνουν,
μὲ τέτοιον τρόπο γίνονται κι εἶναι ἡ ζωὴ τους ὄχι ἀπα-
ράλλαχτη·
καὶ καθῶς νὰ μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτὲ τους δὲν
τελειώνουν,
εἶν' ἔτσι πάντα ἀμετακίνητα στὴν κυκλικὴ τροχιά τους.
Ὅμως ἔμπρός, ἄκου τὰ λόγια μου· καὶ τὰ μυαλὰ ἢ μάθηση
αὐγατίζει·
- 15 γιατί ὅπως καὶ πρὶν εἶπα, δείχνοντας τοῦ λόγου τὸ σκοπὸ,
διπλά θεὸν τὰ πῶ· τῆ μιᾶ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικὸ γιὰ νὰ 'ναι
ἀπὸ τὰ πιὸ πολλὰ, τὴν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιὸ πολλὰ ἀπὸ
τὸ ἕνα νὰ 'ναι
φωτιά, νερὸ καὶ γῆ καὶ τοῦ ἀέρα τὸ ἀμέτρητο τὸ ὕψος,
τὸ Μίσος τοῦ ὀλέθρου χωριστὰ, ὅμοια βαρὺ σὲ ὅλα,
20 καὶ ἡ Ἀγάπη ἀνάμεσά τους, ἴση στὸ μῆκος καὶ στὸ πλάτος.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 12

Ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα ἔχουν μόρια ἀπὸ τὸ κάθε τι, ὁ νοῦς
ὅμως εἶναι κάτι ἀπεριόριστο καὶ αὐτοδύναμο καὶ δὲν ἀνακατεύεται

μέ κανένα πράγμα, αλλά είναι μόνος του με τόν έαυτό του. Γιατί αν δέν ήταν μόνος του με τόν έαυτό του, αλλά είχε ανακατευτή με κάτι άλλο, θά είχε μόρια από όλα τά πράγματα γενικά, αν ήταν ανακατεμένος με κάτι· γιατί, όπως έχω πεί στα προηγούμενα, μέσα σέ κάθε πράγμα υπάρχουν μόρια από τό κάθε τι· και θά τόν εμπόδιζαν τά πράγματα πού θά είχαν ανακατευθή μαζί του, ώστε νά μή μπορη νά είναι κύριος κανενός πράγματος, όπως θά συνέβαινε, αν ήταν μόνος του με τόν έαυτό του. Είναι δηλαδή τό πιό λεπτό από όλα τά πράγματα και τό πιό καθαρό, και κατέχει κάθε γνώση για κάθε πράγμα και ή δύναμή του είναι πάρα πολύ μεγάλη· και σέ όσα έχουν ψυχή, και στα άνωτερα όντα και στα κατώτερα, σέ όλα κυριαρχεί ό νοϋς. Και τής γενικής περιστροφής του σύμπαντος ό νοϋς είναι κύριος, σέ τρόπο πού ή περιστροφή αύτή νά έχη τήν άρχή της. Και άρχισε αύτή ή περιστροφή από ένα όρισμένο σημείο, και προχωρεί όλο και περισσότερο και θά προχωρήσει ακόμα πιό πολύ. Και όλα αύτά πού σμίγουν και αποχωρίζονται και πάνε χωριστά, όλα τά γνωρίζει ό νοϋς. Και ποιās λογής έπρόκειτο νά είναι και ποιās λογής ήταν, όσα τώρα δέν υπάρχουν, και όσα τώρα υπάρχουν και ποιās λογής θά είναι, όλα τά έβαλε σέ τάξη ό νοϋς, και αύτή τήν ίδια τήν περιστροφή, πού τώρα ακολουθούν και τά άστρα και ό ήλιος και ή σελήνη και ό άέρας και ό αιθέρας, πού ξεχωρίζουν τό ένα από τό άλλο. Και ξεχωρίζει από τό άραιό τό πυκνό και από τό ψυχρό τό θερμό και από τό σκοτεινό τό φωτεινό και από τό υγρό τό ξηρό. Και υπάρχουν πολλά μόρια πολλών πραγμάτων. Τελείως όμως δέν ξεχωρίζει και δέν αποχωρίζεται τό ένα από τό άλλο κανένα πράγμα έκτός από τό νοϋ. Άλλά ό νοϋς όλόκληρος είναι όμοιος και ό περισσότερος και ό λιγότερος. Όμως κανένα άλλο πράγμα δέν είναι όμοιο με κανένα, αλλά από όποια πράγματα υπάρχουν πάρα πολλά μόρια μέσα σ' ένα πράγμα, αύτά είναι και ήταν ιδιαίτερα φανερά στό κάθε πράγμα χωριστά.

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ

Περί νοϋ, άπόσπ. 2

Κανένα πράγμα δέν γίνεται τυχαία, αλλά όλα από κάποια αίτία και από ανάγκη.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Ἄποσπ. 9 καὶ 164

Συμβατικά ὑπάρχει γλυκό, συμβατικά πικρό, συμβατικά χρῶμα. Στὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνο ἄτομα καὶ κενό. Πραγματικά ἐμεῖς δὲν ξέρομε τίποτα τὸ ἀληθινό, ἀλλὰ μόνο ὅ,τι μεταβάλλεται ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση τοῦ σώματος καὶ (τῶν ἀτόμων) ποὺ εἰσβάλλουν ἢ ἀντιστέκονται μέσα σ' αὐτό.

Καὶ βέβαια τὰ ζῶα συναγελάζονται μὲ ζῶα ἀπὸ τὸ ἴδιο γένος, ὅπως περιστέρια μὲ περιστέρια καὶ γερανοὶ μὲ γερανοὺς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἄλλὰ ἔτσι γίνεται καὶ μὲ τὰ ἄψυχα, πράγμα ποὺ μπορούμε νὰ δοῦμε στοὺς καρπούς ποὺ κοσκινίζομε καὶ στὰ βότσαλα τῆς ἀρογοιαλῆς ὅπου δηλαδὴ μέσα στὴ δίνη τοῦ κοσκίνου παίρνουν θέση χωριστὰ οἱ φακὲς μὲ τὶς φακὲς καὶ τὰ κριθάρια μὲ τὰ κριθάρια καὶ τὰ σιτάρια μὲ τὰ σιτάρια καὶ ὅπου ἐπίσης κατὰ τὴν κίνηση τοῦ κύματος σπρώχνονται στὸν ἴδιο τόπο τὰ μακροῦλά βότσαλα μὲ τὰ μακροῦλά καὶ τὰ στρογγυλά μὲ τὰ στρογγυλά, σὰν νὰ ἔχη μέσα τῆς κάποια ἐνωτικὴ δύναμη γιὰ τὰ πράγματα ἢ ὁμοιότητα ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτά.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς ξενοφανικῆς καὶ τῆς ἡρακλειτικῆς ἔννοιας τοῦ θεοῦ. Ὅμοιότητες καὶ διαφορές.
2. Πῶς ἐμφανίζονται τὰ στοιχεῖα τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνη στὴν περιγραφή τοῦ ὄντος ἀπὸ τὸν Παρμενίδη;
3. Ποιὲς παλαιότερες θεωρίες συνδυάζει στὸ σύστημά του ὁ Ἐμπεδοκλῆς;
4. Ὑπάρχουν ἀναλογίες ἀνάμεσα στὸ ρόλο τῆς ἡρακλειτικῆς φωτιᾶς καὶ τοῦ ἀναξαγορικοῦ νοῦ στὸ θέμα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ κόσμου;
5. Ποιὰ ἡ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ στὸ ἄτομο τοῦ Δημοκρίτου;
6. Ποιὰ ἡ οὐσία καὶ ποιὰ τὰ φαινόμενα στὸν Ἡράκλειτο, στὸν Ἀναξαγόρα καὶ στὸν Δημοκρίτο; Ποιὰ ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς θεωρίες;

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ

(*Ανέκδοτη μετάφραση Ε. Ν. Ρούσσου*)

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. 1

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, γι' αὐτὰ που ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν καὶ γι' αὐτὰ που δὲν ὑπάρχουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν.

Περὶ θεῶν, ἀπόσπ. 4

Γιὰ τοὺς θεοὺς δὲν μπορῶ νὰ ξέρω οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν οὔτε ποιά μορφή ἔχουν· γιατί εἶναι πολλὰ αὐτὰ που μᾶς ἐμποδίζουν νὰ ξέρουμε, καὶ ἡ ἀβεβαιότητα καὶ τὸ ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σύντομη.

ΓΟΡΓΙΑΣ

Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 3,66-72

Δηλαδή ἂν ὑπάρχει κάτι, αὐτὸ εἶναι τὸ ὄν ἢ τὸ μὴ ὄν ἢ καὶ τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν. Ὅμως, ὅπως θὰ δείξουν τὰ πράγματα, οὔτε τὸ ὄν ὑπάρχει οὔτε τὸ μὴ ὄν οὔτε τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει τίποτα. Καὶ βέβαια τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τὸ μὴ ὄν ὑπάρχει, θὰ ὑπάρχει καὶ ταυτόχρονα δὲν θὰ ὑπάρχει· δηλαδή ἐφ' ὅσον τὸ ἐννοοῦμε ὡς μὴ ὄν, δὲν θὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς μὴ ὄν, πάλι θὰ ὑπάρχει. Εἶναι ὅμως τελείως ἄτοπο τὸ νὰ ὑπάρχει κάτι καὶ ταυτόχρονα νὰ μὴν ὑπάρχει· ἐπομένως δὲν ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν. Καὶ διαφορετικά: Ἄν ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν, τὸ ὄν δὲν θὰ ὑπάρχει· γιατί αὐτὰ βέβαια εἶναι ἀντίθετα μεταξύ τους, καὶ ἂν στὸ μὴ ὄν πέφτη τὸ εἶναι, τότε στὸ ὄν θὰ πέφτη τὸ μὴ εἶναι. Ἄλλὰ βέβαια δὲν λέμε ὅτι τὸ ὄν δὲν ὑπάρχει· ἐπομένως οὔτε τὸ μὴ ὄν θὰ ὑπάρχει. Ἄλλὰ οὔτε καὶ τὸ ὄν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τὸ ὄν ὑπάρχει, εἶναι ἢ κάτι που ὑπάρχει πάντα ἢ κάτι που γίνεται ἢ κάτι που ὑπάρχει πάντα καὶ ταυτόχρονα κάτι που γίνεται· ἀλλὰ ὅπως θὰ δείξωμε, δὲν εἶναι οὔτε κάτι που ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι που γίνεται οὔτε καὶ τὰ δύο· ἐπομένως δὲν ὑπάρχει τὸ ὄν. Γιατί ἂν τὸ ὄν εἶναι κάτι που ὑπάρχει πάντα (καὶ φυσικὰ πρέπει ν' ἀρχίσωμε

ἀπό ἐδῶ), δὲν ἔχει ἀρχή. Γιατί βέβαια κάθε τι πού γίνεται, ἔχει κάποια ἀρχή, ἐνῶ αὐτὸ πού ὑπάρχει πάντα, μιὰ καὶ εἶναι ἀγέννητο, δὲν ἔχει ἀρχή. Καὶ ἀφοῦ δὲν ἔχει ἀρχή, εἶναι ἄπειρο. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἄπειρο, δὲν εἶναι πουθενά. Γιατί ἂν εἶναι κάπου, αὐτὸ τὸ ὅπου ἐπάνω του βρίσκεται εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι, καὶ ἔτσι τὸ ὄν δὲν θὰ εἶναι πιά ἄπειρο, μιὰ καὶ θὰ περιέχεται σὲ κάτι ἄλλο· καί, ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτὸ πού περιέχει εἶναι πιο μεγάλο ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα πιο μεγάλο ἀπὸ τὸ ἄπειρο, ἐπομένως τὸ ἄπειρο δὲν εἶναι πουθενά. Καὶ βέβαια οὔτε στὸν ἑαυτό του περιέχεται. Γιατί τότε θὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα τὸ ὅπου περιέχεται καὶ τὸ ὅ,τι περιέχεται, καὶ θὰ γίνῃ δυὸ κομμάτια τὸ ὄν, δηλαδή χῶρος καὶ ὄγκος (χῶρος τὸ ὅπου περιέχεται καὶ ὄγκος τὸ περιεχόμενο). Ἄλλ' αὐτὸ φυσικὰ εἶναι ἄτοπο. Λοιπὸν τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε μέσα στὸν ἑαυτό του. Ἐπομένως ἂν τὸ ὄν εἶναι παντοτεινό, εἶναι ἄπειρο, καὶ ἂν εἶναι ἄπειρο, δὲν εἶναι πουθενά, καὶ ἂν δὲν εἶναι πουθενά, δὲν ὑπάρχει. Λοιπὸν ἂν τὸ ὄν εἶναι παντοτεινό, δὲν εἶναι ὄν οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἀρχή του. Ἄλλὰ οὔτε καὶ κάτι πού γίνεται μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ὄν. Γιατί ἂν ἔχη γίνῃ, ἔχει γίνῃ ἢ ἀπὸ κάποιο ὄν ἢ ἀπὸ κάποιο μὴ ὄν. Ἄλλὰ οὔτε ἀπὸ τὸ ὄν ἔχει γίνῃ· γιατί ἂν εἶναι ὄν, δὲν ἔχει γίνῃ, ἀλλὰ εἶναι ἤδη· οὔτε ἀπὸ τὸ μὴ ὄν ἔχει γίνῃ· γιατί τὸ μὴ ὄν δὲν μπορεῖ νὰ γεννήσῃ κάτι, ἀφοῦ αὐτὸ πού γεννᾷ κάτι ἄλλο ὀφείλει ἀναγκαστικὰ νὰ μετέχῃ στὴν ὑπαρξή. Ἐπομένως τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε κάτι πού γίνεται. Καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὰ τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε καὶ τὰ δυὸ μαζί, δηλαδή κάτι πού ὑπάρχει πάντα καὶ κάτι πού γίνεται· γιατί αὐτὰ ἀναιροῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, καὶ ἂν τὸ ὄν εἶναι παντοτεινό, δὲν ἔχει γίνῃ, ἂν πάλι ἔχη γίνῃ, δὲν εἶναι παντοτεινό. Λοιπὸν ἂν τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καὶ τὰ δυὸ μαζί, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχῃ.

ΑΝΤΙΦΩΝ

Ἀλιθθεια, ἀπόσπ. 44, στήλη 1,6 - 4,22

Δικαιοσύνη λοιπὸν εἶναι τὸ νὰ μὴ παραβαίῃ κανεὶς τοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὅπου εἶναι πολίτης. Καὶ στὴν ἐφαρμογή τῆς δικαιοσύνης ὁ ἄνθρωπος ἐξυπηρετεῖ τὸ συμφέρον του, ἂν, στὶς περι-

πτώσεις που είναι κοντά του μάρτυρες, ακολουθή τους νόμους με προσοχή, ενώ στις περιπτώσεις που είναι άπαλλαγμένοι από μάρτυρες αφήνη τη φύση να τον καθοδηγή· γιατί αυτά που αναφέρονται στους νόμους είναι θετά, ενώ εκείνα που αναφέρονται στη φύση είναι αναγκαία· και αυτά που αναφέρονται στους νόμους είναι συμφωνημένα και όχι έμφυτα, ενώ εκείνα που αναφέρονται στη φύση είναι έμφυτα και όχι συμφωνημένα. "Όταν λοιπόν κάποιος παραβαίνει τους νόμους, αν βέβαια ξεφύγη την προσοχή των άλλων πολιτών, που είναι οι συμβαλλόμενοι σε κάθε συμφωνημένο θεσμό, είναι άπαλλαγμένος και από ντροπή και από τιμωρία· όχι όμως και όταν δεν ξεφύγη την προσοχή τους· αντίθετα όταν κάποιος παραβιάζει κάτι από όσα είναι σύμφυτα με τη φύση, αν ξεφύγη την προσοχή όλων των ανθρώπων, το κακό δεν είναι καθόλου μικρότερο, και αν τον δούν όλοι, το κακό δεν είναι καθόλου μεγαλύτερο· γιατί το κακό που παθαίνει δεν προέρχεται από τη γνώμη που έχουν γι' αυτόν, αλλά από τη φυσική πραγματικότητα. Και φτάνομε σ' αυτή τη σκέψη, επειδή τα πιο πολλά απ' όσα κατά το νόμο θεωρούνται δίκαια είναι αντίθετα στη φύση· δηλαδή ο νόμος έχει προβλέψει για τα μάτια τί πρέπει να βλέπουν και τί όχι· και για τ' αυτιά τί πρέπει ν' άκοϋν και τί όχι· και για τη γλώσσα τί πρέπει να λήη και τί όχι· και για τα χέρια τί πρέπει να κάνουν και τί όχι· και για τα πόδια που πρέπει να πηγαίνουν και που όχι· και για το μυαλό τί πρέπει να επιθυμή και τί όχι. "Όμως για τη φύση εκείνα που οί νόμοι άπαγορεύουν στους ανθρώπους δεν είναι καθόλου πιο προσφιλή και οικεία απ' όσο εκείνα που οί νόμοι επιτρέπουν. Άκόμα και ή ζωή και ό θάνατος είναι από τη φύση, και ή μὲν ζωή ανάγεται σ' αυτά που μᾶς συμφέρουν, ενώ ό θάνατος σ' εκείνα που δεν μᾶς συμφέρουν. Άλλά από εκείνα που μᾶς συμφέρουν όσα προβλέπονται από τους νόμους δεσμεύουν τη φύση, ενώ όσα προβλέπονται από τη φύση είναι ελεύθερα. Σύμφωνα λοιπόν με τον όρθό λόγο εκείνα που μᾶς προσξενούν πόνο δεν ώφελοϋν τη φύση περισσότερο από αυτά που μᾶς εύχαριστοϋν· έπομένως ούτε είναι δυνατό να μᾶς συμφέρουν αυτά που μᾶς φέρνουν λύπη περισσότερο από εκείνα που μᾶς φέρνουν χαρά· γιατί αυτά που άληθινά μᾶς συμφέρουν δεν πρέπει να βλάπτουν αλλά να ώφελοϋν.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Στο πρόβλημα του θεού ποιά είναι η θέση των Σοφιστών σε σχέση με εκείνη των Προσωκρατικών;
2. Το κύρος της γνώσεως στο Δημόκριτο και στον Πρωταγόρα. Όμοιότητες και διαφορές στο πρόβλημα.
3. Με ποιά επιχειρήματα ο Παρμενίδης υποστηρίζει την ύπαρξη του ὄντος και με ποιά ἀντεπιχειρήματα ο Γοργίας υποστηρίζει την ἀνυπαρξία του ὄντος;
4. Όταν ο Ἀντιφών ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ νόμοι εἶναι ἀντίθετοι στή φύση, μήπως περιορίζει τήν ἔννοια τῆς φύσεως;
5. Σχετικά θά ἀξιζε νά ἐρευνηθῆ ἂν τὸ πνεῦμα εἶναι ἐχθρὸς τῆς φύσεως, ὅποτε θά δικαιούμαστε νά ποῦμε ὅτι τήν καταδυναστεύει, ἢ εἶναι ἐξειλιγμένη φύση, ὅποτε πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι προστατεύει τή φύση καὶ τήν προάγει σέ ὑψηλότερες βαθμίδες βίου.
6. Τί μπορούμε νά ποῦμε γιὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Ἀντιφώντα ὅτι κάθε εὐχάριστο εἶναι καὶ ἀκίνδυνο γιὰ τὴν ὑπόστασή μας;

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

2. ΠΛΑΤΩΝ

Μένων 96b - 98b

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

— ΣΩ. : Φοβούμαι, Μένων, πῶς καὶ ἐγὼ καὶ σὺ εἴμαστε ἕνα τίποτε, καὶ σένα ὁ Γοργίας δὲν σὲ μόρφωσε καλὰ καὶ μένα ὁ Πρόδικος. Πρέπει λοιπὸν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο νά προσέξωμε τὸν ἑαυτὸ μας, καὶ νά ζητήσωμε ἐκεῖνον ποῦ μὲ κάποιο τρόπο θά μᾶς κάμη καλύτερους. Τὰ λέγω αὐτὰ ἔχοντας στὸ νοῦ μου τὴν ἐρευνα ποῦ κάναμε πρὶν λίγο· πόσο, μὲ τρόπο καταγέλαστο, μᾶς ξέφυγεν ὅτι δὲν εἶναι μόνο, ὅταν ἠγῆται ἡ ἐπιστήμη, ποῦ οἱ ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων γίνονται καὶ καλὰ καὶ σωστά· γιὰ τοῦτο ἴσως καὶ δὲν μπορούμε νά ξέρωμε μὲ ποῖο τρόπο γίνονται οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες.

— ΜΕΝ. : Τί ἐννοεῖς, Σωκράτη;

— ΣΩ. : Νὰ τί ὄτι οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες πρέπει νὰ εἶναι ὠφέλιμοι, αὐτὸ σωστὰ δεχτήκαμε πῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλλιῶς. Ἔτσι;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Καὶ ὅτι θὰ εἶναι ὠφέλιμοι, ἂν ὀρθὰ κυβερνοῦν τὶς ὑποθέσεις μας, καὶ τοῦτο καλὰ δὲν τὸ δεχομάσταν;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Ὅτι ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κυβερνᾷ κανεὶς ὀρθὰ, παρὰ μόνο μὲ τὸ νοῦ, μὲ τοῦτο μοιάζομε μὲ ἀνθρώπους πού δὲν ἔχουν σωστὰ δεχτῆ κάτι.

— ΜΕΝ. : Μὰ πῶς τὸ ἐννοεῖς;

— ΣΩ. : Θὰ σοῦ πῶ. Ἄν κάποιος γνωρίζοντας τὸ δρόμο πού πάει στὴ Λάρισα, ἢ ὅπου ἄλλοῦ, τὸν παίρνη καὶ ὀδηγῆ καὶ ἄλλους, δὲν θὰ ἦταν ἕνας σωστός καὶ καλὸς ὀδηγός;

— ΜΕΝ. : Βεβαιότατα.

— ΣΩ. : Πές μου τώρα. Ἄν κανεὶς, χωρὶς νὰ ἔχη πάει σὲ ἕνα μέρος καὶ οὔτε νὰ ξέρη τὸ δρόμο, σχηματίση ὀρθὴ γνώμη γιὰ τὸ δρόμο, δὲ θὰ ἦταν καὶ αὐτὸς σωστός ὀδηγός;

— ΜΕΝ. : Βεβαιότατα.

— ΣΩ. : Καὶ ὅσον καιρὸ βέβαια ἔχει σωστὴ γνώμη γιὰ ὅσα ὁ ἄλλος ἔχει ἐπιστήμη, δὲν θὰ εἶναι καθόλου χειρότερος ὀδηγὸς ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἔχει τὴ φρόνηση, αὐτὸς πού νομίζει τὰ ἀληθῆ, χωρὶς ὅμως ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Ναί, καθόλου χειρότερος.

— ΣΩ. : Ἡ ἀληθινὴ λοιπὸν γνώμη δὲν εἶναι καθόλου χειρότερος ὀδηγὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη στὸ νὰ γίνη ἡ ὀρθὴ πράξη· τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού πρὶν λίγο παραλείψαμε, ὅταν ἐρευνούσαμε τί εἶναι ἡ ἀρετὴ, λέγοντας ὅτι μόνο ἡ φρόνηση κυβερνᾷ τὴν ὀρθὴν πράξη· ὅμως ἡ ἀληθινὴ γνώμη ἦταν καὶ κείνη, ὅπως φαίνεται, ὀδηγός.

— ΜΕΝ. : Ναί, φαίνεται.

— ΣΩ. : Ἡ ὀρθὴ γνώμη δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου λιγώτερο ὠφέλιμη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Μιὰ μόνο διαφορὰ ἔχουν, Σωκράτη, ὅτι ἐκεῖνος πού ἔχει τὴν ἐπιστήμη θὰ βιάζε πάντα στὴν ἐπιτυχία, ἐνῶ ὁ ἄλλος πού ἔχει τὴν ὀρθὴν γνώμη τὴ μιὰ θὰ ἐπιτύχαινε τὴν ἄλλη ὄχι

– ΣΩ. : Τί λές; Ἐκεῖνος πού ἔχει πάντα ὀρθή γνώμη δέν θά ἐπιτύχαινε πάντα, ὅσο θά εἶχε ὀρθή γνώμη;

– ΜΕΝ. : Εἶναι φανερό, ναι. Ἄν ὅμως ἔτσι εἶναι, τότε γιατί ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμὴ ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη, καὶ γιὰ ποιὸ λόγο ἄλλο εἶναι τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἄλλο τὸ ἄλλο;

– ΣΩ. : Ξέρεις γιὰ ποιὸ λόγο παραξενεύεσαι, ἢ νὰ σοῦ τὸ πῶ;

– ΜΕΝ. : Νὰ μοῦ τὸ πῆς, θέλω πολύ.

– ΣΩ. : Γιατί δέν πρόσεξες τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαιδάλου. Ἴσως δέν ἔχετε στὸν τόπο σας.

– ΜΕΝ. : Γιὰ ποιὸ λόγο τὸ λέγεις αὐτό;

– ΣΩ. : Γιατί καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτὰ, ἂν δέν εἶναι δεμένα, φεύγουν καὶ δραπετεύουν, μὰ ἂν εἶναι δεμένα, μένουν.

– ΜΕΝ. : Καὶ τί μ' αὐτό;

– ΣΩ. : Νὰ ἀποκτήσει κανεὶς ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα ἐκείνου λυμένο δέν ἔχει καὶ πολλὴ ἀξία· εἶναι σὰν νὰ ἔχης ἓναν ἄνθρωπο δραπέτη· γιατί δέν μένει στὴ θέση του. Ἄν ὅμως εἶναι δεμένο, ἔχει μεγάλη ἀξία· γιατί τὰ ἔργα του εἶναι πολὺ καλά. Γιὰ ποιὸ λόγο στὰ λέγω αὐτὰ; Γιὰ τίς ἀληθινὲς γνώμες. Γιατί νὰ, καὶ οἱ ἀληθινὲς γνώμες ὅσον καιρὸ παραμένουν εἶναι καλὸ ἀπόκτημα καὶ ὅλα τὰ κάνουν καλά· δέν θέλουν ὅμως νὰ μένουν κοντὰ μας πολὺ καιρὸ, ἀλλὰ δραπετεύουν ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε δέν ἔχουν μεγάλη ἀξία, ὥσπου νὰ δέση κανεὶς τίς ἴδιες τίς αἰτίες των μὲ σκέψη. Καὶ τοῦτο εἶναι, ἀγαπητὲ Μένων, ἡ ἀνάμνηση, ὅπως τὴ δεχτήκαμε στὰ προηγούμενα. Καὶ ὅταν δεθοῦν, γίνονται πρῶτα ἐπιστῆμες καὶ ἔπειτα μόνιμες. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμὴ ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη, καὶ διαφέρει ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη ὡς πρὸς τὸ δεσμό.

– ΜΕΝ. : Μὰ τὸ Δία, Σωκράτη, μοιάζει μὲ κάτι τέτοιο.

– ΣΩ. : Μὰ καὶ ἐγὼ τὰ λέγω σὰν ἄνθρωπος πού δέν ξέρει· εἰκάζω μόνο. Ὅτι ὅμως ἡ ὀρθή γνώμη εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, αὐτὸ δέν νομίζω καθόλου ὅτι τὸ εἰκάζω. Ἄν ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο πού θά ἰσχυριζόμουν ὅτι τὸ ξέρω – καὶ εἶναι λίγα αὐτὰ – ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ξέρω θά ἔβαζα καὶ τοῦτο.

– ΜΕΝ. : Καὶ ἔχεις δίκιο, Σωκράτη.

(Μετάφραση Χρ. Καρούζου – Ι. Θ. Κακριδῆ)

— ΣΩ. : Τώρα ὅμως ἀποκρίσου μου μὲ λίγα λόγια γιὰ τὸ ζήτημα — καλὰ πού μοῦ τὸ θύμισες! Τώρα κοντά, ἀκριβέ μου φίλε, κάποιος μὲ ἔβαλε στὰ στενά, ὅταν ἐγὼ σὲ μιὰ συζήτηση πῆρα νὰ κατηγορῶ μερικά πράγματα πὼς εἶναι ἀσκημα, ἄλλα νὰ τὰ παινεύω πὼς εἶναι ὁμορφα. Αὐτὸς τότε μὲ ρώτησε, μὲ πολὺ μάλιστα ἀσκημο τρόπο, ἔτσι πάνω κάτω : Καὶ ἀπὸ ποῦ μοῦ ξέρεις ἐσύ, Σωκράτη, εἶπε, τί λογιῆς εἶναι τὰ ὁμορφα καὶ τὰ ἀσκημα; Ἔλα πές μου, θὰ μπορούσες νὰ ὀρίσης τί εἶναι τὸ ὁμορφο; Καὶ ἐγὼ, ἔτσι ἀνάξιος πού εἶμαι, βρέθηκα στὰ στενά καὶ δὲν εἶχα νὰ τοῦ ἀποκριθῶ ὅπως ταίριαζε. Ὅταν λοιπὸν τὸν ἀφήκα καὶ ἔφυγα, ἤμουν θυμωμένοι μὲ τὸν ἑαυτό μου καὶ τὰ ἔβαζα μαζί του, καὶ ἔλεγα : Ἐννοια σου! Μόλις ἀνταμώνω κάποιον ἀπὸ σᾶς τοὺς σοφοὺς, θὰ τὸν ἀκούσω καὶ θὰ μάθω καὶ θὰ σπουδάσω καλὰ, καὶ ἔπειτα θὰ πάω πίσω σ' αὐτὸν πού μὲ ρώτησε καὶ θὰ ἀνοίξω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μαζί του τὸν πόλεμο γιὰ ὅσα λέγαμε. Σὲ καλὴ λοιπὸν ὥρα, ὅπως εἶπα, ἤρθες. Ἐξήγησέ μου καλὰ τὸ ὁμορφο αὐτὸ καθαυτό, τί εἶναι, καὶ δοκίμασε στὴν ἀπόκρισή σου νὰ μοῦ τὸ πῆς μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἀκριβεία, γιὰ νὰ μὴν τὴν πάθω ἄλλη μιὰ φορὰ καὶ γίνω πάλι γελοῖος. Γιατί σὺ βέβαια τὸ ἔχεις ξεκαθαρίσει αὐτὸ τὸ ζήτημα. Μέσα στὰ τόσα πού ξέρεις, ἓνα τέτοιο μάθημα δὲν θὰ ἦταν γιὰ σένα τίποτα τὸ σπουδαῖο.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος δὲν εἶναι σπουδαῖο, μὰ τὸ Δία, Σωκράτη, καὶ — ἂν μπορῶ νὰ τὸ πῶ — δὲν ἀξίζει καὶ πολλὰ πράγματα.

— ΣΩ. : Τότε λοιπὸν θὰ τὸ μάθω εὐκόλα καὶ ἀπὸ ἐδῶ κι ἔμπρὸς κανένας δὲν θὰ μὲ βάλῃ μπροστά.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος κανένας ἀλλιῶς ἢ δουλειά μου θὰ ἦταν τιποτένια, νὰ τὴν κάνῃ ὅποιος ὅποιος.

— ΣΩ. : Ὁραῖα, μὰ τὴν Ἥρα, τὰ λές, Ἰππία, φτάνει νὰ μπόρουμε τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν νὰ τὸν βάλουμε κάτω. Ἐχεις καμιάν ἀντίρρηση νὰ πάρω ἐγὼ τὴ θέση ἐκείνου, καὶ ὅταν ἐσύ ἀποκρίνεσαι, νὰ σοῦ ἀντιμιλῶ, ὥστε νὰ μὲ μορφώσης ὅσο γίνεται καλύτερα; Κάτι ξέρω ἀπὸ ἀντιλογίης. Ἄν λοιπὸν δὲν σὲ νοιάζῃ, λέω νὰ σοῦ ἀντιμιλῶ, γιὰ νὰ ἀποχτήσω πιὸ στέρεη γνώση.

— ΙΠΠ. : Καὶ δὲν ἀντιμιλεῖς! Ὅπως σοῦ εἶπα τώρα δά, δὲν εἶναι

καί πολύ μεγάλο αὐτό πού μέ ρωτᾶς. Ἐγώ θά μπορέσω νά σέ διδάξω νά ἀποκρίνεσαι καί σέ πολύ πιό δύσκολα ἀπό αὐτό πράγμα-
τα — τόσο πού κανένας ἄνθρωπος νά μὴν μπορῆ νά σέ βράζη μπρο-
στά.

— ΣΩ. : Ἄχ, τί καλά πού μιλεῖς! Τότε, ἀφοῦ καί σὺ μοῦ τὸ
λές, ἔλα νά γίνω, ὅσο μπορῶ, ἐκεῖνος καί νά δοκιμάζω νά σέ ρωτῶ.
Ἄν τοῦ ἀπάγγελνες τὸ λόγο αὐτὸν πού λές γιὰ τὶς ὁμορφες ἀπα-
σχολήσεις, ἐκεῖνος ἀκούγοντάς τον, μόλις θά σταματοῦσες νά μι-
λῆς, πρῶτα ἀπ' ὅλα θά ρωτοῦσε ὄχι γιὰ τίποτε ἄλλο παρά γιὰ
τὸ ὁμορφο — αὐτὸ τὸ συήθειο ἔχει — καί θά ἔλεγε : Ἦλεῖτε ξένη,
οἱ δίκαιοι δὲν εἶναι μὲ τὴ δικαιοσύνη πού γίνονται δίκαιοι; Δῶσε
ἀπόκριση, Ἰππία, σὰν νά σέ ρωτᾷ ἐκεῖνος.

— ΙΠΠ. : Θά ἀποκριθῶ, ὅτι μὲ τὴ δικαιοσύνη.

— ΣΩ. : Εἶναι κάτι τί λοιπὸν αὐτό, ἢ δικαιοσύνη. Ἡ ὄχι;

— ΙΠΠ. : Καί βέβαια.

— ΣΩ. : Λοιπὸν μὲ τὴ σοφία εἶναι καί οἱ σοφοὶ σοφοὶ καί μὲ
τὸ ἀγαθὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ ἀγαθὰ. Ἔτσι;

— ΙΠΠ. : Πῶς ὄχι;

— ΣΩ. : Καί αὐτὰ εἶναι βέβαια κάτι πού ὑπάρχει· γιὰ τὴν ἐξά-
παντος δὲν εἶναι κάτι πού δὲν ὑπάρχει.

— ΙΠΠ. : Εἶναι βέβαια κάτι πού ὑπάρχει.

— ΣΩ. : Λοιπὸν καί ὅλα τὰ ὁμορφα μὲ τὸ ὁμορφο εἶναι ὁμορφα.

Ἔτσι;

— ΙΠΠ. : Ναί, μὲ τὸ ὁμορφο.

— ΣΩ. : Μὲ τὸ ὁμορφο, πού εἶναι κάτι πού ὑπάρχει. Ἡ ὄχι;

— ΙΠΠ. : Πού ὑπάρχει. Πῶς ἀλλιῶς;

— ΣΩ. : Πές μου λοιπὸν, ξένη, θά πῆ, τοῦτο τὸ ὁμορφο, τί εἶναι;

— ΙΠΠ. : Ἐκεῖνος πού τὸ ρωτᾷ αὐτό, Σωκράτη, δὲν γυρεύει
νά μάθῃ ἄλλο παρά τί εἶναι ὁμορφο. Ἔτσι δὲν εἶναι;

— ΣΩ. : Δὲν τὸ πιστεύω. Ἐκεῖνο πού ρωτᾷ, Ἰππία, εἶναι τί
εἶναι τὸ ὁμορφο.

— ΙΠΠ. : Καί σέ τί ξεχωρίζει τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο;

— ΣΩ. : Σέ τίποτα, φαντάζεσαι;

— ΙΠΠ. : Μὰ δὲν ξεχωρίζουν σέ τίποτα!

— ΣΩ. : Φυσικά, σὺ ξέρεις καλύτερα. Ὅμως κοίταξε, καλέ μου :
σέ ρωτᾷ ὄχι τί εἶναι ὁμορφο παρά τί εἶναι τὸ ὁμορφο.

(Μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου)

— ΣΩ. : « Τὸ λόγο γιὰ τὸν ἔρωτα, ποὺ κάποτε ἄκουσα ἀπὸ μιὰ γυναῖκα ἀπὸ τὴ Μαντῖνεια, ἀπὸ τὴ Διοτίμα, ποὺ καὶ σ' αὐτὰ ἦταν σοφὴ καὶ σ' ἄλλα πολλὰ καὶ στοὺς Ἀθηναίους κάποτε, ποὺ ἔκαναν θυσίαι γιὰ ν' ἀποτρέψουν τὴν πανώλη, ἔφερε δέκα χρόνια ἀναβολὴ τῆς ἀρρώστιας — κι αὐτὴ δὲ εἶναι ποὺ δίδαξε καὶ σέ μένα τὸν ἔρωτα — τὸ λόγο λοιπὸν, ποὺ ἔλεγε ἐκείνη, θὰ δοκιμάσω μόνος μου, ὅπως μπορῶ, νὰ σὰς τὸν εἰπῶ ὁλόκληρο . . . Μοῦ φαίνεται λοιπὸν, πῶς τὸ πιὸ εὐκολο εἶναι νὰ τὰ διηγηθῶ με τὸν τρόπο, ποὺ τότε ἡ ξένη ἐκείνη γυναῖκα, ἐρωτῶντάς με, μοῦ τὰ ἔλεγε. Γιατί κι ἐγὼ σχεδὸν κάτι τέτοια ἔλεγα σ' αὐτήν, σὰν αὐτὰ, ποὺ τώρα λέγει σέ μένα ὁ Ἀγάθων, πῶς ὁ Ἔρως εἶναι μεγάλος θεὸς καὶ πῶς εἶναι ἀπὸ τὰ ὁμορφα. Κι ἐκείνη με ἀντίκρουσε με τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα, σὰν αὐτὰ, ποὺ ἐγὼ τώρα ἀντικρούω αὐτόν, πῶς οὔτε ὁμορφος εἶναι κατὰ τὰ λεγόμενά μου, οὔτε καλός. Καὶ ἐγὼ εἶπα: « πῶς τὸ λὲς αὐτό, Διοτίμα; Ἄσχημος λοιπὸν εἶναι ὁ Ἔρως καὶ κακός; ». Καὶ ἐκείνη εἶπε: « δὲν ἔχεις καλὸ λόγο νὰ εἰπῆς; Ἡ νομίζεις, πῶς ὅ,τι δὲν εἶναι ὁμορφο εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἄσχημος; ». « Καὶ βέβαια », εἶπα ἐγώ. « Καὶ στ' ἀλήθεια, ὅ,τι δὲν εἶναι σοφὸ εἶναι ἄμαθο; Ἡ δὲν ἔχεις καταλάβει, πῶς ὑπάρχει κάτι ἀνάμεσα στὴ σοφία καὶ στὴν ἀμάθεια; ». « Τί εἶναι αὐτό; ». « Τὸ νᾶχης ὀρθὴ γνώμη χωρὶς νὰ μπορῆς νὰ δώσης λόγο, δὲν γνωρίζεις, εἶπε ἐκείνη, πῶς μῆτε γνώση εἶναι (γιατὶ ἄλογο πρᾶγμα πῶς θὰ ἦτανε γνώση;) μῆτε ἀμάθεια; Εἶναι δὲ σχεδὸν κάτι τέτοιο ἡ ὀρθὴ γνώμη, ἀνάμεσα στὴ γνώση καὶ στὴν ἀμάθεια ». « Ἀληθινὰ λέγεις », εἶπα ἐγώ. — « Μὴ θέλεις λοιπὸν σῶναι καὶ καλὰ, ὅ,τι δὲν εἶναι ὁμορφο νὰ εἶναι ἄσχημο, μῆτε ὅ,τι δὲν εἶναι καλὸ νὰ εἶναι κακό. Ἔτσι λοιπὸν καὶ γιὰ τὸν ἔρωτα, ἀφοῦ μόνος σου ὁμολογεῖς πῶς δὲν εἶναι καλὸς μῆτε ὁμορφος, νὰ μὴ νομίζης, πῶς πρέπει γιὰ αὐτὸ νὰ εἶναι ἄσχημος καὶ κακός, ἀλλὰ κάτι ἀνάμεσα σ' αὐτὰ », εἶπε ἐκείνη. « Καὶ ὁμως, εἶπα ἐγώ, δέχονται ὅλοι πῶς εἶναι μεγάλος θεός ». « Ἐννοεῖς, εἶπε, ὅλους τοὺς ἀνίδεους ἢ καὶ ἐκείνους, ποὺ ἔχουν γνώση; ». « Ὅλους μαζί, βέβαια ». Καὶ ἐκείνη τότε γέλασε: « καὶ πῶς, εἶπε, Σωκράτη, δέχονται ὅλοι, ὅτι εἶναι μεγάλος θεός, αὐτοὶ ποὺ λένε, πῶς οὔτε θεός δὲν εἶναι; ».

« Ποιοί είναι αυτοί; », είπα εγώ. « Ένας βέβαια, είπε, εσύ και μία εγώ ». Κι εγώ είπα: « πώς τὸ ἔννοεῖς αὐτό; » Κι ἐκείνη εἶπε: « πολὺ ἀπλά. Πές μου λοιπόν, ὅλοι οἱ θεοὶ δὲν δέχεσται, πὼς εἶναι εὐτυχισμένοι καὶ ὁμορφοί; Ἡ θὰ τολμοῦσες νὰ εἰπῆς, πὼς κάποιος ἀπὸ τοὺς θεοὺς δὲν εἶναι ὁμορφος κι εὐτυχισμένος; ». « Ἐγὼ ὄχι, μὰ τὸν Δία », εἶπα. « Καὶ εὐτυχισμένους δὰ δὲν ἔννοεῖς ὅσους ἔχουν τὰ καλὰ καὶ τὰ ὁμορφα; ». « Βέβαια ». « Ἐχεις ὅμως ὁμολογήσει, πὼς ὁ Ἔρωσ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὰ καλὰ καὶ τὰ ὁμορφα, ἐπιθυμεῖ ἀκριβῶς αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχει ». « Τὸ ὠμολόγησα βέβαια ». « Καὶ πὼς λοιπόν θὰ ἦτανε θεὸς ἐκεῖνος, ποὺ τοῦ λείπουν τὰ ὁμορφα καὶ τὰ καλὰ; ». « Μὲ κανέναν τρόπο, καθὼς φαίνεται ». « Βλέπεις λοιπόν, εἶπε, πὼς καὶ σὺ τὸν Ἔρωτα δὲν τὸν πιστεύεις γιὰ θεό; ». « Τί λοιπόν, εἶπα, νὰ εἶναι, ὁ Ἔρωσ; θνητός; ». « Κάθε ἄλλο ». « Ἀλλὰ τί τότε; ». « Σὰν τὰ προηγούμενα παραδείγματα: εἶναι, εἶπε, κάτι ἀνάμεσα στὸ θνητὸ καὶ στὸ ἀθάνατο ». « Δηλαδή τί, Διοτίμα; ». « Μεγάλος δαιμόνας, Σωκράτη. Γιατὶ κάθε δαιμονικὸ εἶναι ἀνάμεσα στὸ θνητὸ καὶ στὸ ἀθάνατο ».

Ζ' Ἐπιστολὴ 324b - 325a

(Μετάφραση I. N. Θεοδωρακόπουλου)

Μιλεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων σὲ πρῶτο πρόσωπο :

Ὅταν εἶμουνα νέος, ἔπαθα τὸ ἴδιο ποὺ παθαίνουνε πολλοὶ ἐπίστεψα, πὼς μόλις γίνω κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου, εὐθύς θὰ πάω στὴν πολιτική. Καὶ ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς πόλης στὸν καιρὸ μου ἔλαχε νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἐπειδὴ πολλοὶ κατηγοροῦσαν τὸ τότε πολίτευμα, ἔγινε ἀνατροπὴ καὶ ἀρχηγοὶ στὴν ἀνατροπὴ τοῦτη στάθηκαν πενήντα ἕνας ἄνδρες, ἕνδεκα στὴν πόλη, δέκα στὸν Πειραιᾶ — καὶ ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς δυὸ τοῦτες ὁμάδες ἐτάχθηκε νὰ διευθύνῃ καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀγορᾶς καὶ ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν πόλη — οἱ ἄλλοι τριάντα ὅμως ἔγιναν ἀπόλυτοι ἀρχοντες ὅλων. Ἄπ' αὐτοὺς λοιπόν μερικοὶ ἔτυχε νὰ μοῦ εἶναι συγγενεῖς καὶ γνωστοὶ καὶ μὲ καλοῦσαν δὰ εὐθύς νὰ λάβω μέρος κι ἐγὼ σὰν σὲ πράγματα ποὺ μοῦ ταίριαζαν. Καὶ καθόλου δὲν εἶναι νὰ θαυμάζῃ κανεὶς γιὰ κείνο ποὺ ἐξ αἰτίας τῆς νεότητάς μου ἔπαθα. Ἐπίστεψα δηλαδή, πὼς αὐτοὶ θὰ διοικήσουνε τώρα τὴν πόλη

βγάζοντάς την από τήν άδικη ζωή και οδηγώντάς την σέ δίκαιο τρόπο· γι' αυτό πρόσεχα πολύ μέ τò νοῦ μου γιά νά ίδῶ τί θέ νά κάμουν. Καί έβλεπα δά, πῶς οί άνδρες αὐτοί μέσα σέ λίγον καιρό απόδειξαν, πῶς τò προηγούμενο πολίτευμα ήτανε χρυσάφι. Καί γιά τάλλα και γιά τόν αγαπημένο μου φίλο, τόν πρεσβύτη Σωκράτη, πού έγώ δά δέν θά ντρεπόμουνα νά είπῶ, πῶς ήταν ὁ πιό δίκαιος τοῦ καιροῦ εκείνου, τόν έστελναν μαζί μέ άλλους νά πάη γιά κάποιον πολίτη, μέ τήν έντολή νά τούς τόν φέρουν δια τῆς βίας γιά νά τόν θανατώσουν. Καί τοῦτο τò έκαναν γιά νά τόν αναγκάσουν νά μετάσχη κι αὐτός σέ ὅσα έπρατταν αὐτοί, είτε θέλει είτε ὄχι. Αὐτός ὅμως δέν τούς άκουσε και πρόκρινε νά βάλη σέ κίνδυνο τῆ ζωῆ του παρὰ νά γίνη κοινωνός στα άνόσια έργα των.

Πολιτεία Β 367a-e

(Μετάφραση Ι. Ν. Γρυπάρη)

Ὁ διάλογος, πού κεντρικό του θέμα είναι τὸ δίκαιο, ἔχει περιγραφή ὡς ἐδῶ γύρω ἀπὸ τὸ ἂν τὸ δίκαιο εἶναι τὸ ταιριαστό γιὰ κάθε πράγμα και γιὰ κάθε περίσταση, ἂν εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ πιὸ δυνατοῦ ἢ ἔχει ἐπιβληθῆ γιὰ νὰ προστατεύη τοὺς πολλοὺς ἀδυνάτους, ἐπίσης ἂν ὁ ἄδικος εἶναι εὐτυχησμένος και ἂν τὸ δίκαιο εἶναι ἀποδεκτὸ γιὰ τὴν ὠφέλεια πὸν ἔχουν ἀπὸ αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι. Τώρα ὁ Ἄδείμαντος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πλάτωνα, καλεῖ τὸ Σωκράτη νὰ ἐξετάσῃ τὸ δίκαιο καθαντὸ, στὴν οὐσία του, πέρα ἀπὸ τὴν ὠφελιμότητά του και τίς ἄλλες λαϊκῆς ἀντιλήψεις.

Αὐτὰ λοιπόν, Σωκράτη, και ἴσως και πολύ περισσότερα ἀπ' αὐτά, θά εἶχαν νά λέγουν ὁ Θρασύμαχος και ὁποῖος άλλος γιά τῆ δικαιοσύνη και τὴν ἀδικία, ὅσο και ἂν μετάλλαζαν λίγο ἀσύστολα, καθῶς μοῦ φαίνεται, τῆ φύση τῆς μιανῆς και τῆς άλλης. Ἐγώ ὅμως, και δέν ἔχω καμιὰ ἀνάγκη νά σοῦ τὸ κρύψω, γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα παρατέντωσα τόσο πολύ τὸ λόγο μου, γιατί ἐπιθυμῶ νάκούσω ἐσένα, πῶς θά ἀντικρούσης ὄλ' αὐτά. Μὴν περιοριστῆς λοιπόν μόνο νά μᾶς ἀποδείξης, πῶς ἡ δικαιοσύνη εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἀδικία, ἀλλὰ και πῶς ἐνεργεῖ ἀπὸ μόνη της στὴν ψυχῆ τοῦ ἀνθρώπου, γιά νά εἶναι πρᾶγμα κακὸ ἢ μιὰ και ἀγαθὸ ἢ ἄλλη· και νά βγάξης ἀπὸ τῆ μέση τὸ τί φαίνεται ἢ κάθε μιὰ των, καθῶς σοῦ τὸ ἐζήτησε και ὁ Γλαῦκων. Γιατί ἂν δέν ἀφαιρέσης κι ἀπὸ τῆ μιὰ κι ἀπὸ τὴν

ἄλλη τὴν ἀληθινὴ ἔστω ὑπόληψη ποὺ τοὺς ἔχει ὁ κόσμος, καὶ δὲν προσθέσης ἀπεναντίας τὴν ψεύτικη, θὰ ποῦμε πῶς δὲν ἐπαινεῖς τὴ δικαιοσύνη, οὔτε πῶς κατηγορεῖς τὴν ἀδικία, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ θεωρεῖ ὁ κόσμος γιὰ δικαιοσύνη καὶ ἀδικία· καὶ ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεις ἐπομένως νὰ ἀδικοῦμε, φτάνει νὰ μὴ μᾶς παίρνουν εἴδηση, καὶ ὅτι στὸ τέλος εἶσαι σύμφωνος μὲ τὸ Θρασύμαχο, πῶς ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι ἀγαθὸν γιὰ κείνον ποὺ τὴν ἔχει, ἀλλὰ εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ ἀδικία εἶναι πρᾶγμα ὠφέλιμο καὶ συμφέρον γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, καὶ μονάχα γιὰ τὸν ἀσθενέστερο δὲν εἶναι συμφέρον. Ἐποὶ λοιπὸν παραδέχτηκες, ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ, ποὺ ἀξίζει νὰ τ' ἀποκτᾷ κανεὶς καὶ γιὰ τ' ἀποτελέσματά των, μὰ πολὺ περισσότερο γι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅπως εἶναι ἡ ὄραση, ἡ ἀκοή, ἡ φρόνηση, ἡ υγεία κι ὅσ' ἄλλα ἀγαθὰ εἶναι γόνιμα ἀπὸ τὴ φύση των κι ὄχι γιὰ τὴν θεωροῦν γιὰ τέτοια οἱ ἄνθρωποι, ἐγκωμιάσε λοιπὸν καὶ τὴ δικαιοσύνη γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ παρέχει ἡ ἴδια ἀφ' ἑαυτοῦ της στὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ τὴν ἀδικία γιὰ τὴ βλάβη της· ὅσο γιὰ τὴ ἀνταμοιβὴ καὶ τὴν ἰδέες ποὺ ἔχει ὁ κόσμος γι' αὐτές, παράτα τις σὲ ἄλλους νὰ τις ἐκθειάζουν, ἐπειδὴ ἐγὼ κάθε ἄλλον θὰ μπορούσα ν' ἀνεχθῶ νὰ ἐγκωμιάζω κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ δικαιοσύνη καὶ νὰ ψεγαδιάζω τὴν ἀδικία, ἀπὸ τὴν ἰδέες τοῦ κόσμου κι ἀπὸ τὴν ἀνταμοιβὴ των, ὄχι ὅμως καὶ σένα, ἐκτὸς ἂν μοῦ τὸ ἐπέβαλλες ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἐσὺ πέρασες ὅλη σου τὴ ζωὴ χωρὶς νὰ κάνης τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μελετᾷς καὶ νὰ ἐξετάζης αὐτὸ τὸ ζήτημα. Νὰ μὴ μᾶς ἀποδείξης λοιπὸν μὲ τὸ λόγο σου, μόνο πῶς εἶναι καλύτερο πρᾶγμα ἡ δικαιοσύνη ἀπὸ τὴν ἀδικία, ἀλλὰ τί κάνει ἡ καθεμιά των τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὴν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ της, εἴτ' ἔχουν γνώση θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, εἴτε ὄχι, ὥστε νὰ εἶναι καλὸ ἢ μιὰ καὶ κακὸ ἢ ἄλλη.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζήτηση πάνω στὴς σχέσεις: πῦρ - πάντα (Ἡράκλειτος), ἕνα - πολλὰ (Ἐμπεδοκλῆς), νοῦς - πράγματα (Ἀναξαγόρας), ἄτομα - σώματα (Δημόκριτος), ἰδέες - αἰσθητὰ (Πλάτων).
2. Ἡ πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ δικαίου, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Ἱππία» καὶ τῆς «Πολιτείας», πῶς μπορεῖ νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴ θεωρίαν τῶν ἰδεῶν;

3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου με ἐκείνη τοῦ Ἀντιφώντα.
4. Πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας.
5. Ποιὰ τὰ δημοκρατικά στοιχεία τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας;

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Τὰ μετὰ τὰ Φυσικά Λ 1, 1069a 18 - 2, 1069b 34

(Μετάφραση Κ. Δ. Γεωργούλη)

Θέμα τῆς θεωρίας μας ἡ οὐσία· γιατί τῶν οὐσιῶν οἱ ἀρχές καὶ τὰ αἷτια ζητοῦνται· γιατί βέβαια καὶ ἂν τὸ σύμπαν τὸ θεωρήσωμε ὡς κάποιον ὄλο, ἡ οὐσία εἶναι τὸ πρῶτον μέρος. Καὶ ἂν τοῦ συμπαντος ἡ ἐνότητα εἶναι μιὰ σειρά διαδοχῆς, καὶ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση πρώτη ἔρχεται ἡ οὐσία, ἔπειτα τὸ ποιόν, ἔπειτα τὸ ποσόν. Κι ἀκόμη οὐδὲ ἀξίζουν αὐτὰ νὰ τὰ εἰπῆ κανεὶς ὄντα σὲ ἀπεριόριστη σημασία, ἀλλὰ ποιότητες καὶ κινήσεις, ἀλλοίως καὶ τὸ ὄχι λευκὸ καὶ τὸ ὄχι εὐθὺ ἀξίζουν γιὰ ὄντα νὰ εἰπωθοῦν. Λέμε δὲ κατὰ παραχώρηση πῶς ὑπάρχουν καὶ αὐτὰ, λέγοντας π.χ. ὑπάρχει ὄχι λευκὸ. Ἀκόμη κανένα ὄν ποῦ δὲν εἶναι οὐσία δὲν ὑπάρχει σὲ χωριστὴ αὐθυπαρξία· μάρτυρές μας εἶναι καὶ οἱ ἀρχαῖοι μετὰ τὰ ἔργα τους· γιατί τῆς οὐσίας ἐζητοῦσαν ἀρχές, στοιχεῖα καὶ αἷτια. Οἱ συγχρονισμένοι βέβαια προτιμοῦν νὰ βάνουν γιὰ οὐσίες τὰ καθολικά· γιατί τὰ γένη ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν καθολικῶν καὶ προτιμοῦν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι νὰ τὰ θεωροῦν ἀρχές καὶ οὐσίες, ἐπειδὴ χρησιμοποιοῦν στὴ ζήτησή τους ἀφηρημένη λογικὴ μέθοδο· οἱ παλαιοὶ ὁμως ἐθεωροῦσαν τὰ μὴ γενικά, ὅπως τὸ πῦρ καὶ τὴ γῆ, ὄχι ὁμως ὅ,τι σ' αὐτὰ εἶναι κοινό, δηλ. τὸ σῶμα. Οὐσίες πάλι ἔχομε τριῶν εἰδῶν· μιὰ ἡ αἰσθητή. Κι αὐτὴ μοιράζεται σὲ αἶδια καὶ σὲ φθαρτή· γι' αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἀμφισβήτηση, π.χ. γιὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, καὶ τούτης πρέπει ἔμεῖς νὰ εὐροῦμε τὰ στοιχεῖα εἴτε ἓνα εἶναι εἴτε πολλά. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι ἀκίνητη, καὶ δίνουν σ' αὐτὴ χωριστὴ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ αὐθυπαρξία, ἄλλοι διαιρώντας τὴν σὲ δύο, ἄλλοι θεωρώντας ὡς μιὰ φύση τὰ εἶδη καὶ τὰ μαθηματικά καὶ ἄλλοι ἀναγνωρίζοντας ἀπ' αὐτὰ μόνο τὰ μαθηματικά, ἐκεῖνα τὰ δύο εἶδη ἐρευνᾷ ἡ φυσικὴ, γιατί ἀπὸ τὴν κίνηση εἶναι ἀξεχώριστα· τὸ τρίτον ὁμως εἶδος ἐρευνᾷ μιὰ ἄλλη ἐπιστήμη, ἀφοῦ αὐτὸ δὲν ἔχει μετὰ τὰ ἄλλα καμιά ἀρχὴ κοινή.

Ἡ αἰσθητὴ οὐσία εἶναι μεταβλητὴ. Ἐν ὅμως ἡ μεταβολὴ ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ ἀντίθετα ἢ τὰ μεταξύ, ὄχι ὅμως ἀπὸ κάθε εἶδος ἀντιθέτων (γιατὶ καὶ ἡ φωνὴ μὴ ὄντας λευκὸ εἶναι ἀντίθετη τοῦ λευκοῦ), ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ ἐναντίο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς μεταβολές κάτι ποὺ περνάει μεταβαλλόμενο στὴν ἐναντία μεταβολή· γιατί δὲν μεταβάλλονται τὰ ἐναντία τὰ ἴδια. Ἀκόμη τὸ βασικὰ βαλμένο ὑποκείμενο διατηρεῖται, τὸ ἐναντίο ὅμως δὲν διατηρεῖται ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεταβολή· ὑπάρχει ἄρα κάποιον τρίτον παράλληλα ἀπὸ τὰ ἐναντία, ἡ ὕλη. Ἐν δὲ οἱ μεταβολές εἶναι τέσσαρες, ἢ κατὰ τὸ τί ἢ κατὰ τὸ ποιοῦ ἢ ποσοῦ ἢ κατὰ τὸ ποῦ, καὶ εἶναι ἢ κατὰ τὸ τί τῆς οὐσίας μεταβολὴ ἢ ἀπόλυτη γένεση καὶ φθορὰ καὶ ἢ κατὰ τὸ ποσοῦ μεταβολὴ εἶναι αὐξηση καὶ ἐλάττωση, καὶ ἢ κατὰ τὶς παθητικὲς ποιότητες εἶναι ἀλλοίωση καὶ ἢ κατὰ τὸν τόπον φορά, ἡμποροῦμε νὰ εἰποῦμε ὅτι οἱ μεταβολές κατευθύνονται στὶς ἀντίστοιχες κατηγορικὲς ἐναντιώσεις. Εἶναι ἀνάγκη πιά νὰ μεταβάλλεται ἡ ὕλη, ὄντας δυναμικὰ καὶ τὰ δύο μέλη τῆς ἐναντίωσης. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὄν εἶναι δύο λογίων, καθετὶ μεταβάλλεται ἀπὸ τὸ δυνάμει ὄν στὸ ἐνεργεῖα ὄν, π.χ. ἀπὸ τὸ δυνάμει λευκὸ στὸ ἐνεργεῖα λευκὸ. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ σχετικὰ μὲ τὴν αὐξηση καὶ ἀδυνατίση. Ὡστε ὄχι μόνον ἡμπορεῖ κάτι κατὰ συμβεβηκὸς νὰ γίνετα ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὄν γίνονται ὅλα, ἀπὸ δυνάμει ὄν βέβαια καὶ ὄχι ἀπὸ ἐνεργεῖα ὄν. Καὶ τοῦτο τὸ δυνάμει ὄν εἶναι τὸ ἕνα τοῦ Ἀναξαγόρα (τὸ ἕνα εἶναι προτιμότερη ἔκφραση καὶ ὄχι τὸ « ὅλα ἀντάμα ») καὶ τὸ μῖγμα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ Ἀναξιμάνδρου, καὶ ὅπως ὁ Δημόκριτος λέει, ὅλα τὰ πράγματα ἦταν μαζί δυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργεῖα. Ὡστε ἡμπορεῖ οἱ ἐρευνητὲς αὐτοὶ νὰ ἔχουν βάλει χέρι μὲ τὶς ἀνακαλύψεις τους στὴν ὕλη. Ὅλα πάλι τὰ μεταβαλλόμενα ἔχουν ὕλη, τὸ κάθε διαφορετικὸ πρᾶγμα διαφορετικὴ. Καὶ ὅσα αἰδία ὄντα δὲν εἶναι γεννητὰ, ἀλλὰ ἔχουν τοπικὴ κίνηση, ἔχουν καὶ αὐτὰ ὕλη, ὄχι βέβαια γεννητὴ, ἀλλὰ ὕλη τοπικὴ ἀφετηρίας καὶ τέρματος. Ἠμπορεῖ ἀκόμη νὰ παρουσιασθῆ σὲ κανένα ἢ ἀπορία, ἀπὸ ποῖο μὴ ὄν γίνεται ἡ γένεση· γιατί τὸ μὴ ὄν εἶναι τριπλό. Ἡ γένεση γίνεται, ἀνίσως πιά ὑπάρχη κάποιον δυναμικὸ ὄν, δὲν βγαίνει ὅμως κάτι ἀπὸ ὅποιοδήποτε δυνάμει ὄν, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὸ βγαίνει διαφορετικὸ, δὲν ἀρκεῖ ὅμως νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἦταν ἀντάμα· γιατί αὐτὰ διαφέρουν

κατά τήν ὕλη, ἂν καί ἤμπορεῖ κανεῖς νά ἐρωτήσῃ γιατί ἔγιναν ἀπειρα καί ὄχι ἕνα; ὁ νοῦς βέβαια εἶναι ἕνας, ὥστε ἂν ἡ ὕλη μία εἶναι, ἔγινε ἐνεργεῖα μόνο ἐκεῖνο ὅ,τι ἦταν ἡ ὕλη δυνάμει. Εἶναι λοιπόν τὰ αἷτια τρία καί τρεῖς οἱ ἀρχές· ἀπ' αὐτά τὰ δύο ἀποτελεῖ ἡ ἐναντίωση, μοιρασμένη ἀπό τή μιὰ μεριά σέ λόγο καί εἶδος καί ἀπό τήν ἄλλη σέ στέρηση, τὸ τρίτο εἶναι ἡ ὕλη.

Περὶ ψυχῆς B 1, 412a 3 - 412b 9

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

Ἄς ποῦμε λοιπόν ὅτι ἔχομε τελειώσει μὲ τῖς γνώμες πού μᾶς ἔχουν παραδώσει οἱ παλαιότεροί μας γιὰ τήν ψυχή· καί ἄς γυρίσωμε πίσω πάλι, σάν νά ξαναπιάναμε τήν ἔρευνα ἀπό τήν ἀρχή, προσπαθώντας νά προσδιορίσωμε τί εἶναι ψυχή, καί ποιός θά μποροῦσε νά εἶναι ἕνας πολὺ γενικός ὀρισμός της. Λέγομε λοιπόν ὅτι ἕνα γένος τῶν ὄντων εἶναι ἡ οὐσία· ἡ οὐσία περιλαμβάνει ἀπό τή μιὰ τήν οὐσία ὡς ὕλη, πρᾶγμα πού καθεαυτὸ δὲν εἶναι κάτι τὸ προσδιορισμένο, ἀπό τήν ἄλλη τὸ «εἶδος» καί τή μορφή, χάρη στήν ὁποία ἕνα ὑποκείμενο παίρνει πιά προσδιορισμό· τρίτο ἔρχεται ἐκεῖνο πού γίνεται ἀπό αὐτά τὰ δύο. Ἡ ὕλη εἶναι δύναμη, ἐνῶ ἡ μορφή ἐντελέχεια, καί μάλιστα μὲ δυὸ ἔννοιες, ἀπό τή μιὰ μὲ τήν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐντελέχεια, καί ἀπό τήν ἄλλη μὲ τήν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ θεώρηση εἶναι ἐντελέχεια. Οὐσίες κατὰ κύριο λόγο φαίνεται νά εἶναι τὰ σώματα, καί ἀπό αὐτά πάλι τὰ φυσικά· τοῦτα, ἀλήθεια, εἶναι οἱ πρωταρχεῖς τῶν ἄλλων. Ἀπὸ τὰ φυσικά πάλι σώματα ἄλλα ἔχουν ζωή, καί ἄλλα δὲν ἔχουν· ἐννοοῦμε ζωὴ τὸ γεγονός ὅτι ἕνα ὄν τρέφεται, αὐξάνει καί φθίνει ἀπὸ μόνο του. Ὡστε κάθε σῶμα φυσικὸ πού ἔχει ζωή, πρέπει νά εἶναι οὐσία, καί μάλιστα μὲ τὸ νόημα ὅτι εἶναι σύνθετη. Καί μιὰ πού εἶναι σῶμα, καί σῶμα τέτοιας λογῆς, τοῦτο δῶ, — γιατί ἔχει ζωή — δὲν θά μποροῦσε ἡ ψυχή νά εἶναι τὸ σῶμα· γιατί τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα πού ἀποδίδονται σὲ ἕνα ὑποκείμενο, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον ὑποκείμενο καί ὕλη. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν ἡ ψυχή νά εἶναι οὐσία, γιατί εἶναι μορφή σώματος φυσικοῦ πού ἔχει τὴ δυναμικότητα νά ζῆ. Καί ἡ οὐσία αὐτὴ εἶναι ἐντελέχεια. Ἀλλὰ ἡ ἐντελέχεια ἔχει δυὸ σημασίες: ἡ μιὰ μὲ τὸ νόημα πού παίρνει στήν ἐπιστήμη (γνώ-

ση), ή άλλη εκείνο που παίρνει στη θεώρηση. Είναι λοιπόν φανερό ότι ή ψυχή είναι έντελέχεια όπως ή επιστήμη· γιατί όσο υπάρχει ή ψυχή, έχουμε και ύπνο και έγρηγορη· τούτη είναι ανάλογη με τή θεώρηση, ενώ ο ύπνος μοιάζει με τὸ νὰ ἔχης τή γνώση, ἀλλὰ νὰ μὴ τὴ σκέπτεσαι τούτη τὴ στιγμή· πρώτη βέβαια στὸ ἄτομο γεννιέται ή γνώση. Γιὰ τοῦτο ή ψυχή είναι πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ που ἔχει δυναμικότητα ζωῆς. Καί τέτοιο σῶμα είναι ὅποιο είναι ὀργανωμένο. Καί τῶν φυτῶν τὰ μέρη ὄργανα είναι, ἀλλὰ έντελῶς ἀπλά, ὅπως λόγου χάρη τὸ φύλλο που προστατεύει τὸ περικάρπιο, καί τὸ περικάρπιο που προστατεύει τὸν καρπὸ· οἱ ρίζες πάλι είναι ἀνάλογες με τὸ στόμα· γιατί καί τὰ δυὸ ἀπορροφοῦν τὴν τροφή. Ἄν λοιπὸν πρέπει νὰ ποῦμε κάτι που νὰ ἐφαρμόζεται σὲ κάθε εἶδος ψυχῆς, θὰ λέγαμε ὅτι ή ψυχή είναι ή πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ ὀργανωμένου. Γιὰ τοῦτο, δὲν υπάρχει λόγος νὰ ἐρευνῶμε ἂν ή ψυχή καί τὸ σῶμα είναι ἓνα, ὅπως δὲν ζητοῦμε ἂν ἓνα είναι τὸ κερί καί τὸ ἀποτύπωμα, καί γενικὰ ή ὕλη κάθε πράγματος καί ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου είναι ὕλη· γιατί μιὰ που τὸ ἓνα καί τὸ εἶναι ἔχουν πολλές σημασίες, ἐκεῖνο που υπάρχει κυριολεκτικὰ είναι ή έντελέχεια.

Ἡθικά Νικομάχεια Κ 8, 1178b 20 - 9, 1179a 9

(Μετάφραση Λ. Ζενάκου)

Ἄν λοιπὸν ἀφερεθῆ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ή πράξη, καί ἀκόμη περισσότερο ή δημιουργία, τί ἀπομένει ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θεωρία; Ἐξάλλου καί ή ἐνέργεια τοῦ θεοῦ, που ὑπερέχει σὲ μακαριότητα, είναι θεωρητική. Ἄρα καί ἀπὸ τίς ἀνθρώπινες ἐνέργειες ὅποια είναι πιὸ συγγενική με αὐτήν, είναι καί ή περισσότερο εὐδαιμονική. Καί ἀπόδειξη ὅτι δὲν μετέχουν στήν εὐδαιμονία τὰ ἄλλα ζῶα που είναι έντελῶς στερημένα ἀπὸ τέτοια ἐνέργεια. Στους θεοὺς λοιπὸν ή ζωὴ είναι μακάρια στὸ σύνολό της· στους ἀνθρώπους στὸ βαθμὸ που γίνεται ὁμοίωμα τῆς τέτοιας ἐνέργειας· ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα κανένα δὲν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδὴ με κανέναν τρόπο δὲν μετέχουν στή θεωρία. Ὅσο λοιπὸν πληθαίνει ή θεωρία, πληθαίνει καί ή εὐδαιμονία, καί σὲ ὅσους υπάρχει περισσότερο ή μία, υπάρχει περισσότερο καί ή ἄλλη.

Ἄλλὰ ὁ ἄνθρωπος, ὄντας ἄνθρωπος, ἔχει ἀνάγκη καὶ ἀπὸ ἐξωτερικὴ εὐημερία. Γιατὶ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει αὐτάρκεια μόνον μὲ τὴ θεωρία, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ τὸ σῶμα νὰ εἶναι ὑγιές, καὶ νὰ ὑπάρχει τροφή καὶ οἱ ἄλλες περιποιήσεις του. Ὡστόσο ἄς μὴ νομισθῇ ὅτι θὰ χρειάζοταν πολλὰ καὶ μεγάλα γιὰ νὰ εὐδαιμονήσῃ κανεὶς, μολονότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ εὐτυχισμένος χωρὶς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ· γιατί οὔτε ἡ αὐτάρκεια οὔτε ἡ δράση βρίσκονται στὴν ὑπερβολή. Καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ πράττῃ τὰ καλά, χωρὶς νὰ εἶναι ἄρχοντας στὴ στεριά καὶ στὴ θάλασσα· γιατί καὶ μὲ μέτρια μέσα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐνεργῇ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετή. Αὐτὸ μάλιστα μποροῦμε νὰ τὸ δοῦμε καθαρά: οἱ ἀπλοὶ πολῖτες δὲν φαίνονται λιγότερο ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες νὰ κάνουν τὸ σωστό, ἀλλὰ καὶ περισσότερο. Εἶναι ἄρκετὸ νὰ ὑπάρχουν μέτρια μέσα· γιατί μὲ αὐτὰ θὰ εἶναι εὐτυχισμένη ἡ ζωὴ ἐκείνου ποὺ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετή.

Πολιτικά

(Μετάφραση Α. Ζενάκου)

Α 2, 1252b 12 - 1253a 9: Ἡ κοινωμία ποὺ ἔχει συγκροτηθῆ, σύμφωνα μὲ τὴ φύση, γιὰ ὅλες τὶς ἡμέρες, εἶναι ἡ οἰκογένεια· πρόκειται γι' αὐτοὺς ποὺ ὁ Χαρώνδης τοὺς λέει ὁμοσίτους καὶ ὁ Ἐπιμενίδης ὁ Κρητικὸς ὁμοτραπέζους. Ἡ πρώτη κοινωμία πάλι, ποὺ συνίσταται ἀπὸ περισσότερες οἰκογένειες, μὲ λειτουργία ὄχι προσωρινή, εἶναι ἡ κώμη. Μάλιστα ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἡ κώμη ἐμφανίζεται σὰν ἀποικία τῆς οἰκογένειας· πρόκειται γι' αὐτοὺς ποὺ μερικοὶ τοὺς ὀνομάζουν ὁμογάλακτους καὶ παιδιὰ καὶ παιδιὰ τῶν παιδιῶν· γι' αὐτὸ στὴν ἀρχὴ οἱ πόλεις εἶχαν βασιλιά — καθὼς καὶ τώρα ἀκόμη διάφορες φυλές — γιατί συγκροτήθηκαν ἀπὸ βασιλευμένους, ἀφοῦ κάθε οἰκογένεια βασιλεύεται ἀπὸ τὸν γεροντότερο, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ συγγενικὲς οἰκογένειες. Καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ λέει ὁ Ὅμηρος «ἐξουσιάζει καθένας γυναῖκες καὶ παιδιὰ» — γιατί ἦταν σκόρπιοι· καὶ πραγματικὰ ἔτσι ζοῦσαν τὰ παλιὰ χρόνια. Ἄλλὰ καὶ γιὰ τοὺς θεοὺς, γι' αὐτὸ λένε ὅλοι ὅτι ἔχουν βασιλεία, γιατί καὶ αὐτοί, ἄλλοι καὶ σήμερα ἀκόμη, ἄλλοι στὴν παλαιὰ ἐποχὴ, εἶχαν βασιλεία. Καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅπως ἀκριβῶς ἐξομοιώνουν τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν θεῶν μὲ τὴ δική τους, ἔτσι καὶ μὲ τὴ ζωὴ τῶν θεῶν.

Ἡ ὀλοκληρωμένη κοινωνία, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερες κῶ-
 μες, εἶναι ἡ πόλις, αὐτὴ δηλαδὴ πού κατέχει ὅλα τὰ ὅρια τῆς αὐτάρ-
 κειας σχεδόν, πού δημιουργήθηκε γιὰ χάρη μόνο τῆς ζωῆς, ἀλλὰ
 πού ὑφίσταται γιὰ χάρη τῆς καλῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ κάθε πόλις ὑπάρ-
 χει σύμφωνα μὲ τὴ φύση, ἐφ' ὅσον ἔτσι ὑπάρχουν καὶ οἱ πρῶτες
 κοινωνίες. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπόληξη ἐκείνων, καὶ ἡ φύση εἶναι μιὰ ἀπό-
 ληξη. Γιατί ὅ,τι λογῆς εἶναι καθετὶ ὅταν ὀλοκληρωθῆ ἡ δημιουργία
 του, αὐτὴ λέμε πὼς εἶναι ἡ φύση του, ὅπως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἄ-
 λόγου, τοῦ σπιτιοῦ. Ἀκόμη τὸ τελικὸ αἴτιο καὶ ὁ σκοπὸς εἶναι ὕ-
 ψιστο ἀγαθό. Καὶ ἡ αὐτάρκεια εἶναι καὶ σκοπὸς καὶ ὕψιστο ἀγαθό.
 Ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ πόλις εἶναι κάτι σύμφωνο
 μὲ τὴ φύση, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ζῶο πολιτικό,
 καὶ ὅτι ὁ ἄπολις ἀπὸ τὴ φύση του καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς περιστάσεις εἶναι
 ἢ κάτι ἀνώτερο ἀπὸ ἄνθρωπος ἢ φαῦλος – καταπὼς ἐκεῖνος πού
 ὁ Ὅμηρος τὸν κατηγορεῖ βαριά: « Ἀταίριαστος, παράνομος, ἀνέ-
 στιος . . . ». Γιατί αὐτὸς πού εἶναι τέτοιος ἀπὸ τὴ φύση του, εἶναι
 ταυτόχρονα καὶ φιλοπόλεμος, καθὼς εἶναι μόνος, ξεκομμένος ἀπὸ
 τοὺς συνανθρώπους του. Πὼς λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο πολι-
 τικὸ περισσότερο ἀπὸ κάθε μέλισσα καὶ ἀπὸ κάθε ἀγελαῖο ζῶο,
 εἶναι φανερό.

Γ 6, 1276b 15-30: Πρέπει λοιπὸν πρῶτα νὰ θέσουμε σὰν
 βάση: γιὰ ποῖο σκοπὸ συγκροτήθηκε ἡ πόλις, καὶ πόσα εἶδη ἐ-
 ξουσίας πάνω στὸν ἄνθρωπο καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ ὑπάρχουν;
 Καθὼς εἰπώθηκε καὶ στὰ προηγούμενα, ὅπου προσδιορίστηκαν ἡ
 συγκρότηση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ οἴκου καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφέντη,
 ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση ζῶο πολιτικό: γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι,
 καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν χρειάζονται καθόλου ὁ ἕνας τὴ βοήθεια τοῦ ἄλ-
 λου, δὲν ἔχουν λιγότερη διάθεση νὰ ζοῦν μαζί. Ἀκόμη τὸ κοινὸ συμ-
 φέρον τοὺς συνάγει στὸ βαθμὸ πού προσφέρει στὸν καθένα ἕνα μέτρο
 καλῆς ζωῆς. Προπάντων λοιπὸν αὐτὸ εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ γιὰ ὅλους
 μαζί καὶ γιὰ τὸν καθένα χωριστά. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως ἐνώνονται
 καὶ διατηροῦν τὴν πολιτικὴ κοινωνία καὶ γιὰ χάρη τῆς ζωῆς ἀπλῶς,
 γιατί καὶ σ' αὐτὴ μόνη ἐπίσης ὑπάρχει μέρος τῆς καλῆς ζωῆς, ἂν
 δὲν εἶναι παραφορτωμένη μὲ καθημερινὰ βάσανα. Καὶ πάλι ὁμως
 εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ὑπομένουν πολλὴ κακο-

πάθεια από τον πόθο τους για τη ζωή, σάν νά ὑπάρχη σ' αὐτήν μέσα μιὰ κάποια εὐτυχία καί μιὰ φυσική γλυκύτητα.

Z 2, 1317a 40 - 1317b 17: Βάση λοιπόν τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ ἐλευθερία· ἔτσι συνηθίζουν νά λένε, σάν μόνο σ' αὐτή τὴν πολιτεία νά μετέχουν στὴν ἐλευθερία οἱ πολῖτες, γιατί αὐτὴν λένε ὅτι ἐπιδιώκει κάθε δημοκρατία. Ἐνα γνώρισμα τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ νά κυβερνοῦν καί νά κυβερνιοῦνται ὅλοι διαδοχικά. Γιατί σύμφωνα μὲ τὸ δημοκρατικὸ δίκαιο ἡ ἰσότητα βασίζεται στὸν ἀριθμὸ καί ὄχι στὴν ἀξία, καί ἀφοῦ τὸ δίκαιο εἶναι ἔτσι, ἀναγκαστικά εἶναι κυρίαρχο τὸ πλῆθος, καί ὅ,τι νομίζουν σωστὸ οἱ περισσότεροι, αὐτὸ εἶναι ὁ σκοπὸς καί αὐτὸ εἶναι τὸ δίκαιο, γιατί λένε ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ πολῖτες νά εἶναι ἴσοι. Ἐτσι στὶς δημοκρατίες συμβαίνει νά κυριαρχοῦν οἱ φτωχοὶ πάνω στοὺς πλούσιους, ἀφοῦ εἶναι περισσότεροι, καί κυρίαρχο εἶναι ἐκεῖνο πού νομίζουν σωστὸ οἱ περισσότεροι. Ἐνα γνώρισμα λοιπόν τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτὸ πού ὅλοι οἱ δημοκρατικοὶ τὸ θεωροῦν θεμέλιο τῆς πολιτείας· ἄλλο γνώρισμά της εἶναι τὸ νά ζῆ κανεὶς ὅπως θέλει· γιατί αὐτὴ λένε ὅτι εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ, ὄντας κανεὶς δοῦλος, ζεῖ ὄχι ὅπως θέλει. Αὐτὸ λοιπόν εἶναι τὸ δεύτερο θεμέλιο τῆς δημοκρατίας.

Γ 11, 1281a 40 - 1281b 17: Τὸ δίλημμα ὁμως ἂν τὸ πλῆθος μᾶλλον πρέπει νά εἶναι κυρίαρχο καί ὄχι οἱ ἄριστοι ἀλλὰ ὀλίγοι, φαίνεται ὅτι μπορεῖ νά λυθῆ καί ὅτι ἔχει κάποια ἐξήγηση, ἴσως μάλιστα καί κάποια ἀλήθεια. Γιατί οἱ πολλοί, πού ὁ καθένας τους χωριστὰ δέν εἶναι σπουδαῖος ἄνθρωπος, εἶναι ἐνδεχόμενο, ἅμα συγκεντρωθοῦν μαζί, νά εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τοὺς λίγους, ὄχι ὁ καθένας χωριστὰ ἀλλὰ στὸ σύνολό τους, ὅπως στὰ δεῖπνα, ὅπου συμβάλλουν πολλοὶ σὲ σύγκριση μὲ ἐκεῖνα πού τὰ πληρώνει ἕνας. Γιατί ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς μπορεῖ νά ἔχη ἕνα μέρος ἀρετῆς καί φρόνησης καί ὅταν συγκεντρωθοῦν, ἀποτελεῖ τὸ πλῆθος σάν ἕναν ἄνθρωπο, μὲ πολλὰ πόδια καί χέρια καί μὲ πολλές αἰσθήσεις — ἔτσι καί στὴν ἠθική καί διανοητικὴ συγκρότηση. Γι' αὐτὸ καί κρίνουν καλύτερα οἱ πολλοὶ καί τὰ ἔργα τῆς μουσικῆς καί τῶν ποιητῶν. Γιατί καθένας κρίνει ἕνα μέρος καί ὅλοι τὸ σύνολο. Ἀλλὰ σὲ τοῦτο ὑπερέχουν οἱ σπουδαῖοι ἄνθρωποι ἀπὸ καθέναν τοῦ πλῆθους, ὅπως

λένε ότι οί ωραίοι από τούς μή ωραίους και οί καλλιτεχνικά ζωγραφισμένοι από τούς πραγματικούς ανθρώπους, ότι συγκεντρώνουν τά σκόρπια σέ μιὰ ἐνόττητα, ἀφοῦ μπορεῖ τὰ μάτια τοῦ ἐνός και τοῦ ἄλλου κάτι ἄλλο νά εἶναι χωριστά, καλύτερα ἀπό τὰ ζωγραφιστά. Ἐν ὅμως εἶναι δυνατὸν νά ὑπάρχη αὐτή ἡ ὑπεροχή τῶν πολλῶν ἀπό τούς λίγους σπουδαίους σέ κάθε δῆμο και σέ κάθε πλῆθος, αὐτό εἶναι ἄδηλο.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Διαφορές ἀνάμεσα στό ὄν τοῦ Παρμενίδη και στήν οὐσία τοῦ Ἀριστοτέλη.
2. Συζήτηση πάνω στήν πλατωνική ἰδέα και στήν ἀριστοτελική οὐσία.
3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς και τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας γιά τήν ψυχή.
4. Ἡ σχέση ἀρετή - γνώση - πράξη - εὐτυχία στήν πλατωνική και στήν ἀριστοτελική θεώρηση. Πῶς θεμελιώνεται ἡ καθεμιὰ ἀπάντηση.
5. Συζήτηση πάνω στά κύρια σημεῖα τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλη και πάνω στά πλεονεκτήματα και τὰ μειονεκτήματά της.
6. Σύγκριση τοῦ ἰδανικοῦ κράτους τοῦ Πλάτωνα και τοῦ Ἀριστοτέλη και συζήτηση πάνω στήν ἐννοια ἐνός ἰδανικοῦ κράτους γενικά.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. ΣΤΩΙΚΟΙ

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Ἐγγχειρίδιον 1,1-3 και 5
(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ κόσμου ἄλλα εἶναι στήν ἐξουσία μας και ἄλλα δέν εἶναι στήν ἐξουσία μας. Τῆς ἐξουσίας μας εἶναι ἡ γνώμη μας, ἡ διάθεσή μας, ἡ ἐπιθυμία μας νά ἀπολαύσουμε, ἡ προσπάθεια ν' ἀποφύγουμε, μέ μιὰ λέξη ὅσα εἶναι δική μας ἐνέργεια· δέν εἶναι τῆς ἐξουσίας μας

τὸ σῶμα, ἡ περιουσία, οἱ δόξες, τὰ ἀξιώματα καὶ μὲ μιὰ λέξη ὅσα δὲν εἶναι δικῆς μας ἐνέργειας. Ἐκεῖνα πού ἐξουσιάζουμε εἶναι ἀπὸ τὴ φύση των ἐλεύθερα, ἀνεξάρτητα, ἀνεμπόδιστα· ἐκεῖνα πού δὲν ἐξουσιάζουμε, ἀδύνατα, ὑπόδουλα, ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἄλλου, μᾶς εἶναι ξένα. Νὰ θυμᾶσαι λοιπὸν ὅτι ἂν ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπὸ τὴ φύση των δουλικά, τὰ νομίσεις ἐλεύθερα καὶ τὰ ξένα τὰ νομίσεις δικά σου, θὰ ἀπαντήσεις ἐμπόδια, θὰ λυπηθῆς, θὰ ταραχθῆς, θὰ παραπνευθῆς ἐναντίον θεῶν καὶ ἀνθρώπων· ἂν ὁμως μόνο τὸ δικό σου θεωρήσεις ὅτι σοῦ ἀνήκει καὶ τὸ ξένο, ὅπως καὶ εἶναι, τὸ θεωρήσεις ξένο, κανεὶς δὲν θὰ σοῦ ἐπιβληθῆ ποτέ, κανεὶς δὲν θὰ σοῦ γίνεῖ ἐμπόδιο, δὲν θὰ ἔχεις παράπονο μὲ κανένα, δὲν θὰ κατηγορήσεις κανένα, δὲν θὰ κάνεις τίποτα χωρὶς νὰ τὸ θέλεις, κανεὶς δὲν θὰ σὲ βλάψει, ἐχθρὸ δὲν θὰ ἔχεις οὔτε θὰ πάθεις ποτέ καμιὰ βλάβη.

Δὲν ταραάζουν τοὺς ἀνθρώπους τὰ πράγματα, ἀλλὰ οἱ γνώμες πού σχηματίζουν γιὰ τὰ πράγματα· π.χ. ὁ θάνατος δὲν εἶναι κάτι φοβερό· ἂν ἦταν, θὰ φαίνονταν καὶ τοῦ Σωκράτη φοβερό· ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου, ἐπειδὴ εἶναι φοβερή, αὐτὴ μᾶς τρομάζει. Ὅταν λοιπὸν συναντοῦμε ἐμπόδια ἢ μᾶς πιάνει ταραχὴ ἢ λύπη, ποτέ νὰ μὴν ἀποδίδουμε τὴν αἰτία σὲ ἄλλους παρὰ μόνο στὸν ἑαυτό μας, δηλαδὴ στὶς γνώμες μας. Ὁ ἀπαιδευτος ἄλλους κατηγορεῖ γιὰ τὰ δικά του ἀτυχήματα· ἐκεῖνος πού ἄρχισε νὰ ἐκπαιδεύεται τὸν ἑαυτό του· καὶ ὁ πεπαιδευμένος οὔτε τὸν ἑαυτό του.

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ

Τὰ εἰς ἑαυτὸν 2,17

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἡ διάρκεια εἶναι στιγμή, ἡ ὕλη ρευστή, ἡ αἴσθησις ἀμυδρή, ὅλου τοῦ σώματος ἡ σύστασις φτιασμένη γιὰ νὰ σαπίσει· ἡ ψυχὴ εἶναι σβούρα· ἡ τύχη δὲν προβλέπεται καὶ ἡ φήμη δὲν κρίνεται. Μὲ λίγα λόγια τοῦ σώματος ὅλα ποταμὸς καὶ τῆς ψυχῆς ὄνειρο καὶ φαντασία· ὁ βίος πόλεμος κι ἐπιδρομὴ ἀπὸ ξένους καὶ ἡ φήμη μετὰ θάνατο λήθη. Τί λοιπὸν μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει; Ἐνα καὶ μόνο, ἡ φιλοσοφία. Καὶ τοῦτο ὅσο κρατοῦμε τὸ ἐσωτερικό μας δαιμόνιο μακριὰ ἀπὸ ἀτιμία καὶ βλάβη, δυνατότερο

από ήδονες και πόνους· να μην κάνει τίποτα όπως τύχει, ούτε με ψευτιές και με ύποκρισία, και να μη χρειάζεται άλλοι να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι. Έπίσης τα συμβάντα και τα μοιραία να τα παραδέχεται, γιατί έρχονται απ' εκεί απ' όπου κι αυτός ήλθε· κι απάνω απ' όλα τον θάνατο με ήρεμη γνώμη να τον περιμένει, όχι ως άλλο τι παρά ως διάλυση των στοιχείων, από τα όποια κάθε ζώο συνίσταται. "Αν λοιπόν για τα στοιχεία χωριστά δεν είναι τίποτα το φοβερό, ακατάπαστα να μεταβάλλονται σε κάτι άλλο, γιατί να φοβάται κανείς τη μεταβολή και τη διάλυση του συνόλου : Είναί πράγμα φυσικό και κακό δεν έρχεται από τη φύση

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση της στωικής ήθικης με την άριστοτελική και συζήτηση πάνω στην άριστοτελική έννοια της ευθύνης και στη στωική έννοια της ελευθερίας της βουλήσεως.
2. Η φύση της ψυχής στο Χρύσιππο σε σχέση με τις θεωρίες των Ήρακλείτου και των Ατομικών.
3. Αίσθηση και γνώση στον Άριστοτέλη και στο Ζήνωνα. Όμοιότητες και διαφορές.
4. Γνώση - αρετή - ευτυχία στον Άριστοτέλη και στο Ζήνωνα. Όμοιότητες και διαφορές.
5. Σύγκριση της Ανθρωπολογίας του Παναϊτίου με εκείνη του Ποσειδωνίου.
6. Συζήτηση πάνω στη θέση του Έπικτήτου : Δεν μάς ταρασσουν τα πράγματα, αλλά ή γνώμη που έχουμε γι' αυτά. Σχέση γνώσης και ευτυχίας. Αναζήτηση της Ιδέας αυτής στα συστήματα της Άττικής φιλοσοφίας.
7. Συζήτηση πάνω στην αντίληψη του Μάρκου Αύρηλιου για την άποστολή της φιλοσοφίας.

2. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

Γ' Έπιστολή 127-132

(Έλεύθερη απόδοση Χ. Θεοδωρίδη)

Άπό τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές, άλλες μάταιες. Άπό τις φυσικές άλλες αναγκαίες, άλλες μονάχα φυσικές. Άπό τις αναγκαίες άλλες αναγκαίες για την ευδαιμονία, άλλες για την άνενοχλησία του κορμιού, άλλες για την ίδια τη ζωή. Αυτών ή καλοστηρίχτη μελέτη καταφέρνει να έξαρτήσει κάθε προτίμηση κι άποφυγή άπό την υγεία του κορμιού κι άπό την άταραξία της ψυχής, άφου αυτός είναι ο τελειωτικός σκοπός της μακάριας ζωής. Γιατί όλα τα κάνουμε γι' αυτό και μόνο, να μην πονούμε και να μην τα-

ραζόμαστε. 'Αφού μιὰ τὸ ἀσφαλίσουμε αὐτό, καλμάρει ἢ βαρυχειμωνιά τῆς ψυχῆς, γιατί δὲν ἔχουμε τίποτε ποὺ νὰ τρέχουμε νὰ τὸ κυνηγοῦμε καὶ νὰ γυρεύουμε κάτι γιὰ νὰ συμπληρώσει τὸ ἀγαθὸ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμιοῦ. 'Επειδὴ τότε μονάχα χρειαζόμαστε τὴν ἡδονή, ὅταν πονοῦμε ἀπὸ τὴ στέρησή της. "Ὅταν ὅμως δὲν ὑποφέρουμε, δὲν τὴ χρειαζόμαστε. Καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἡδονὴ τὴ λέμε ἀρχὴ καὶ σκοπὸ τῆς μακαρισμένης ζωῆς. Γιατί αὐτὴν τὴν ἀναγνωρίσαμε πρῶτο καὶ γεννημένο μαζί μας ἀγαθὸ κι ἀπ' αὐτὴν ξεκινῶμε γιὰ κάθε προτίμηση κι ἀποφυγὴ καὶ σ' αὐτὴν κατασταλάζουμε παίρνοντας κανόνα τὸ συναίσθημα γιὰ νὰ βαθμολογήσουμε τὸ κάθε ἀγαθὸ. Κι ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι τὸ πρῶτο κι ἔμφυτο ἀγαθὸ, δὲν πιανόμαστε ἀπὸ κάθε ἡδονή, παρὰ εἶναι περιστάσεις ποὺ πολλές ἡδονὲς τὶς παρατρέχουμε, ὅταν βλέπουμε πὼς θὰ ἔχουν γιὰ συνέπεια μεγαλύτερες ἐνοχλήσεις. Πολλοὺς πάλι πόνους τοὺς ἔχουμε γιὰ καλύτερους ἀπὸ τὶς ἡδονές, ὅταν τοὺς πόνους ποὺ ὑποφέρουμε καιρὸ τοὺς ἀκολουθεῖ μεγαλύτερη ἡδονή. Κάθε λοιπὸν ἡδονή, ἐπειδὴ ἔχει φύση συγγενικὴ μ' ἐμᾶς, εἶναι κάτι καλὸ, ὄχι ὅμως ἢ καθεμιὰ καλὴ γιὰ νὰ τὴ διαλέξουμε. Τὸ ἴδιο κάθε πόνος εἶναι κακὸ, ὄχι ὅμως τέτοιος πάντα γιὰ νὰ τὸν ἀποφεύγουμε. Αὐτὰ ὅλα ἐπιβάλλεται νὰ κριθοῦν μὲ τὴ συμμετρηση καὶ τὸν προσεχτικὸ ὑπολογισμὸ τοῦ τί συμφέρει καὶ τί δὲν συμφέρει. Εἶναι περιστάσεις ποὺ καταπιανόμαστε μὲ τὸ καλὸ σὰν νὰ εἶναι κακὸ, μὲ τὸ κακὸ ἀντίθετα σὰν νὰ εἶναι καλὸ. Καὶ τὴν ὀλιγάρκεια τὴν ἔχουμε γιὰ μεγάλο καλὸ, ὄχι γιὰ νὰ ζοῦμε πάντα μὲ λίγα, παρὰ σὰ δὲν ἔχουμε τὰ πολλὰ νὰ εὐχαριστιόμαστε μὲ τὰ λίγα, πιστεύοντας εἰλικρινὰ πὼς τὴν πολυτέλεια τὴν χαίρονται πιὸ εὐχάριστα ὅσοι τὴ χρειάζονται λιγότερο καὶ πὼς τὸ φυσικὸ τὸ πορίζεται κανεὶς εὐκολα, τὸ μάταιο ὅμως δύσκολα. Γιατί τὰ λιτὰ φαγητὰ δίνουν τὴν ἴδια εὐχαρίστηση μὲ τὰ πολυδάπανα δεῖπνα, ὅταν παραμερίζουν ὀλότελα τὸ δυσάρεστο αἶσθημα τῆς πείνας. Ψωμί καὶ νερὸ δίνουν τὴν ἴδια εὐχαρίστηση, ὅταν τὰ παίρνει κανεὶς τὴν ὥρα ποὺ τὰ χρειάζεται. Τὸ νὰ συνηθίζει λοιπὸν κανεὶς μὲ ζωὴ ἀπλή κι ὄχι πολυδάπανη εἶναι ὠφέλιμο στὴν ὑγεία, κάνει τὸν ἄνθρωπο ἄοκνο στὶς ὑποχρεώσεις τῆς ζωῆς, κι ὅταν πότε πότε μᾶς δίνεται εὐκαιρία γιὰ πλουσιότερο φαγοπότι, μᾶς κάνει πιὸ καλοδιάθετους καὶ μᾶς ὀπλίζει μὲ θάρρος στὶς ἰδιοτροπίες τῆς τύχης.

Όταν λοιπόν λέμε πώς ή ήδονή είναι σκοπός τής ζωής, δέν έννοοῦμε τīs ήδονές τῶν ἄσωτων οὔτε τīs κολλημένες στήν ἀπόλαυση, ὅπως νομίζουν μερικοί ἀπληροφόρητοι ἢ ἀντίθετοι ἢ ὅσοι σκόπιμα παραμορφώνουν τīs γνώμες μας, παρά τὸ νὰ μὴν ὑποφέρουμε στό σῶμα καί νὰ μὴν παραζόμαστε στήν ψυχή. Δέν εἶναι τὰ μεθύσια καί τ' ἀδιάκοπα ξεφαντώματα οὔτε ἡ ἀπόλαυση ἀγοριῶν ἢ γυναικῶν οὔτε ψαριῶν καί τῶν ἄλλων, ὅσα προσφέρει πλούσιο τραπέζι, πού γεννοῦν τήν εὐχάριστη ζωή, παρά νηφάλιο λογικό, πού ἐρευνᾷ στό βάθος τīs αἰτίες γιά τήν κάθε προτίμηση ἢ ἀποφυγή καί διώχνει τīs φαντασιοκοπίες, πού εἶναι ἀφορμές γιά τīs μεγάλες ψυχικές ταραχές. Αὐτῶν ὅλων ἀρχή καί τὸ μεγαλύτερο καλὸ εἶναι ἡ φρονιμάδα. Γι' αὐτὸ καί ἀπὸ τῆ φιλοσοφία ψηλότερα στέκεται ἡ φρονιμάδα, κι ἀπ' αὐτὴν ξεκινοῦν οἱ ἄλλες ἀρετές, πού διδάσκουν πὼς δέν μπορεῖ νὰ ζεῖ κανεὶς εὐχάριστα, χωρὶς νὰ ζεῖ φρόνιμα, ἠθικά καί δίκαια, οὔτε φρόνιμα, ἠθικά καί δίκαια, χωρὶς εὐχάριστα. Οἱ ἀρετές καί ἡ εὐχάριστη ζωὴ φυτρώνουν ἀπ' τὴν ἴδια ρίζα κι ἡ εὐχάριστη ζωὴ εἶναι ἀχώριστη ἀπ' αὐτές.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς τοῦ Ἐπικούρου μὲ τὴν ἠθική τῶν Στωικῶν. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
2. Σχέση γνώσης καί ἡδονῆς στὸν Ἐπίκουρο.
3. Τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου στὸν Ἐπίκουρο καί στοὺς νεώτερους Στωικούς.
4. Συζήτηση πάνω στήν προσπάθεια ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἄγχος μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὴ μέθοδο τοῦ ἐπικούρειου διαφωτισμοῦ.

3. ΣΚΕΠΤΙΚΟΙ

ΣΕΣΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 1,21-24

(Μετάφραση Ε. Ν. Ρούσσου)

Γιὰ τὸ κριτήριό τοῦ Σκεπτικισμοῦ

“Ὅτι λοιπόν μένουμε προσκολλημένοι στὰ φαινόμενα, εἶναι φανερό ἀπὸ αὐτὰ πού λέμε γιά τὸ κριτήριό τοῦ Σκεπτικισμοῦ. Καί

κριτήριο λέμε δυο πράγματα, ένα αυτό που παίρνουμε για πιστοποίηση ύπαρξεως ή άυπαρξίας, πράγμα που θα μᾶς απασχολήσει στον αντιρρητικό λόγο, και ένα αυτό που αναφέρεται στην πράξη και που ακολουθώντας το στη ζωή ἄλλα κάνουμε, ἄλλα ὄχι, και αυτό μᾶς απασχολεῖ τώρα. Λέμε λοιπὸν κριτήριο τοῦ Σκεπτικισμοῦ τὸ φαινόμενο, ὀνομάζοντας ἔτσι σχετικὰ τὴν παράστασή του· γιατί, καθὼς αὐτὴ ἀκουμπᾷ σ' ἓνα αἶσθημα καὶ σ' ἓνα ἀθέλητο πάθημα, εἶναι ἀνεξερεύνητη. Γι' αὐτὸ κανεὶς ἴσως δὲν ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ πράγμα φαίνεται τέτοιο ἢ τέτοιο, συζητοῦμε ὁμῶς γιὰ τὸ ἂν αὐτὸ εἶναι τέτοιο που φαίνεται.

Μένοντας λοιπὸν προσκολλημένοι στὰ φαινόμενα, ζοῦμε χωρὶς δογματισμοὺς σύμφωνα μὲ τὸν καθιερωμένο κανόνα ζωῆς, γιατί δὲν μπορούμε νὰ εἶμαστε τελείως ἄπρακτοι. Καὶ αὐτὸς ὁ καθιερωμένος κανόνας ζωῆς φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέρη· τὸ πρῶτο, ἀναφέρεται στὴν καθοδήγησή μας ἀπὸ τὴ φύση, τὸ δεύτερο στὶς ἀνάγκες που αἰσθανόμαστε, τὸ τρίτο στὴν παράδοση τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων καὶ τὸ τέταρτο στὴν ἐκμάθηση τεχνῶν. Στὴν καθοδήγησή μας ἀπὸ τὴ φύση ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ φύση αἰσθανόμαστε καὶ ἀντιλαμβανόμαστε, στὶς ἀνάγκες που αἰσθανόμαστε ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ πείνα μᾶς ὀδηγεῖ στὴν τροφή καὶ ἡ δίψα σ' αὐτὸ που πρέπει νὰ πιοῦμε, στὴν παράδοση τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι δεχόμαστε στὴ ζωὴ μας τὴν εὐσέβεια ὡς καλὸ καὶ τὴν ἀσέβεια ὡς κακό, στὴν ἐκμάθηση τεχνῶν ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι δὲν παραμένομε ἀδρανεῖς ὡς πρὸς τὶς τέχνες που μᾶς παραδίνονται. Ὅμως αὐτὰ ὅλα τὰ λέμε χωρὶς νὰ δογματίζουμε.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τὸ κριτήριο τοῦ Σκεπτικισμοῦ.
2. Σύγκριση τῆς σκεπτικῆς θεωρίας γιὰ τὴ γνώση μὲ τὸ « Περὶ τοῦ μὴ ὄντος » τοῦ Γοργία.
3. Φαινόμενα καὶ οὐσία στους Σκεπτικούς καὶ στὸν Πλάτωνα.
4. Ὁ « καθιερωμένος κανόνας ζωῆς » στὸ Σέξτο καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς.
"Ενστικτο - συνήθεια - παράδοση - εὐθύνη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πράξης.
5. Σοφιστικὴ καὶ Σκεπτικισμός.

4. ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ

ΠΛΩΤΙΝΟΣ

Περὶ τοῦ καλοῦ 1,20 - 2,28

(Μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου)

Λέγεται σχεδόν ἀπὸ ὅλους ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον καὶ συνάμα ἢ εὐχρῖοια, τὰ καλὰ χρώματα, δημιουργοῦν τὴν ὀρατὴ ὁμορφιά. Τὸ νὰ εἶναι ὁμορφα τὰ ὀρατὰ πράγματα καθὼς καὶ ὅλα τᾶλλα, σημαίνει ὅτι εἶναι συμμετρικὰ καὶ ὅτι ἔχουν μέσα τους τὸ μέτρο. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν ποὺ δέχονται αὐτὴ τὴ θεωρία δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπλὸ ποὺ νὰ εἶναι ὁμορφο, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην μόνο τὸ σύνθετο εἶναι ὁμορφο. Ἐπίσης κατ' αὐτοὺς τὸ ὅλον εἶναι ὁμορφο, ἐνῶ τὰ μέρη του δὲν μποροῦν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ εἶναι ὁμορφα, ἀλλὰ μόνον τόσο ὅσο συντελοῦν γιὰ νὰ εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο. Ἄν ὁμως εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο, τότε πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὰ μέρη, γιατί ἓνα ὁμορφο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄσχημα μέρη, ἀλλὰ ἡ ὁμορφιά πρέπει νὰ τὰ διαπερνᾷ ὅλα. Ἄλλωστε τὰ ὁμορφα χρώματα, καθὼς καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ εἶναι ἀπλὰ καὶ τὸ κάλλος τους δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴν συμμετρία, θὰ πρέπει νὰ μὴν εἶναι γι' αὐτοὺς ὁμορφα. Καὶ τότε τὸ λαμπροκόπημα τῆς νύχτας ἢ τὰ ἄστρα πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα; Ἐπίσης θὰ ἔπρεπε τότε καὶ ἀπὸ τίς φωνῆς νὰ φύγη τὸ ἀπλό, ἂν καὶ ὁ κάθε φθόγγος ἀπ' αὐτοὺς ποὺ εἶναι μέσα στὸ ὁμορφο ὅλον εἶναι ὁμορφος καὶ ἀπὸ μόνος του. Ἐπίσης, ἐπειδὴ τὸ ἴδιο πρόσωπο φαίνεται ἄλλοτε ὁμορφο καὶ ἄλλοτε ἄσχημο χωρὶς νὰ μεταβληθῇ ἡ συμμετρία τῶν μερῶν του, θὰ πρέπει πάντως νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι τὸ ὁμορφο προστίθεται στὸ σύμμετρο ὡς κάτι χωριστὸ καὶ τὸ σύμμετρο εἶναι ὁμορφο ἐξ αἰτίας ἐνὸς ἄλλου.

Ὅταν τώρα αὐτοὶ προχωροῦν πρὸς πέρα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις καὶ στοὺς ὁμορφους λόγους καὶ θεωροῦν καὶ ἐδῶ ὡς αἰτία τῆς ὁμορφιᾶς τὴν συμμετρία, τότε τί συμμετρία μπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει μέσα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις, στοὺς νόμους, στὰ μαθήματα καὶ στὶς ἐπιστῆμες; Καὶ μπορεῖ τὰ θεωρήματα νὰ εἶναι σύμμετρα μεταξύ τους, νὰ εἰποῦμε ὅτι εἶναι σύμμετρα, ἐφ' ὅσον συμφωνοῦν. Ἀλλὰ καὶ τὰ κακὰ θεωρήματα συμφωνοῦν μεταξύ τους.

Ἔτσι π.χ. οἱ δύο προτάσεις: ἡ σωφροσύνη εἶναι ἡλιθιότης καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶναι σπουδαία εὐθήθεια συμφωνοῦν πλήρως καὶ εἶναι ὁμόλογες ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη. Κάθε ἀρετὴ εἶναι ὁμορφιά τῆς ψυχῆς καὶ μάλιστα ἀληθινώτερη ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ ὠνομάσαμε πρὶν. Ἄλλὰ πῶς εἶναι αὐτὴ σύμμετρη μὲ αὐτά; Ἀκόμη καὶ ἂν ἔχη περισσότερα μέρη, δὲν μποροῦν αὐτὰ νὰ εἶναι οὔτε ὡς ἀριθμοὶ συμμετρικά. Γιατὶ κατὰ ποιά ἀναλογία θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ γίνη μιὰ σύνθεσις ἢ μιὰ κράση τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς; Καὶ τότε τί θὰ ἦταν τὸ κάλλος τοῦ νοῦ, ὅταν αὐτὸς εἶναι μόνος του καὶ χωριστός;

Ἄς γυρίσωμε λοιπὸν πάλι ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ξεκινήσαμε καὶ ἄς εἰποῦμε πρῶτα, τί εἶναι ἡ ὁμορφιά τῶν σωμάτων. Γιατὶ ὑπάρχει κάτι ὁμορφο ποὺ μᾶς γίνεται αἰσθητὸ μὲ τὴν πρώτη ματιά. Καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ καταλαβαίνει ἡ ψυχὴ καὶ τὸ ἐκφράζει καὶ ἐπειδὴ τὸ γνωρίζει, τὸ ἀποδέχεται, καὶ εἶναι ὡσάν αὐτὴ νὰ προσαρμόζεται σ' αὐτό. Ὅταν τουναντίον ρίξη τὸ βλέμμα τῆς ἐπάνω στοῦ ἄσχημο, τότε ἡ ἴδια μαζεύεται στὸν ἑαυτὸ της καὶ τὸ ἀρνεῖται καὶ τὸ ἀποκρούει, ἐπειδὴ δὲν συμφωνεῖ καὶ εἶναι ξένη πρὸς αὐτό. Λέγομε λοιπὸν τώρα ὅτι, ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι ὅ,τι εἶναι ἡ οὐσία της, καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι πρὸς τὸ μέρος τῆς οὐσίας, ποὺ εἶναι ἀνώτερη ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν στὶς αἰσθήσεις, τότε, γιὰ ὅ,τι συγγενικὸ ἰδίῃ ἢ ἴχνος τοῦ συγγενικοῦ, χαίρεται καὶ ταρασσεται καὶ ἀναφέρει αὐτὸ ποὺ βλέπει στὸν ἑαυτὸ της καὶ ξαναθυμᾶται τὸν ἑαυτὸ της καὶ τὰ δικά της. Ἄλλὰ πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ὁμοιότης τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ κόσμου μὲ τὰ ὁμορφα τοῦ νοητοῦ κόσμου; Καὶ ἂν ὑπάρχη βέβαια ὁμοιότης, τότε θὰ εἶναι ὅμοια. Ἄλλὰ πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα κι ἐκεῖνα κι αὐτὰ ἐδῶ, δηλαδὴ καὶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ; Τοῦτο γίνεται μὲ τὴ συμμετοχὴ ὄλων αὐτῶν στὴν ἰδέα τοῦ καλοῦ. Γιατὶ κάθε ὁμορφο προὐρίσται νὰ δέχεται τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τοῦτο δὲν ἔχει καμμιά συμμετοχὴ στὴν ἰδέα καὶ στὴ μορφή, εἶναι ἄσχημο καὶ παραμένει ἔξω τοῦ θεοῦ λόγου. Τοῦτο εἶναι τὸ ὀλοσδιόλου ἄσχημο. Ἀσχημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἐξουσιάζηκε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα, ἐπειδὴ δὲν ἀνέχεται ἢ ὕλη νὰ ἐξουσιασθῇ πλήρως ἀπὸ τὴ μορφή.

Ὅταν ὁμως ἡ ἰδέα τὸ πλησιάσῃ καὶ τὸ συντάξῃ σὲ ἐνότητα μὲ τὴ σύνθεσή του ἀπὸ τὰ πολλὰ μέρη καὶ τὸ φέρει στὴν ἐντέλεια καὶ

τὸ κάνη ἕνα καὶ ὁμόλογο μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐπειδὴ εἶναι κι αὐτὴ ἕνα μὲ τὸν ἑαυτό της, πρέπει κι αὐτὸ πού μορφώνει, ὅσον γίνεται, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλά, νὰ τὸ κάνη ἕνα. Ὅταν ἔτσι τὸ φέρη σὲ ἐνότητα, τότε ἐμφανίζεται ἐπάνω του τὸ κάλλος καὶ δίνει τὸ εἶναι του καὶ στὰ μέρη καὶ στὸ ὅλον. Ὅταν πάλι ἡ ἴδια κυριεῦση κάτι πού ἔχει ἐνότητα καὶ ὁμοιομέρεια, τότε τὸ κάλλος δίνει τὸ εἶναι του στὸ ὅλον. Ἔτσι, π.χ. ὅπως ἡ ὁμορφιά μὲ τὴν τέχνη δίδεται στὸ ὅλον μιᾶς οἰκίας μαζί μὲ τὰ μέρη της καὶ ὅπως ἡ φύση δίνει τὸ κάλλος σὲ ἕνα λίθο, ἔτσι γίνεται τὸ ὁμορφο σῶμα μὲ τὴν κοινωνία του στὴ μορφῇ πού ἔρχεται ἀπὸ τοὺς θεούς.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Αιτιότητα :

1. Δηλώνει τή σχέση αίτιου και αποτελέσματος (κατηγορία).
2. Δηλώνει τήν αρχή τής αιτιότητας : κάθε γεγονός έχει ένα αίτιο.
3. Δηλώνει ένα νόμο, τὸ νόμο τής αιτιότητας ἢ τοῦ καθορισμοῦ : δηλ. κάθε γεγονός ὑπόκειται σέ φυσικούς νόμους, διέπεται ἀπὸ τή φυσική νομοτέλεια (ντετερμινισμός).

Ἀντινομία :

1. Στὸν Kant σημαίνει : δύο κρίσεις ποὺ ἀποκλείουν ἢ μία τήν ἄλλη, ἐνῶ κατὰ τὰ φαινόμενα ἰσχύουν καὶ οἱ δύο.
2. Στὴ σύγχρονη λογική : μία ἀντίφαση ποὺ ἀποδείχεται λογικά (μαθηματικὲς ἀντινομίες).
3. Γενικότερα : πάλη μεταξύ ἀρχῶν, νόμων κλπ. (π.χ. ἀντινομία τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τής ἐλευθερίας καὶ τής ἀναγκαιότητας).

Ἀντίθεση :

Στὴ διαλεκτική τοῦ Hegel ἡ ἄρνηση μιᾶς θέσεως ἢ ὅποια ὁδηγεῖ στὴ σύνθεση (θέση - ἀντίθεση - σύνθεση).

Ἀντίφαση :

Ἀρχὴ τής ἀντιφάσεως : γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα δὲν μπορῶ νὰ ἀποφανθῶ μαζί θετικά καὶ ἀρνητικά. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι « βεβαιοτάτη πασῶν ».

Ἀπορία :

A - πόρος (πέρασμα, μέσο). Δυσκολία ποὺ πρέπει νὰ λύσωμε (Ἀριστοτέλης). Λογικὴ δυσκολία, ἄλυτο πρόβλημα.

Ἀρχή : (λατιν. principium)

1. Ὁ ὅρος στὸν ὅποιο καταλήγει μὲ τήν ἀνάλυση ἢ νόηση ἢ ὁ ὅρος τὸν ὅποιο θέτει ὡς βάση τής συνθετικῆς τῆς προβάσεως.
2. Στὴν ὄντολογικὴ τῆς σημασία : δηλώνει τὸ συστατικὸ στοιχεῖο ἑνὸς ὄντος.

3. Στην έπιστήμη : δηλώνει μία υπόθεση που επιδέχεται επαλήθευση, π.χ. η αρχή του Ἀρχιμήδη, ή αρχή του Pascal ή αρχή του Carnot.
4. Στην Ἠθική : με κανονιστική σημασία, κανόνας δράσεως (ήθικες αρχές που ρυθμίζουν τις πράξεις τῶν ἀνθρώπων).

A Priori - A Posteriori :

Ἵεροί τῆς Γνωσιολογίας. Προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἀριστοτελικούς « πρότερον » - « ὕστερον ». Στους Descartes, Leibniz, Spinoza ἀναφέρονται στὴν αἰτία καὶ στὸ ἀποτέλεσμα. Στὸν Kant ὁ πρῶτος ὅρος δηλώνει τὸ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία λογικὸ στοιχεῖο, ὁ δεύτερος τὸ στοιχεῖο πὺ δίνουν οἱ αἰσθήσεις.

Αὐτονομία :

Στὴν Ἠθική ὁ ὅρος σημαίνει ὅτι ἡ βούληση μπορεῖ νὰ αὐτοπροσδιορίζεται ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀξία ἑνὸς καθολικοῦ ἠθικοῦ νόμου.

Διαλεκτική : Τέχνη τοῦ διαλόγου (γενικὰ)

1. Στὸν Πλάτωνα : ἡ διαλογικὴ μορφή πὺ παίρνει ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.
2. Στὸν Kant ἔχει δύο σημασίες : α) εἶναι ἡ διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας ὁ λόγος περιπλέκεται σὲ ἀντιφάσεις καὶ β) ἡ μέθοδος μὲ τὴν ὁποία ὁ λόγος ἀνακαλύπτει τὶς ἀντιφάσεις.
3. Στὸ Hegel δὲν εἶναι ἡ τυπικὴ μέθοδος, ἀλλ' ἡ πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ πνεύματος (πὺ συμπίπτει μὲ τὸ εἶναι) μέσα ἀπὸ τὴ θέση - ἀντίθεση - σύνθεση.

Ἐνόραση :

1. Ἀμεση σύλληψη (νοητικὴ) ἑνὸς ἀντικειμένου.
2. Θέση τοῦ ὄντος (μυστικισμός).
3. Ἀμεση συνείδηση, θέση ἑνὸς ὄντος καὶ σχεδὸν ταύτιση μὲ αὐτὸ (Bergson).

Ἰδέα :

1. Ὁρατὴ μορφή, εἶδος.
2. Αἰώνιο πρότυπο ἑνὸς πράγματος (Πλάτων).
3. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰ. κάθε ἀντικείμενο τῆς νοήσεως.

4. 'Ο Kant ονομάζει ύπερβατικές ιδέες τις έννοιες του Καθαρού Λόγου, οι οποίες ύπερβαίνουν τὰ όρια τῆς έμπειρίας, π.χ. ἡ ένότητα τοῦ νοοῦντος ύποκειμένου.

Καθαυτό :

Στὴν Προκαντιανή φιλοσοφία « πράγμα καθαυτό » σημαίνει αὐτὸ πὺ μπορεῖ νὰ συλλάβῃ μόνο ἡ καθαρὴ νόηση ὡς ὄντως ὄν. Στὸν Kant τὸ « πράγμα καθαυτό » εἶναι μιὰ όριακὴ έννοια, εἶναι ένα Χ γιὰ τὸ ὁποῖο βέβαια δέν μπορούμε νὰ γνωρίσωμε τίποτε.

Λόγος :

1. Ἡ νοητικὴ ικανότητα, ιδιαίτερο γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου.
2. Ἰκανότητα σωστῆς κρίσεως (Descartes). 'Ο ὅρος διακρίνεται ἀπὸ τὸ πάθος καὶ τὴν παραφροσύνη.
3. Σύστημα α ριγοῖ ἀρχῶν τοῦ ὁποῖου ἡ ἀλήθεια δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν έμπειρία.

Μέθεξις :

Σχέση τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων (τῶν « εἰδώλων ») μὲ τις ιδέες, τὰ ἀρχέτυπα (« παραδείγματα »). 'Ο ὅρος εἶναι πλατωνικός.

Μεταφυσική :

1. 'Ο ὅρος προήλθε ἀπὸ τὸ ὄνομα πὺ δόθηκε στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸ ὁποῖο στὴ συλλογὴ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου (1 αἰ. π.Χ.) ἀκολουθοῦσε τὸ ἔργο Φυσικὴ Ἀκρόασις (τὰ Φυσικά).

Στὸν Μεσαίωνα ὁ ὅρος ἀποδόθηκε στὴν Πρώτη Φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη πὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὸ θεῖο.

2. Γνώση τῆς οὐσίας τῶν ὄντων.
3. Γνώση τοῦ Ἀπολύτου.
4. Ἀπόλυτη γνώση πὺ μᾶς δίνει ἡ ἄμεση ένόραση τῶν πραγμάτων.

Μορφή (- ὕλη) :

1. Στὸν Ἀριστοτέλη : ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν ὕλη καὶ τὴν κάνει νὰ εἶναι αὐτὸ πὺ εἶναι.

2. Στόν Kant : τὸ a priori λογικὸ στοιχεῖο τῆς γνώσεως. Ὑψηλὸ εἶναι τὸ ἐμπειρικό, a posteriori στοιχεῖο.

Ντετερμινισμός :

Ἄρχὴ τῆς ἐπιστήμης (βλ. αἰτιότητα), ἡ ὁποία δηλώνει ὅτι κάθε γεγονός στόν κόσμο διέπεται ἀπὸ μία φυσικὴ νομοτέλεια. Στὴ σύγχρονη Μικροφυσικὴ κλονίσθηκε ἡ ἀρχὴ τοῦ καθορισμοῦ γιατί, λόγω τῶν σχέσεων τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg καθίσταται προβληματικὴ — ἂν ὄχι ἀδύνατη — ἡ συνεχῆς χωροχρονικὴ περιγραφή τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὑἔτσι οἱ προβλέψεις μας ἀναφέρονται ὄχι σὲ ἐπὶ μέρους φαινόμενα ἀλλὰ σὲ ὁμαδικὰ φαινόμενα.

Οὐσία :

Ὑφή, φύση ἑνὸς πράγματος, σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸ « συμβεβηκός », τὸ δευτερεύον χαρακτηριστικό του. Στὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ἡ οὐσία διακρίνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἡ ὁποία ἀνάγεται στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.

Σημειωτικὴ (Σημειολογία) :

1. Ἰατρικὸς ὄρος (Γαληνός).
2. Μελέτη τῶν σχέσεων τῶν σημείων πρὸς τὸν ἀνθρώπο, πρὸς τὰ ἀντικείμενα ποῦ δηλώνουν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων τῶν σημείων μεταξὺ τους.
3. Στὴν ἔρευνα τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν : « Ὁ Mukarovsky, ποῦ ἀνήκε στόν περίφημο γλωσσολογικὸ κύκλο τῆς Πράγας . . . ὑπεστήριξε ὅτι ἡ μελέτη τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἔχη ὡς βάση τὴν ἀρχὴ ὅτι τὸ ἔργο τῆς τέχνης εἶναι σημεῖο καὶ μάλιστα σημεῖο αὐτόνομο καὶ σημεῖο ποῦ ἀνακοινώνει . . . Τὸ σημεῖο στὶς καλὲς τέχνες δὲν εἶναι τὸ ἔργο ἀντικείμενο, ποῦ εἶναι μόνο τὸ ἐξωτερικό του σύμβολο, ἀλλὰ ὑπάρχει μέσα στὴ συνείδηση μιᾶς ὁλόκληρης κοινωνικῆς ὁμάδος ὡς αἰσθητικὸ ἀντικείμενο . . . Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σημειωτικῆς γιὰ τίς καλὲς τέχνες ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη ζωηρότατο . . . προπάντων στοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, τὸν Lévi Strauss, τὸν Roland Barthes καὶ ἄλλους », Χ. Φλωράτος, ἙἩ Αἰσθητικὴ τῶν Στωικῶν, 1973, σελ. 16.

Σχετικοκρατία :

Θεωρία σύμφωνα με την οποία τίποτα δεν είναι απόλυτα αληθινό, εφόσον μέτρο της αλήθειας είναι ο άνθρωπος. 'Η άποψη αυτή οδηγεί, προκειμένου για τη γνώση, στο σκεπτικισμό, προκειμένου για την ήθική, στον συμβατισμό και για την θρησκεία στην άνεκτικότητα.

Υπερβατικό :

Αυτό που ξεπερνά όχι απλώς τα όρια της εμπειρίας αλλά και τα όρια της α priori δυνατότητας της εμπειρίας και κατά συνέπεια της γνώσεως.

Υπερβατολογικό :

Αυτό που αναφέρεται στην α priori δυνατότητα της γνώσεως και που ξεπερνά τα όρια της εμπειρίας. 'Υπερβατολογική φιλοσοφία ονομάζεται ή κριτική φιλοσοφία του Kant.

Ψυχοφυσικός παραλληλισμός :

Θεωρία σύμφωνα με την οποία κάθε ψυχικό φαινόμενο βρίσκεται σε άμεση σχέση με ένα φυσιολογικό και αντίστροφα. 'Η θεωρία αντιμετώπισθηκε από τον Bergson, ο οποίος διέκρινε την διαφορά ποιότητας που υπάρχει ανάμεσα σε μιὰ ψυχική και μιὰ φυσική κατάσταση.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. Εισαγωγή

1. Έννοια και αντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας.....	σελ.	5
2. Ἐπιστήμη καὶ Φιλοσοφία.....	»	11
3. Ἡ ἀξία τῆς Φιλοσοφίας	»	19

Β. Γνωσιολογία

1. Τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως.....	»	27
2. Πηγές τῆς γνώσεως. Οἱ σχετικὲς φιλοσοφικὲς θεω- ρίες.....	»	36
3. Τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικότητος τοῦ ἔξωτε- ρικοῦ κόσμου	»	55
4. Τὸ κύρος τῆς γνώσεως	»	64

Γ. Ἠθικὴ

1. Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς	»	70
2. Ἠθικὴ συνείδηση καὶ ψυχολογικὴ συνείδηση...	»	72
3. Παράγοντες τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως	»	79
4. Οἱ ἀξίες καὶ τὰ συναφῆ προβλήματα.....	»	88
5. Οἱ ἠθικοὶ κανόνες.....	»	93
6. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως...	»	95

Δ. Αἰσθητικὴ

1. Έννοια καὶ ἀντικείμενο τῆς Αἰσθητικῆς	»	101
2. Ἡ Τέχνη	»	101
3. Τὸ Ὄραιο.....	»	116
4. Οἱ αἰσθητικὲς Κατηγορίαι.....	»	122

Ε. Ἡ Φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων

1. Ἡ Προσωκρατικὴ φιλοσοφία	»	126
2. Ἡ Ἀττικὴ φιλοσοφία	»	135
3. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν ρωμαϊ- κῶν χρόνων	»	151

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	A. Εισαγωγή
2	1. Το αντικείμενο της έρευνας
3	2. Η σημασία της έρευνας
4	3. Η μεθοδολογία της έρευνας
5	4. Η δομή της διατριβής
6	B. Θεωρητικό πλαίσιο
7	1. Το αντικείμενο της έρευνας
8	2. Η σημασία της έρευνας
9	3. Η μεθοδολογία της έρευνας
10	4. Η δομή της διατριβής
11	C. Ερευνητική μεθοδολογία
12	1. Η σημασία της έρευνας
13	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
14	3. Η δομή της διατριβής
15	4. Η σημασία της έρευνας
16	D. Αποτελέσματα
17	1. Η σημασία της έρευνας
18	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
19	3. Η δομή της διατριβής
20	4. Η σημασία της έρευνας
21	E. Συμπεράσματα
22	1. Η σημασία της έρευνας
23	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
24	3. Η δομή της διατριβής
25	4. Η σημασία της έρευνας
26	F. Βιβλιογραφία
27	1. Η σημασία της έρευνας
28	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
29	3. Η δομή της διατριβής
30	4. Η σημασία της έρευνας
31	G. Πηγές
32	1. Η σημασία της έρευνας
33	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
34	3. Η δομή της διατριβής
35	4. Η σημασία της έρευνας
36	H. Παραρτήματα
37	1. Η σημασία της έρευνας
38	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
39	3. Η δομή της διατριβής
40	4. Η σημασία της έρευνας
41	I. Ευχαριστίες
42	1. Η σημασία της έρευνας
43	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
44	3. Η δομή της διατριβής
45	4. Η σημασία της έρευνας
46	J. Πρόλογος
47	1. Η σημασία της έρευνας
48	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
49	3. Η δομή της διατριβής
50	4. Η σημασία της έρευνας
51	K. Επίλογος
52	1. Η σημασία της έρευνας
53	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
54	3. Η δομή της διατριβής
55	4. Η σημασία της έρευνας
56	L. Σημειώσεις
57	1. Η σημασία της έρευνας
58	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
59	3. Η δομή της διατριβής
60	4. Η σημασία της έρευνας
61	M. Βιβλιογραφία
62	1. Η σημασία της έρευνας
63	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
64	3. Η δομή της διατριβής
65	4. Η σημασία της έρευνας
66	N. Πηγές
67	1. Η σημασία της έρευνας
68	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
69	3. Η δομή της διατριβής
70	4. Η σημασία της έρευνας
71	O. Παραρτήματα
72	1. Η σημασία της έρευνας
73	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
74	3. Η δομή της διατριβής
75	4. Η σημασία της έρευνας
76	P. Ευχαριστίες
77	1. Η σημασία της έρευνας
78	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
79	3. Η δομή της διατριβής
80	4. Η σημασία της έρευνας
81	Q. Πρόλογος
82	1. Η σημασία της έρευνας
83	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
84	3. Η δομή της διατριβής
85	4. Η σημασία της έρευνας
86	R. Επίλογος
87	1. Η σημασία της έρευνας
88	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
89	3. Η δομή της διατριβής
90	4. Η σημασία της έρευνας
91	S. Σημειώσεις
92	1. Η σημασία της έρευνας
93	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
94	3. Η δομή της διατριβής
95	4. Η σημασία της έρευνας
96	T. Βιβλιογραφία
97	1. Η σημασία της έρευνας
98	2. Η μεθοδολογία της έρευνας
99	3. Η δομή της διατριβής
100	4. Η σημασία της έρευνας

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος της έρευνας που διεξάγει το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) στο πλαίσιο του προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (ΕΚΔΒΜ) με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μελέτη αυτή αφορά στην αξιολόγηση της εφαρμογής των προγράμτων «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (ΕΚΔΒΜ) και «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (ΕΚΔΒΜ) στην εκπαίδευση. Η μελέτη αυτή αποτελεί μέρος της έρευνας που διεξάγει το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) στο πλαίσιο του προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (ΕΚΔΒΜ) με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιοσήμον, εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἐπίσημον στερούμενον τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπον. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ διώκεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 7 τοῦ Νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

024000020022

ΕΚΔΟΣΙΣ Α', 1976 (II) — ΑΝΤΙΤ. 100.000 — ΣΥΜΒΑΣΙΣ : 2642/17-1-76
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘ. - ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΔ.: Μ. ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ - Α.Ε.

